

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ŞÂZ KIRAATLAR BAĞLAMINDA HASAN BASRÎ KIRAATI VE
ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet KILIÇ

Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Kur'ân'ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muharrem ÖNDER

NİSAN 2017

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ŞÂZ KIRAATLAR BAĞLAMINDA HASAN BASRÎ KIRAATI VE
ÖZELLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mehmet KILIÇ (127213019)

Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi

Bu tez 27/04/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdullah Emin ÇİMEN Doç.Dr.Muharrem ÖNDER Yrd.Doç.Dr. SüleymanAYDIN

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mehmet KILIÇ

27/04/2017

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi Allah-ü Teâlâ'ya hamd-ü senalar, O'nun kulu ve Rasûlü Hz. Muhammed Mustafa'ya, âline ve ashabına salat ve selam olsun.

İnsanların doğru yolu bulmaları için Allah Taâlâ'nın insanlık âlemine gönderdiği kitapların sonuncusu ve en mükemmeli olan Kur'ân'ı Kerîm, nazil olmaya başladığı günden itibaren herkesin dikkatini çekmiştir. Bu itibarla onun okunması, ezberlenmesi, yazılması ve muhtevasıyla amel edilmesi üzerinde titizlikle durulmuştur.

Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ı Kerîm'in öğretilip okunmasına çok önem verilmiş, yeni Müslüman olan kabilelere Kur'ân öğretecek öğretmenler tayin edilmiştir. Bu dönemde Kur'ân'ı Kerîm hem yazılmış, hem de okunmuştur. Sahabe döneminde de aynı titizlikle bu ilâhî kitap üzerinde durulmuş, Hz. Ebû Bekir döneminde bir kitap halinde toplanan Kur'ân'ı Kerîm Hz. Osman döneminde çoğaltılarak çeşitli bölgelere gönderilmiştir. Bununla Kur'ân'ı Kerîm'in bütün İslam dünyasında doğru okunup anlaşılması hedeflenmiştir.

Kur'ân'ı Kerîm'in okunuşu söz konusu olunca ilk akla gelen meselelerden biri de "yedi harf" meselesidir. Yedi harf, hem kırâat hem tefsir hem de diğer Kur'ân ilimlerinin ilgi alanı olmuştur. Bu konu gerek tefsircilerin gerekse kırâat âlimlerinin üzerinde durdukları önemli meselelerden biridir. Kur'ân ilimleriyle uğraşan İslam âlimleri bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

Kur'ân'ı Kerîm'in okunuşu hakkında daha çok kırâat kelimesi kullanılmaktadır. Kırâat sözlükte okumak, tilavet etmek, toplamak, bir araya getirip birleştirmek, telaffuz etmek, ulaştırmak gibi anlamlara gelmektedir.

İstilahta ise Kur'ân lafızlarının eda şeklini veya kelimelerinin ve harflerinin okunuş biçimini ifade eder. Tarih boyunca kırâat ilimleriyle uğraşan âlimler bu konuda çok çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerde farklı kırâat şekillerini okuyucularına nispet ederek en ince detaylarına varıncaya kadar tespit etmişlerdir. Kırâatler mütevatir, meşhur ve şâz gibi kısımlara ayrılır. Âlimler bunların her biri ile ilgili yeterli bilgileri kitaplarında kaydederek günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır.

Mütevatir ve meşhur kırâat imamlarının sayısı on'dur. Bunların dışında öncülüğünü Hasan-ı Basrî'nin yaptığı dört meşhur şâz kırâat imamı daha vardır. Biz bu tezimizde kırâatler hakkında kısa bir malumat verdikten sonra *Hasan-ı Basrî ve Kırâatı'nın Özellikleri* üzerinde duracağız. Bu tez çalışmamızın amacı ülkemizde

kırâat anabilim dalı olarak üniversitelerde daha yeni yerini alması ve bu alanda yeterince çalışma yapılmaması bizi bu çalışmaya götüren yegâne sâik olmuştur.

Ülkemizde bugüne kadar kırâat alanında yapılan çalışmalara baktığımızda şâz kırâatlere birkaç çalışma dışında yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışmamızın bu alandaki boşluğa önemli bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızın öncelikle giriş bölümünde kırâatin tanımı, tarihî gelişim süreci, yedi harf meselesi, kırâat çeşitleri, kırâat imamları hakkında bilgi verdikten sonra birinci bölümde şâz kırâatin mahiyeti, önemi, faydaları, çeşitleri, özellikleri, mezhepler açısından ifade ettiği hükümler üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise Hasan-ı Basrî kırâatı, özellikleri, onun ilmî kişiliği, usûl ve ferş yönünden kırâatinin mahiyeti ele alınacak, gücümüz nispetinde incelenecek ve bir sonuca ulaşmaya gayret edilecektir.

Bu çalışmamızın hazırlanması sırasında değerli vakitlerini harcıyıp bize rehberlik yapan, çalışma yöntemimizi belirleyen ve gerekli düzeltmeleri yaparak başarıya ulaşmamızda büyük katkısı olan değerli hocam Doç. Dr. Muharrem ÖNDER'e, görüşlerinden ve tecrübelerinden faydalandığım Eğitim Görevlisi İbrahim ÖZKILIÇ'a ve çalışmamızı başından sonuna kadar titizlikle okuma nezaketini gösteren Salih Zeki KAPLAN'a, ayrıca bu süreçte yardımlarını esirgemeyen dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet KILIÇ
Nisan 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	ix
ÖZET.....	x
SUMMARY	xi
GİRİŞ	1
1. Çalışma Hakkında Genel Bilgiler	1
Çalışmanın Konusu	1
Çalışmanın Önemi.....	1
Çalışmanın Amacı.....	2
Çalışmanın Kaynakları.....	2
Çalışmanın Metodu	3
2. Kırâatler ve Kırâat İlmi	4
Kırâatin Mahiyeti	4
Kırâat İlminin Tarifi.....	4
Konusu	5
Faydası ve Gayesi	6
Kırâat İlminin Tarihi Gelişim Süreci	6
Kırâat İlminin Doğuşu	6
Yedi Harfin Anlamı.....	6
Yedi Harf Ruhsatı ve Sebebi.....	8
Yedi Harfle İlgili Rivayetler	8
Yedi Harf ve Ümmete Sağladığı Kolaylıklar	10
Yedi Harf ile İlgili Görüşler ve Kırâatlerle İlgisi.....	11
Kırâat İlminin Gelişmesi ve Yayılması.....	14

3. Kırâat Çeşitleri	15
Mütevatir Kırâatler.....	15
Meşhur Kırâatler	16
Şâz Kırâatler.....	16
Âhâd Kırâatler.....	17
Müdrec Kırâatler	17
Mevzu Kırâatler	17
4. Kırâat İmamları	17
Yedi Kırâat İmamları	18
Üç Kırâat İmamı.....	22
Dört (Şâz) Kırâat İmamı.....	24
BİRİNCİ BÖLÜM.....	28
ŞÂZ KIRÂATLER.....	28
1. 1. Şâz Kırâatın Mahiyeti	29
1. 1. 1. Şâz Kavramı	29
1. 1. 1. 1. Sözlük Anlamı.....	29
1. 1. 1. 2. Terim Anlamı	29
1. 1. 2. Şâz Kırâatlerin Tarihi Süreci.....	31
1. 1. 3. Şâz Kırâatın Bazı Tanıtıcı Özellikleri	34
1. 1. 4. Şâz Kırâatların Kaynağı	36
1. 1. 5. Hz. Peygamber Sonrası Dönemde Şâz Olgusu	38
1. 2. Şâz Kırâatlerin Önemi ve Faydaları.....	39
1. 3. Şâz Kırâatın Çeşitleri	41
1. 3. 1. Meşhur Şâz Kırâatlar	42
1. 3. 2. Âhâd Kırâatlar.....	42
1. 3. 3. Müdrec (Sonradan Eklenmiş) Kırâatlar	43
1. 3. 4. Makbul Olmayan Şâz Kırâatlar.....	43
1. 4. Şâz Kırâat Örnekleri.....	44
1. 5. Şâz Kırâatların Mütevatir Kırâatlerle Birleştiği ve Ayrıştığı Yerler.....	46
1. 6. Şâz Kırâatleri Tanıma Yolları ve Şâz Kırâatler ile İlgili Literatür.....	48
1. 7. Şâz Kırâatlerin Hükümü.....	52
1. 7. 1. Şâz Kırâatların Kur'ân'dan Kabul Edilip Edilmemesi	52
1. 7. 2. Şâz Kırâatların Namazda ve Namaz Dışında Okunup Okunmaması.....	53

1. 8. Şâz Kırâatların Şer’i Hükümleri Çıkarmada Delil Olması	56
1. 9. Şâz Kırâatların Hüküm İstinbatında Kullanılabilmesinin Şartları	57
1. 10. Fıkıhta Huccet Kabul Edilen Şâz Kırâat Örnekleri.....	59
İKİNCİ BÖLÜM.....	63
HASAN-I BASRÎ KIRÂATI VE ÖZELLİKLERİ	63
2. 1. Hasan-ı Basrî’nin Hayatı.....	64
2. 1. 1. Kişisel Hayatı	64
2. 1. 1. 1. Çocukluğu	64
2. 1. 1. 2. Yetişme dönemi.....	64
2. 1. 2. İlmi Hayatı	66
2. 1. 2. 1. Okuduğu İlimler ve Hocaları.....	66
2. 1. 2. 2. Talebeleri.....	68
2. 1. 3. İlmi Görüşleri	69
2. 2. Hasan-ı Basrî Kırâati ve Temel Özellikleri.....	72
2. 2. 1. Hasan-ı Basrî Kırâati ve Şâz Oluşu.....	72
2. 2. 2. Hasan-ı Basrî Kırâati’nin Temel Özellikleri	76
2. 2. 2. 1. Usûl Yönünden Özellikleri.....	76
2. 2. 2. 1. 1. İstiâze	77
2. 2. 2. 1. 2. Besmele	78
2. 2. 2. 1. 3. Med ve Kasr	78
2. 2. 2. 1. 4. Sekte	79
2. 2. 2. 1. 5. İbdâl ve Hemze.....	80
2. 2. 2. 1. 6. Çoğul Mimi	82
2. 2. 2. 1. 7. İdğam-İzhar	83
2. 2. 2. 1. 8. Büyük İdğam	84
2. 2. 2. 1. 9. İmâle.....	86
2. 2. 2. 1. 10. Hasan-ı Basrî’nin Farklı Okuduğu Diğer Bazı Kelimeler.....	86
2. 2. 2. 1. 11. İşmam	88
2. 2. 2. 1. 12. Kinaye “he”si	88
2. 2. 2. 1. 13. Resm-i hat üzerinde vakıf	89
2. 2. 2. 1. 14. İzafet “Ya”sı.....	90
2. 2. 2. 1. 15. Zâid “Yâ” lar	91
2. 2. 2. 2. Ferş Yönünden Özellikleri	92

2. 3. Hasan-ı Basrî Kırâatı'nın Ravileri	101
2. 3. 1. Şüca' b. Nasr el-Belhî	102
2. 3. 2. Hafs b. Ömer Ebû Amr ed-Dûrî.....	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ	.115

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.mlf.	: Adı Geçen Müellif
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
.	: Ölüm
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Devamı
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınevi
y.y.	: Yayın Yeri Yok

ÖZET

Tezin Başlığı: Şâz Kıraatlar Bağlamında Hasan Basrî Kıraatı ve Özellikleri	
Tezin Yazarı: Mehmet KILIÇ	Danışman: Doç. Dr. Muharrem ÖNDER
Kabul Tarihi: 27/04/2017	Sayfa Sayısı: XI (ön kısım) + 114 (tez)
Ana Bilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilim Dalı: Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi
<p>Kıraat ilminde önemli bir yere sahip olan bu konu, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.</p> <p>Giriş kısmında çalışmamızın önemi, amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra kıraatın mahiyeti, kıraat ilminin tarihi gelişim süreci, kıraat çeşitleri ve imamları hakkında izah yapılmıştır.</p> <p>Birinci bölümde, “Şâz Kıraatlar Bağlamında Hasan Basrî Kıraatı ve Özellikleri” konulu bu çalışmamız kıraat çeşitlerinden şâz kıraat kapsamında değerlendirildiğinden öncelikle şâz kıraatın mahiyeti, önemi, faydaları ve tarihi gelişim süreci üzerinde duruldu. Ayrıca şâz kıraatleri tanıma yolları ve mezheplerin bu konudaki hükmü belirtildi.</p> <p>Çalışmamızın ikinci bölümde ise Hasan-ı Basrî'nin hayatı anlatıldıktan sonra usûl ve ferş yönünden kıraatının temel özellikleri örneklerle ayrıntılı olarak izah edilmiştir.</p> <p>Sonuç bölümünde ise çalışma hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Kur'ân, kıraat, mütevatir kıraat, şâz kıraat, Hasan-ı Basrî, ferş, usûl.	

SUMMARY

Thesis Title: Hasan Basrî and Features of His Kıraat Within the Context of Şâz Kıraat

Thesis Author: Mehmet KILIÇ   **Advisor:** Doç. Dr. Muharrem ÖNDER

Date of Acceptance: 27/04/2017   **Total Number of Pages:** IX (pre text) + 114
(main body)

Department: Basic Islamic Sciences   **Field of Study:** Reading the Quran and Kırâat
Science

This subject that has an important place of kırâat science is comprised of introduction and two sections.

After the information about significance, purpose, method and resources of the study in the introduction part is given, it has been made a statement about the history of development of kırâat, types of kırâat and its imams.

In the first section, since “Hasan Basri and Features of His Kıraat Within the Context of Şâz Kıraat” has been evaluated from the various types of şâz kırâat, first of all it was focused on the significance, benefits and historical development process of şâz kırâat. However, it has been explained how to recognise “şâz kırâat” and what the sects command on “şâz kırâat”.

In the second part of our study, after the life of Hasan Basri has been described, basic features of kırâat in terms of “ferş and proposal” has been explained through examples in a detailed way.

In the conclusion section, it has been made a general assessment about the study.

Keywords: The Quran, kırâat, rumor kırâat, şâz kırâat, Hasan-ı Basri, ferş, method.

GİRİŞ

1. Çalışma Hakkında Genel Bilgiler

Çalışmanın Konusu

Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'ı Kerîm, her türlü kusurdan uzak, lafız ve mana yönüyle mükemmel bir kitap olarak indirilmiştir. Bu kitabın bazı kelimelerinin tilâveti ve telaffuzunda farklılıklar söz konusudur. Arapça'nın zengin bir dil oluşu ve kendisinde bulunan bir takım lehçe farklılıkları Hz. Peygamber'in bizzat onayıyla Kur'ân'ın farklı kırâatlerle okunmasına zemin hazırlamıştır. Yazılması, harekelenmesi ve noktalanmasını da kapsayan tarihsel süreci içerisinde, Kur'ân'ı daha iyi anlama çabaları yönündeki çalışmalar bir kırâat alanı oluşturmuştur. Söz konusu alan daha ziyade Kur'ân ile doğrudan ilişkili ilimler açısından önem arz etmektedir.

Bu öneme binaen çalışmamız kırâat ilminde şâz kırâatlar arasında ilk sırada yer alan Hasan-ı Basrî'nin (ö.110/728) kırâati ve özelliklerini kapsamaktadır.

Çalışmanın Önemi

Hem lafız hem de mana yönüyle mucize bir kelâm olan Kur'ân'ı anlamada ve yorumlamada önemli rolü olan kırâatler, Kur'ân ilimlerinin vazgeçilmez bir unsurudur. Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlayan bu ilim sayesinde değişik anlamlar elde etme imkânı doğmuş ve bazı kapalı ifadeler bu kırâatler vasıtasıyla açıklığa kavuşmuştur.

Âlimler mütevâtir kırâatlerin Kur'ân'dan sayılması konusunda görüş birliği içindedirler. Dolayısıyla kırâatler, âlimlerin hüküm çıkarma konusunda önemli dayanaklarından biri olmuştur. Şâz kırâatler ise sıhhat şartlarını taşımadığı için mütevâtir kırâatler kategorisinde değerlendirilmemiş, Kur'ân'dan sayılmamış ve namazlarda okunması geçerli sayılmamıştır.

Ancak şâz kırâatlerin mütevâtir kırâatlerdeki sıhhat şartlarını taşımamış olması bu kırâatlerin önemini ortadan kaldırmaz. Aksine Arap dili, tefsir ve fıkıh gibi islâmi ilimlerle uğraşanlar, alanlarının gerektirdiği ölçüde ve ele alacakları konuları

itibariyle mütevatir kırâatler gibi şâz kırâatlerle de yakından ilgilenmek durumunda kalmışlardır. Söz konusu şâz kırâatler tefsir ilminde ayetlerin yorumlanmasında, fıkıh ilminde ise hüküm çıkarmada önemli bir yeri doldurmuştur. Bu öneme binaen çalışmamızda şâz kırâatlerden olan Hasan-ı Basrî kırâatini usûl ve ferş yönünden örnekleriyle göstermeye çalışacağız.

Çalışmanın Amacı

Tezin birinci bölümündeki amaç, şâz kırâatlerin mahiyeti, önemi, çeşitleri, faydası, özellikleri ve hükmü hakkında malumat vererek bu konuyla alakalı bilgiye ulaşmak isteyenlere kolaylık sağlamaktır.

İkinci bölümde ise, tefsir ve kırâat kitaplarında diğer mütevatir kırâatlerle birlikte zikredilen ve şâz kırâat olan Hasan-ı Basrî kırâatini müstakil bir formatta örnekleriyle birlikte ilgi duyanlara tanıtma hedeflenmiştir. Bu yönüyle çalışma, bu alandaki boşluğu doldurmaya katkı sağlamayı, zihinlerdeki yanlış bilgilere doğru bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle geçmiş ile günümüz arasında bir bağ kuracağı için çalışmanın önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmanın Kaynakları

Çalışmamızda Arapça eserlerden İbnü'l-Cezerî'nin (ö.833/1429) kırâat ilmince en meşhur kaynakları arasında yer alan *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* isimli eserinden ve İbn Mücâhid (ö.324/936) tarafından yazılmış olan, kırâat ilminin temel kaynakları arasında yer alan *Kitabü's-Seb'a* isimli eserinden yararlanıldı. Ayrıca şâz kırâatlerle mütevatir kırâatlerin birlikte incelendiği Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî'nin (ö.1117/1705) *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer* adlı eserinden yararlanıldı. Söz konusu müellifin bu kıymetli eseri İslam dünyasındaki yüksek dini eğitim veren üniversiteler başta olmak üzere ülkemizde de Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Kırâat Bölümü'nün 1975'te kuruluşundan itibaren otuz yılı aşkın bir süredir yardımcı ders kitabı olarak takip edilmektedir.

Ayrıca şâz kırâatler alanında müstakil olarak telif edilmiş Hasan b. Ali el-Ahvâzî'nin (ö.446/1054) *Müfredetü'l-Hasani'l-Basrî*, Şemseddin Muhammed el-Halil el-Kabâkîbî'nin (ö.849/1443) *İzahü'r-rümüz ve Miftahü'l-Künüz* ve Tevfik İbrahim Damra'nın *Celâu Basari fi Kiraeti Hasan el-Basrî* adlı eserlerinden usûl ve yöntem olarak istifade edildi.

Ülkemizde şâz kırâatlar mütevatir kırâatlere göre daha bâkir bir alandır. Bu durum yeterince kaynak elde etme noktasında hareket kabiliyetimizi sınırlamıştır. Böyle olmakla beraber yine de bu alanda bazı çalışmalar yapılmıştır. Tez düzeyinde Bayram Demircigil'in "Hasan-ı Basrî Kırâati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı" adlı doktora tezini; makale düzeyinde ise Muharrem Önder'in "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri" ve Nihat Temel'in "Şâz Kırâatler ve Yorum Farklılıklarına Etkisi" makalelerini örnek olarak gösterebiliriz. Biz de çalışmamızda şâz kırâatlerden "Şâz Kırâatlar Bağlamında Hasan Basrî Kırâati ve Özellikleri" adlı konuyu ele alarak akademik açıdan tez düzeyinde bir çalışma yapmayı hedeflemekteyiz.

Ayrıca kişilerin biyografilerinin belirlenmesinde İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* ve Zehebî'nin (ö.748/1347) *Siyer-i A'lam-i'n-Nübelâ ve Marifetü'l-Kurrai'l-Kibar ala't-Tabakati ve'l-Âsâr* adlı eserlerinden istifade edildi. Sözlük anlamlarının tespiti maksadıyla İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-Arab* ve İbn Fâris'in (ö.395/1004) *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüğâ* adlı eserleri başta olmak üzere bazı lügatlardan yararlandı. Adı geçen eserlerin yanında müracaat ettiğimiz diğer kaynaklar da ilgili dipnotlarda ve kaynakça bölümünde gösterildi. Meâl kullanımında Türkiye Diyanet Vakfı'nın "Kur'ân'ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli" seçildi. Meâli verilen âyet de ilgili dipnotta gösterildi.

Çalışmanın Metodu

"Şâz Kırâatlar Bağlamında Hasan Basrî Kırâati ve Özellikleri" adlı çalışmamız, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, ülkemizde kırâat anabilim dalının bağımsız bir alan olarak daha yeni olması sebebiyle, çalışmada ilk olarak kırâat ilminin mahiyeti ve tarihi gelişim süreci ele alındı. Daha sonra kırâat çeşitlerine değinildi. Ayrıca kırâat ilminin doğru değerlendirilebilmesi amacıyla kırâat imamlarının kısaca hayatları hakkında bilgi verildi.

Birinci bölümde şâz kırâatlerin mahiyeti, önemi, faydası, özellikleri ve çeşitleri belirtildi. Daha sonra şâz kırâatleri tanıma yolları ve fikhî her bir mezhebe göre şâz kırâatlerin hükmü detaylı olarak açıklandı.

İkinci bölümde ise Hasan-ı Basrî'nin hayatı tanıtıldıktan sonra Hasan-ı Basrî kırâati genel olarak değerlendirildi. Daha sonra usûl açısından istiâze, besmele, med,

idgâm, imâle, sıla vb. gibi mana farklılıklarına sebep olmayan kavramlar örneklerle açıklandı. Böylece usûl farklılıkların temellendirilmesine açıklık getirilmeye çalışıldı. Yine bu bölümde ferş yönünden Hasan-ı Basrî kırâatinde değişikliğe konu olan ayetlerdeki kelimelerin diğer mütevatir kırâatlerle mukayesesi yapılarak, kırâat anlam ilişkisi tespit edilmeye çalışıldı. Ayrıca çalışmamızın bu bölümünde kırâat eserlerinin yanında bazı tefsir kaynaklarından da istifade edildi.

2. Kırâatler ve Kırâat İlmî

Kırâatin Mahiyeti

Bu bölümde ilk olarak kırâat ilminin tanımı hakkında bilgi verildikten sonra konusu, faydası ve gayesi hakkında izahat yapılacaktır.

Kırâat İlminin Tanımı

Kırâat kelimesi lügatte “okumak, tilavet etmek, toplamak, toplanmak, bir araya getirip birleştirmek, telaffuz etmek,¹ ulaştırmak,² kadının hayız görmesi veya hayızdan temizlenmesi³ gibi anlamlara gelen bir masdardır.

İstilahta ise kırâat; “Kur’ân lafızlarının eda şekli⁴ veya “Kur’ân kelimelerinin ve harflerinin okunuş şekli⁵ olarak ifade edilir. Bu nedenle “karye” (köy), içerisinde insanların toplanmasından dolayı bu isimle anılmıştır. Kur’ân da aynı şekilde içerisinde ahkâm, kıssalar ve benzeri şeyleri ihtiva edip topladığı için bu isimle anılmıştır.⁶

Hız. Peygamberden sonra anlamı büyük oranda netleşen kırâat kelimesi bir ilim ve Kur’ân ıstılahı olarak kaynaklarda birbirine yakın çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazılarını kısaca değinelim.

¹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü’l-Arab*, (thk. Abdullah Ali Kebîr, M. Ahmed Haseballah, H. Muhammed eş-Şâzelî), Dâru’l-Muârif, Kahire, ts., “k-r-e” md., III, 228.

² Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kub, *Kâmûsü’l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987, s. 62.

³ Râgıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, Beyrut: Darü’l-Ma’rife, 2001, “k-r-e” md., s. 400.

⁴ Tehânevî, Muhammed Ali, *Kitab-u Keşşafî Istilahati’l-Fünun*, Kalküta, 1984, I, 31.

⁵ Önder, Muharrem, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, İHAD, sy: 13, 2009, s. 164.

⁶ İbn Fâris, Ebü’l-Hasan Ahmed, *Mu’cemu Mekayisi’l-Lüğâ*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Daru’l-Fikr, ts., “k-r-e” md., V, 78-79.

Râgıb el-İsfehânî (ö.502/1108) kırâati “tertilde harf ve kelimeleri birbirine katmak”⁷ olarak ifade ederken buna en yakın Ebû'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö.1095/1684) tarifini görürüz.⁸

Bu tarifler arasında daha belirleyici ve kapsayıcı bir tarif, İbnü'l-Cezerî'nin tarifidir. Ona göre kırâat; “Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve okuyanlarına (ravilerine) nispet etmek suretiyle bu kelimelerin farklı okunuşlarını konu edinen bir ilimdir.” Dimyâtî⁹ ve Zerkânî'nin¹⁰ (ö.1367/1948) tarifleri de buna yakındır.¹¹

Taşköprüzade'nin¹² (ö.968/1561) tarifine göre ise kırâat: “Mütevâtir ihtilaf vecihleri açısından Kelamullah'ın nazımının şekillerinden bahseden ilimdir” şeklindedir. Birinci ve ikinci tarif daha ziyade tecvîd ilmini ve Kur'ân'ın eda keyfiyetini ortaya koyarken üçüncü tarif Kur'ân'ın farklı telaffuz edilen mütevâtir lafızlarına dikkat çekmesi bakımından bir yönüyle Arap diliyle ilgilidir.¹³

Konusu

Kur'ân'ı Kerîm'in kelimelerinin telaffuzlarındaki keyfiyet bakımından değişikliklerdir.¹⁴ Bazen Kur'ân'ı Kerîm'in nazımındaki farklılıklar mütevâtir derecesine ulaşmamış olabilir. Bu takdirde bu meşhur vecihler veya güvenilebilecek âhâd haberler de bu ilmin konusu içinde değerlendirilebilir.¹⁵

⁷ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 400.

⁸ Kefevî'ye göre kırâat, “okuma esnasında kelime ve harflerden bir kısmını diğerine ilave etmek” şeklindedir. Bkz. Kefevî, Ebû'l-Beka Eyyüb b. Musa, *el-Külliyat*, (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993, s. 703.

⁹ Dimyâtî'ye göre kırâat ilmi, “kırâat imamlarından her birinin rivayet ve tarikler ittifak etmek suretiyle diğerlerinden farklı okuduğu okuyuşudur. Bir başka ifadeyle “kırâatçıları arasındaki farklı okuyuşlardır.” Bkz. Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer*, (thk. Şaban Muhammed İsmail), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987, I, 67; Kâdî, Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira fî'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, Kahire: Daru's-Selâm, 2009, I, 11.

¹⁰ Zerkânî kırâat ilmini, “kırâat imamlarından birisinin rivayet ve tariklerinin ittifakıyla diğer imamlara muhalefet etmesidir” diye tarif eder. Bu muhalefet Kur'ân'ın edası veya keyfiyeti açısından olması durumu değiştirmez. Bkz. Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988, I, 410.

¹¹ İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Talibîn*, (thk. Ali b. Muhammed el-İmrân), Beyrut: Dârul-Kütübü'l-İlmiyye, ts., s. 49.

¹² Asıl adı Taşköprüzade Ahmet Efendi olup, *eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye ve Miftâhu's-Sa'ade* adlı eserleriyle tanınan Osmanlı âlimidir. Bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, “Taşköprüzade Ahmet Efendi”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2011, XL, 151-152.

¹³ Birişik, Abdülhamit, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin Yay., 2014, s. 23.

¹⁴ Kâdî, a.g.e, I, 11.

¹⁵ Taşköprüzade, Ahmet Efendi, *Mevzûatü'l-Ulûm*, (terc. Kemalüddin Mehmet Efendi), İstanbul: Dersaadet, H. 1313, I, 444.

Faydası ve Gayesi

Kırâatlerin çeşitli oluşu Kur'ân okumada büyük kolaylık sağlamıştır. Çeşitli lehçelere sahip okuma yazma bilmeyen Kureyş lehçesini telaffuzda güçlük çeken birçok Müslüman Kur'ân'ı kolaylarına geldiği şekilde okuyabilmişlerdir.¹⁶ Bu ilmin bir diğer faydası ise Kur'ân kelimelerinin telâffuz şeklini hatadan korumak, tahrif edilmekten muhafaza etmek, kırâat imamlarının herbirinin okuyuşlarını bilmek ve okunması caiz olanlarla okunması caiz olmayanları birbirinden ayırt etmektir.¹⁷

Kırâat İlminin Tarihi Gelişim Süreci

Hiç şüphesiz Kur'ân islâmi ilimlerin temel kaynağı olması hasebiyle her devirde ilgi alanı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Kırâat ilminin tarihi gelişim sürecini bu ilmin doğuşu, gelişimi ve yayılması şeklinde ele alacağız.

Kırâat İlminin Doğuşu

Kırâat ilminin doğuş sürecinin iyice anlaşılması için öncelikle onunla çok yakından alakası olan “yedi harf” meselesinin bilinmesi gerekir. Bu sebeple yedi harfin anlamı, ruhsatı ve sebebi, yedi harfle ilgili rivayetler, yedi harfin ümmete sağladığı kolaylıklar ve kırâatlerle ilgisi üzerinde duracağız.

Yedi Harfin Anlamı

Kur'ân'ı Kerîm'in kırâati söz konusu olunca ilk olarak akla gelen meselelerden biri de “yedi harf” meselesidir. Yedi harf, tefsir vb. Kur'ân ilimleriyle ilgili birçok alanın ilgi konusu olduğu gibi özellikle kırâatin de ilgi alanlarındandır. Bu sebeple gerek tefsirciler gerekse kırâat âlimlerinin üzerinde durdukları meselelerden biridir. Kur'ân ilimleriyle uğraşan islâm âlimleri bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklılıkların temel sebebi Kur'ân'ın yedi harf üzere nazil olduğunu bildiren hadis-i şeriftir.¹⁸ Hadiste Hz. Peygamber'in : “*Gerçekten bu Kur'ân'ı Kerîm yedi harf üzere nazil olmuştur. Ondan size kolay gelenini okuyunuz.*”¹⁹ buyurduğu kaydedilmektedir.

¹⁶ Çetin, Abdurrahman, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, İstanbul: Ensar Yay., 2012, s. 89. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 52-59.

¹⁷ Muhaysın, Muhammed Salim, *el-İrşâdâtü'l-Celiyye, fi'l-Kırâati's-Seb' min Târîki's-Şâtibiyye*, Kâhire: Dâr-u Muhaysın, 2005, s. 15.

¹⁸ Yücel, Abdullah, “Mütevâtir Kırâatlerin Tefsir İlmindeki Yeri”, (Marmara Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989), s. 26.

¹⁹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5; Müslim, “Salâtü'l-Müsafirîn”, 48.

Yedi harfin karşılığı olan (سبعة أحرف) terkiibini oluşturan lafızlardan biri olan “ahruf” lafzı “harf” kelimesinin çoğuludur. Nitekim “*insanlardan bazıları Allah’a bir yönden ibadet ederler*”²⁰ mealindeki ayette de “bir yönden” ifadesi “harf” kelimesinin karşılığı olan “yön ve tarz” anlamındadır.²¹

“Harf” tabirinin “kelime” manasında da kullanıldığı görülmektedir. Araplar kelimeye harf dedikleri gibi, bir konuşma veya kasidenin tamamına “kelime” dedikleri de olur.²² Ayrıca “harf” kavramı “kırâat” manasında da kullanılır. Nitekim “Übey b. Kâ’b’ın²³ (ö.33/654) harfiyle okudu” demek, onun kırâatiyle okudu anlamındadır.²⁴

İslam âlimleri “yedi” rakamından ne kastedildiği konusunda farklı düşünmekle beraber şu iki hususta ittifak etmişlerdir:

1- Bu sayıdan maksat yedi vecihle okunan kelimeler değildir. Zira Kur’ân’da bu tür kelimeler azdır. Meselâ, (أَفَّ، جَبْرِيْلَ، هَيْهَاتَ، هَيْتَ) kelimelerinde olduğu gibi.

2- Bu sayıdan maksat meşhur yedi imamın kırâatleri de değildir.²⁵

Yedi meşhur kırâati ilk defa toplayan Ebû Bekir b. Mücâhid’dir.²⁶ O Kur’ân ilimlerinin beşiği sayılan Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam şehirlerindeki kırâat üstatlarından kırâatleri toplamıştır. Sonuçta toplanan kırâat sayısı Kur’ân’ın nazil olduğu harflerin sayısına uygun düştü. Yoksa yedi harften kastedilenin yedi kırâat olduğuna inandığı için kırâat sayısını yediye çıkarmış değildir.²⁷

Netice itibariyle “yedi harf” yedi kırâat ile sınırlandırılacak olursa yedi kırâat imamının dışındaki imamlardan gelen ve resmü’l-mushafu’l-Osmani’ye uygun düşen kırâatlerin Kur’ân sayılmaması gerekirdi. Bu ise büyük bir hata olurdu.²⁸

²⁰ Hac, 22/11.

²¹ İbn Kuteybe, Abdullah, *Te’vîlü Müşkili’l-Kur’ân*, (thk. Seyid Ahmed Sakr), Kahire: Dâru’t-Turâs, 1973, s. 26.

²² İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 35.

²³ Ebü’l-Münzir (Ebü’t-Tufeyl) b. Kâ’b b. Kays el-Ensârî. Hz. Peygamber’e katiplik yapan ve Kur’ân hizmetleriyle tanınan sahabi. Bkz. Erul, Bünyamin, “Übey b. Kâ’b”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2012, XLII, 272.

²⁴ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 35. Ayrıca bkz. Subhi Salih, *Mebahis fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut: Daru’l-İlmi Lilmelâyin, 1977, s. 102.

²⁵ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 24; Muhaysın, *el-Mühezzeb fi’l-Kıraeti’l-Aşr*, Mısır, 1978, s. 28.

²⁶ Abdulgafûr, Mahmud Mustafa Cafer, *el-Kur’ân’u ve’l-Kirâatu ve’l-Ahrufu’s-Seb’a*, Kahire: Daru’s-Selam, 2008, I, 128.

²⁷ Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, İstanbul, 1974, s. 43.

²⁸ Yücel, “Mütevâtir Kırâatlerin Tefsir İlmindeki Yeri”, s. 27.

Yedi Harf Ruhsatı ve Sebebi

Hiç şüphesiz kırâat ilmine bir zenginlik katan, Kur'ân'ın kolay okunup anlaşılması/"*teysiren ve teshilen li'l-ümme*" açısından son derece öneme haiz yedi harf ruhsatı meselesini burada zikretmek ve ayrıca bu ruhsatın amacı, sağladığı kolaylıklar ve sonuçlarına işaret etmek yerinde olacaktır.

Yüce Allah Hz. Peygamber vasıtasıyla insanlara ulaştırdığı kitabı Kur'ân'ı Kerîm'in okunup anlaşılmasını ve yaşanmasını ister. Dini ana kaynağından iyi ve doğru bir biçimde öğrenen ve hem maddi hem de duygusal yönleriyle içselleştiren topluluk sahabedir. Dolayısıyla dini ana kaynaklarından alarak gelecek nesillere sağlam bir biçimde ve tüm yönleriyle daha rahat nakledebilme misyonu da sahabenindir. Bu sebeple Hz. Peygamber İslâmın yayılmasına ve Kur'ân'ın eğitim ve öğretimine kendini helak edercesine bir ehemmiyet göstermiş²⁹ ve Kur'ân'ın ümmet tarafından doğru anlaşılmasına özen göstererek yanlış anlaşılmalardan doğabilecek sonuçlardan endişe duymuştur. Şu rivayet peygamberin bu endişesini açıkça ortaya koymaktadır. Buna göre Hz. Peygamber Cebrail ile karşılaştı ve ona; "*ben ümmi bir kavme gönderildim, içlerinde ihtiyar kadınlar, pir-i faniler, kız ve erkek çocuklar ve hiçbir bir kitap okumamış adamlar var*" dedi. Bunun üzerine Cebrail: "*Ey Muhammed Kur'ân yedi harf üzere nazil oldu*" buyurdu.³⁰

Ekseriyetini Kureyşlilerin oluşturduğu Mekke toplumu Medine'ye hicretle birlikte çoğunluğu nazil olmuş olan Kur'ân, Medine'lilerden bazılarına ve civar kabilelerin bir kısmına dili ve uslûbu itibarıyla ağır gelmeye başladı. Onlar Kur'ân'ı öğrenmek istiyor, Hz. Peygamber de onların öğrenmesini istiyordu. Ancak yeni müslüman olanlar Kur'ân'daki bazı lafızları telaffuz etmede ve anlamada güçlük çekiyorlardı. İnsanlara o dönemde kendi kabile ortamlarında öğrendiklerini terkedip başka kabilelere ait şeyleri alıp benimsemeleri çok zor geliyordu.³¹

Yedi Harfle İlgili Rivayetler

Yedi harf ruhsatıyla ilgili Kur'ân'da açık bir ifade olmamakla beraber bu konuyla ilgili bilgileri naklonunan hadislerden öğrenmekteyiz. Yedi harf ruhsatının

²⁹ En'am, 6/34-35; Tevbe, 9/128-129; Nahl, 16/37; Şuara, 26/3; Kehf, 18/6.

³⁰ Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 11.

³¹ İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 39-40.

varlığını ortaya koyan rivayetler öylesine çok ve güçlüdür ki tek tek olmasa bile birlikte tevatür derecesine ulaştığı söylenebilir.³² Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

1. Hz. Ömer Rivayeti

Hiz. Ömer'den rivayet edildiğine göre -Hz. Peygamber henüz hayatta iken- Hiz. Ömer bir gün akşam namazında Hişâm b. Hakîm'in Furkan sûresini okuyuşunu dinler. Hişâm sûreyi, Allah Resûlü'nün Ömer'e öğrettiğinden farklı bir harf üzere okumaktadır. Hatta Ömer namazda olduğu halde "neredeysse yakasına yapışacaktım" der. Ancak sabrederek namazı bitirmesini bekler. Namazını bitirir bitirmez hemen ridasının yakasına yapışır ve bu sûreyi bu şekilde kim okuttuğunu sorar. Hişâm ise kendisine bu sûreyi Allah Resûlünün okuttuğu cevabını vermesi üzerine Hiz. Peygambere giderler. Hiz. Peygamber Hişâm'a okutur ve "bu şekilde nazil oldu" buyurur. Sonra Hiz. Ömer'e okutur ve Hiz. Ömer de Hiz. Peygamberden öğrendiği şekilde okuyunca Allah Resûlü "böyle de indi" buyurur. Sonra da, "şüphesiz ki bu Kur'an, yedi harf üzerine indirildi, ondan kolayınıza geleni okuyunuz"³³ buyurdular.

2. Übey b. Kâ'b Rivayeti

Bu rivayete göre Hiz. Peygamber (s.a.v.) bir gün Gifaroğulları gölü kenarındayken Cebrail (a.s.) ona gelir ve aralarında şöyle bir diyalog geçer. Cebrail: "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine bir harf üzere okutmanı emrediyor" der. Bunun üzerine Hiz. Peygamber: "Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin gücü buna yetmez" buyurur. Sonra Cebrail tekrar gelir ve bu durum üç kez tekrar eder. Hiz. Peygamber de (s.a.v.) aynı şekilde karşılık verir. Bunun üzerine Cebrail (a. s.) dördüncü kez gelir ve: "Allah sana, Kur'an'ı ümmetine yedi harf üzere okutmanı emrediyor, hangi harf ile okurlarsa doğru okumuş olurlar" buyurur.³⁴

3. Ebû Bekre es-Sekafi Rivayeti

Bu rivayet diğerlerinden farklı olarak "yedi harf"ın anlamına işaret etmesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

Abdurrahman b. Ebî Bekre'den rivayet edildiğine göre Cebrail (a.s.): "Ya Muhammed! Kur'an'ı bir harf üzere oku" dedi. Mikail ise Resûlullah'a: "Onu artırmasını iste" dedi. O da artırmasını istedi. Bu kez Cebrail: "İki harf üzere oku"

³² Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 38.

³³ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'an", 5; Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'an", 11; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 48.

³⁴ Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 48; Ebû Dâvûd, "Salat", 357.

dedi. Mikail (a.s.) yine “artırmasını iste” dedi ve yedi harfe varıncaya kadar onu artırmasını istedi. Resûlullah (s.a.v.) dedi ki: “Azap ayetini rahmet, rahmet ayetini azap ayeti ile bitirmedikçe bu “تعال” (gel) yerine, “أَقْبِلْ” (yönel, dön) ve “هَلِّمْ” (hadi git, getir); “اِذْهَبْ” (git) yerine “أَسْرِعْ” (çabuk ol, git) ve “أَعْجِلْ” (acele davran) demen gibidir. Bunların hepsi şâfidir, kâfidir.”³⁵

Yedi Harf ve Ümmete Sağladığı Kolaylıklar

Yukarıdaki rivayetlere ek olarak aşağıda yer alan rivayet de incelendiğinde “yedi harf” ruhsatının verilmiş sebebi ümmet için bir zenginlik olması yanında ayrıca bir kolaylık ve müsamahadır.

Rivayet edildiğine göre Amr b. el-As (ö.41/664), Kur’ân okuyan bir adamı dinledi ve ona; “bunu sana kim okuttu” dedi. Adam: “Resûlullah (s.a.v.)” cevabını verince Amr: “Resûlullah (s.a.v.) onu bana başka türlü okuttu” dedi ve sonra beraberce Resûlullah’a (s.a.v.) gittiler. İçlerinden biri: “Ya Resûlallah! Şu şu ayet” dedi ve okudu. Resûlullah (s.a.v.): “böyle indi” buyurdu. Diğeri de ayeti okudu ve: “Ey Allah’ın Resûlü! Böyle değil mi” deyince Resûlullah (s.a.v.): “Böyle de indi” buyurdu ve ekledi:

“Şüphesiz bu Kur’ân yedi harf üzere nazil oldu. Bunların hangisini okursanız isabet etmiş olursunuz. Kur’ân hakkında tartışmayınız. Çünkü Kur’ân hakkında tartışmak küfürdür veya küfür alametidir.”³⁶

Bu rivayetler bize okuma kolaylıklarını peygamberimizin sözlerine ve kutsi hadislere³⁷ benzetme kapısını da açmaktadır. Zira Resûlullah (s.a.v.) tarafından ortaya koyulan bir şey Kur’ân olmadığı halde Kur’ân’a uyması ve Kur’ân’ın sözünü yansıtması sebebiyle inkârı açısından Kur’ân gibi değerlendirilebilir. Meselâ,

³⁵ Ahmed, *Müsned*, XV, 236-237; Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003, s. 86.

³⁶ Ahmed, *a.g.e.*, XIII, 510; Ebû Şâme, *a.g.e.*, s. 82.

³⁷ **Kutsi Hadis:** Peygamber’den bize nekl edilen ve onun da Allah’a isnad etmiş olduğu hadistir. Burada kutsi hadisin Kur’ân’dan farkı akla gelebilir. Buna göre kutsi hadis ile Kur’ân arasında şu gibi farklılıklar zikredilebilir:

a- Kur’ân hem lafzî hem de manasî Allah’tandır. Kutsi hadis ise manasî Allah’a lafzî ise peygambere aittir.

b- Kur’ân’ın tilaveti ile ibadet edilirken, kutsi hadis ile ibadet edilmez.

c- Kur’ân’ın sübûtunda tevatür şartı aranırken kutsi hadis, nebevi hadiste olduğu gibi tevatür şartı gerektirmez. Bkz. Tahhan, Mahmud, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1987, s. 127.

Resûlullah'ın (s.a.v.) sözleri Kur'ân olmadığı halde onun sözlerine ve emirlerine karşı gelmek -Kur'ân'da ifade edildiği gibi³⁸- küfrü gerektirmektedir.

Ayrıca “Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının, Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının”³⁹ ayeti ve benzeri emirler bu konudaki görüşü desteklemektedir.⁴⁰

Yedi Harf ile İlgili Görüşler ve Kırâatlerle İlgisi

Ahruf-u seb’a/yedi harf, tefsir tarihinde birçok ihtilafa sebep olmuş bir konudur. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “bu Kur’ân yedi harf üzere nazil olmuştur, öyleyse size kolay geleni okuyun”⁴¹ hadisinde geçen yedi harften tam olarak ne kastedildiği bilinmediği için bu yedi rakamının değişik yedi şeye işaret ettiği söylenmiş ve bunun sonucu olarak da âlimler arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.⁴² Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

a- Bazı bilginlere göre yedi harf ile kastedilen yedi şey şunlardır: “Emir, nehiy, helal, haram, muhkem, müteşabih, emsal”dir.⁴³

b- Bazılarına göre ise yedi harften maksat “yedi kırâat”tir.⁴⁴

c- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a (ö.224/838)⁴⁵ göre yedi harften maksat yedi lehçe ve yedi lügattir.

d- Aralarında Sufyan b. Uyeyne (ö.198/812), Abdullah b. Vehb (ö.197/812), Taberî (ö.310/923), Tahavî (ö.321/933) ve diğer bazı âlimlere göre yedi harften maksat yakın manada olan değişik lafızlardır.⁴⁶ Nitekim İbnü’l-Cezerî de bu görüştedir.⁴⁷

³⁸ Nûr, 24/62-63.

³⁹ Haşr, 59/7.

⁴⁰ İtr, Hasan Ziyâeddin, *el-Ahrufu’s-Seb’a ve Menziletü’l-Kırâati Minha*, Beyrut: Darü’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1988, s. 100-101; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 47.

⁴¹ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5; Müslim, “Salâtü’l-Müsafirîn”, 48.

⁴² Turan, Abdülbaki, “Ahruf’u Seb’a”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, I, 119.

⁴³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 25.

⁴⁴ İbnü’l-Cezerî yedi harften maksadın yedi meşhur imamın kırâatı olduğunu zannedenler ancak avamdan olan kimselerdir. Çünkü konuyla ilgili hadis varid olduğunda onlar henüz yaratılmamışlardı, mevcut değillerdi diyerek bu anlayışı reddetmiştir. Bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 24; Yücel, “Mütevâtir Kırâatlerin Tefsir İlmindeki Yeri”, s. 31.

⁴⁵ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ve kırâat âlimi. Bkz. Tüccar, Zülfikar, “Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, X, 244.

⁴⁶ Turan, “Ahruf’u Seb’a”, I, 119.

⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *et-Tayyibetü’n-Neşr*, Medine: Daru İbni’l-Cezeri, 2012, s. 32.

Kur'ân'ı Kerîm'in yedi harf üzere nazil olduğunu gösteren ve küçük rivayet farklılıkları ile bize ulaşan hadislerin hepsi sahihtir. Hatta Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm bu rivayetlerin mütevatir olduklarını ifade eder.⁴⁸

Şunu da belirtmek gerekir ki, yukarıdaki farklı görüşlerden de anlaşılacağı üzere “yedi harfin” ne olduğu ve neyi ifade ettiği hususunda âlimler arasında bir ittifak sağlanamamıştır. Bu konuda Subhi es-Salih şunları kaydeder: Yedi harften maksat -Allah daha iyi bilir- ümmet için kolaylık sağlayan yedi vecih olsa gerektir. Okuyucu bu vecihlerden hangisini okursa okusun isabet etmiş olur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.): “*Cebraîl bana bir harf üzere okuttu. Ona müracaat ettim ve tekrar tekrar müracaatımı yeniledim ve nihayet yedi harfe ulaştı*”⁴⁹ şeklindeki rivayet buna işaret etmektedir.⁵⁰

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Kıyâme sûresinde belirtildiği üzere⁵¹ Cenab-ı Haktan aldığı vahyi derhal belleyip kavradığından Kur'ân'ın ilk hafızıdır. Resûlullah (s.a.v.) kendisine indirilen vahyi, vahiy kâtiplerine yazdırır, hangi surenin neresine konulacağını da bildirirdi. Böylece yazılan ayetler ashâbı kiram arasında yayılırdı.⁵²

Resûlullah (s.a.v.) henüz hayatta iken, ashâbın çoğu kendi durumlarına göre Kur'ân'ı ya tamamen veya bir kısmını ezberlemiş durumda idiler. Böylece Kelamullah, hem yazı ile levha ve sayfalarda, hem de hafızalarda muhafaza altına alınmıştı. Bununla beraber, onlardan hafız olanların sayısı kesin olarak tesbit edilmiş değildir. Fakat bazı olaylar, sahabe arasında çok sayıda hafızın olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.⁵³

Rivayetlerde Ebû Musa el-Eş'ari (ö.42/662), bazı tavsiyelerde bulunmak üzere, Basra'nın hafızlarını çağırınca, bu davete 300 civarında hafızın iştirak etmesi o dönemdeki hafızlık geleneğinin⁵⁴ ne kadar yaygın olduğuna açık bir kanıttır.⁵⁵

⁴⁸ Zerkânî, *Menâhil*, I, 142.

⁴⁹ Buhârî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 5.

⁵⁰ Subhi Salih, *Mebahis*, s. 108.

⁵¹ Kıyâme, 75/16-17.

⁵² Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Veciz*, s. 48.

⁵³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâki), Beyrut: Dârü'l-Marife, ts., IX, 14-15; Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru't-Turâs, ts., I, 164; Zerkânî, *a.g.e.*, I, 242.

⁵⁴ Hafızlık geleneğinin doğuşu ve gelişimiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Çimen, Abdullah Emin, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, Sayfa Dijital, İstanbul, 2010, s. 11-55.

⁵⁵ Müslim, “Zekât”, 38.

Yine sahabeden Ebû'd-Derda (ö.32/652), öğrencilerini sabah namazından sonra okutmaya başladılar. Onları onar kişilik gruplara ayırır, her grubun başına bir öğretici tayin eder, kendisi de mihraba oturur, zaman zaman da talebeler arasında dolaşarak sorulan sorulara cevap verirdi. O, öğrencilerinin sayısının bazen 1600 kişi olduğunu belirtmiştir.⁵⁶ Kur'ân'ın naklinde itimad, hafızlaradır. Bundan dolayı Hz. Osman ekseriyetle her mushafı, mecbur olmadığı halde o mushafın kırâatine uygun birisiyle göndermiştir. Böylece her şehir ahalisi kendi mushafını okumuş, Nebi (s.a.v.)'den aldığı vecihle,⁵⁷ ashabdan mushafının kırâatini öğrenmiştir. Bunların içinden bir kısım kimseler, kırâatlerin nakli konusunda gece gündüz çalışarak temayüz etmişler, bu hususta uyulan imamlar ve doğruyu gösteren yıldızlar olmuşlar ve kırâatlerin kabulünde icma etmişlerdir.

İslam coğrafyası genişlemesiyle Arap olmayan unsurların grup grup İslam'a girmiş olmaları sebebiyle Kur'ân okunuşunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Hz. Osman (ö.35/655), bu ihtilafları önlemek için, Kur'ân'ın tesbitini ve kırâatini zabt-u rabt altına almak ve korumak üzere Hz. Ebûbekir (ö.13/634) döneminde cem etme ve iki kitap arasında toplama amacıyla Zeyd b. Sabit (ö.45/665) başkanlığında oluşturulan *Kur'ân komisyonunu* tekrar kurmuştur. Bu ana nüshadan bazı prensipler dahilinde yine Kureyş lehçesiyle, son arzaya göre, nokta ve harekeden arındırılarak, Ahrufu's-Seb'a'yı kapsayacak şekilde nüshalar istinsah ettirmiştir. Bu nüshaların yazı dizimine, "*resm-i hattı Osmanî*" denir. Bu konuda farklı görüşler varsa da İbnû'l-Cezerî, bu görüşün selef ve halef ulemasının büyük çoğunluğunun görüşü olduğunu, kendisinin de bu kanaatte olduğunu ifade eder.⁵⁸

Hz. Osman (r.a), bu yeni nüshaları ve beraberinde bu nüshaları okutacak muallim sahabeleri belli başlı islâm merkezlerine göndermiş, gönderilen nüshaların muhafaza edilmesini, uymayanların imha edilmesini emretmiştir. Bu durum her ne kadar ihtilafları büyük ölçüde ortadan kaldırmış ise de merkezlere gönderilen mushafların nokta ve harekeden yoksun olması sebebiyle küçük çaplı ihtilaflar varlığını sürdürmüştür. Daha sonra ortaya konan "sahih kırâat" şartları okuyuş

⁵⁶ İbnû'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, (nşr. G. Bergstraesser), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971, I, 535.

⁵⁷ Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin, *Mehâsinü't-Te'vîl*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), y.y., Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957, I, 297; Karaçam, *Kırâat İliminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, İstanbul, 2013, s. 92.

⁵⁸ İbnû'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 31-32; a.g.mlf, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 94-96; Zerkânî, *Menâhil*, I, 259; Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, İstanbul: İFAV Yay., 2013, s. 350.

farklılıklarını azalttığı gibi Müslümanlar arasındaki ihtilafları da büyük oranda gidermiştir.⁵⁹

İslam beldelerine gönderilen muallim sahabiler, Kur'ân nüshalarını Peygamberimiz (s.a.v.)'den nasıl duymuşlarsa o şekilde öğretmişlerdir. Ancak Peygamberimiz (s.a.v.)'den duydukları/öğrendikleri kırâatler farklı olduğu için öğrettikleri kırâatler de birbirinden farklı olmuştur.⁶⁰

Kırâat İlminin Gelişmesi ve Yayılması

Başlangıç döneminde hafızlar ve kırâat imamları tarafından şifahi olarak/ağızdan ağıza nakledilen kırâatler zamanla tedvin edilmeye başlanmıştır. Böylece Kur'ân'ı Kerîm'in kırâati konusunda ortaya çıkabilecek disiplinsizlik ilk dönemlerden itibaren önlenmeye çalışılmıştır. Bu konudaki faaliyetlerin başlaması ise tabii devrinin sonlarına denk gelir.

Kırâat vecihleri konusunda ilk olarak çalışmalar yapan Harun b. Musa (ö.170/786)'dır.⁶¹ Bu konuda ilk eserin ise Kâsım b. Sellâm'a ait olduğu nakledilse de⁶² ondan daha önce Yahya b. Ya'mer (ö.89/707) ve kırâat imamlarından İbn Âmir (ö.118/736), Ebû Amr (ö.154/774), Hamza (ö.156/772), Kisâî (ö.189/805) ve Ya'kub (ö.205/821) tarafından bu ilme dair bazı eserler kaleme alınmıştır.⁶³ Günümüze kadar da bu alanda farklı çalışmalar yapılmaya devam edilmiştir.⁶⁴

Hicri II. Asrın başlarında imamların kırâatlerinden bazılarının tercih edilmeye başlanmasıyla “yedi kırâat” tabiri meşhur olmaya başlamıştır.⁶⁵ Konuyla ilgili olarak Ebû Bekir b. Mücâhid, h. 300'lü yıllarda “kitabu's-seb'a” ismiyle kaleme aldığı bu eserinde kırâatleri yediye tahsis etmiştir. Onun yapmış olduğu bu tahsis hüsn-ü kabul görerek “kırâat-i seb'a” olarak ortaya çıkmıştır. Yine aynı dönemde yaşayan Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Mihran el-İsbahânî en-Nisaburî (ö.381/992) “*el-Ğaye fi'l-kırâati'l-aşr*” isimli eseriyle bu yedi kırâate üç kırâat -Ebû Ca'fer (ö.130/747), Ya'kub ve Halefu'l-Âşir (ö.229/844)- ilave ederek kırâat-i aşereyi oluşturmuştur.⁶⁶ İbnü'l-Cezerî bu üç kırâatın da diğer yedi kırâat gibi meşhur ve sahih olduğunu

⁵⁹ Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 71.

⁶⁰ Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 92.

⁶¹ Râfî, Mustafa Sadık, *I'cazü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbil-Arabî, 1973, s. 53.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 224.

⁶³ Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, s. 75.

⁶⁴ Çetin, “Kırâat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası”, *UÜİF Dergisi*, 2/2, 1987, s. 310.

⁶⁵ Subhi Salih, *Mebahis*, s. 281; Râfî, *a.g.e.*, s. 248.

⁶⁶ Eroğlu, Ali, “İbn Mihrân en-Nisaburî”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, 199.

belirtir.⁶⁷ Böylece bu on kırâat Müslümanlar tarafından benimsenmiş ve meşhur olmuştur.⁶⁸

Bu on kırâate, dört kırâat daha ilave edilerek, “*on dört kırâat*” hâsıl olmuştur. Bu dört kırâat: Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın (ö.123/741), Yezîdî (ö.202/817) ve A'meş (ö.148/765)'dir.⁶⁹

3. Kırâat Çeşitleri

Kırâatler senedleri açısından mütevatir, meşhur, şâz, âhâd, müdrec ve mevzu şeklinde tasniflere tabi tutulmuştur.

Mütevâtir Kırâatler

Mütevâtir kavramının, ilk olarak ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber hicrî ikinci yüzyılda Mutezile tarafından Yahudiler, Hristiyanlar ve Şîa'nın iddialarına dayanak oluşturan bir takım haberlere karşı kelam ve usûl eserlerinde bir kriter olarak geliştirildiği tahmin edilmektedir. Haber-i vâhid'in mukabili olarak kullanılan bu kavram, İslam bilgi teorisinin temel epistemolojik kavramlarından biridir. Daha sonra hadis ve kıraat ilimlerinde kullanılan bir kavram haline gelmiştir.⁷⁰ Bir hadis terimi olarak mütevâtir; yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, yine kendisi gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği bir haberdir.⁷¹

Mütevâtir kıraatin tanımı da hadis ilminde yer alan bu tanıma yakındır. Buna göre mütevâtir kıraat; yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun diğer bir topluluktan naklettikleri kırâat olup muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşan kırâatlerdir.⁷² İbnü'l-Cezerî ve çoğunluğa göre kırâat-i seb'a ve buna ilave edilen Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir kırâatleri de mütevâtir kısmına girmektedir. Bunlara inanmak vaciptir ve inkârı da caiz değildir.⁷³

⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 41-46.

⁶⁸ Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, s. 75.

⁶⁹ Dimyâtî, *İthaf*, I, 75; Subhi Salih, *Mebahis*, s. 250.

⁷⁰ Ünal, Mehmet, “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şîa'nın Buna Bakışı”, *Milel ve Nihal-İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2011, c. 8, sy: 3, s. 85-87; Demircigil, Bayram, “Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı”, (Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2016), s. 48.

⁷¹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Ankara: TDV Yay., 2006, s. 16.

⁷² Dimyâtî, *a.g.e*, I, 70-71; Zerkânî, *Menâhil*, I, 428.

⁷³ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e*, I, 13; Zerkânî, *a.g.e*, I, 428; Çetin, *a.g.e*, s. 84.

Meşhur Kırâatler

Senet bakımından sahih, nahiv kaidelerine ve resm-i Osamanî'ye uygun olup ancak tevatür derecesine ulaşamayan kırâatlerdir. Meselâ, on kraatten birinde tarikler çeşitli olur da birinin naklettiğini diğeri nakletmez ise bu kırâat meşhur sayılır. Bu iki kırâat (*mütevâtir-meşhur*) türünün okunması sahih, inanılması ise vaciptir.⁷⁴

Cumhura göre *yedi kırâat* mütevâtir olduğu gibi⁷⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *Müncidü'l-Mukriîn* adlı eserinde bu yedi kırâati on kırâate tamamlayan Ebû Cafer, Ya'kub ve Halefü'l-Âşir'in kırâatleri de İslam ümmetinin benimsediği mütevâtir kırâatlerdir,⁷⁶ diye geçmektedir.

Şâz Kırâatler

Şâz kırâat, senedi sahih olmayan veya mütevâtir kırâatlerin dışında kalan, ya da sahih kırâatlerde aranan üç şarttan biri⁷⁷ noksan olan kırâatlerdir.⁷⁸

Buna göre on kırâate dört imamın şâz olarak rivayet ettikleri kırâati ilave etmek suretiyle meydana gelen kırâate "*kırâat-i erbea aşer*" ismi verilmekte olup bu dört şâz kırâat imamı Hasan-ı Basrî, İbn Muhaysın, A'meş ve Yahya el-Yezîdî'dir.⁷⁹

Bu tür kırâatler sîka olan veya olmayan kimseler tarafından rivayet edilmiş olabilirler. Bu şekildeki kırâatlerin yazım şekli mushafın hattına uygun olsa bile kabul edilmez ve Kur'ân kırâati sayılmazlar.⁸⁰

⁷⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 215; Zerkânî, *Menâhil*, I, 428; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, İstanbul: Ensar Yay., 2013, s. 232; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: İFAV Yay., 2011, s. 67; Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, İstanbul: İFAV Yay., 2009, s. 103.

⁷⁵ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 211; Taşköprüzâde, *Mevzûatü'l-Ulûm*, II, 44.

⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 174; Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 87.

⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, meşhur manzum eseri *et-Tayyibe*'sinde bu üç şartı şöyle ifade eder:

فكل ما وافق وجه نحو	وكان للرسم احتمالاً يحوي
وصح اسناداً هو القرآن	فهذه الثلاثة الأركان
وحيثما يختل ركن اثبت	شدوده لو انه في السبعة

Yukarıdaki ifadelerle göre bir kırâatin mütevâtir sayılabilmesi için: 1- Kırâat, bir vecihle de olsa Arapça/nahiv kurallarına uygun olmalıdır. 2- Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflardan birine uygun olmalıdır. 3- Muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmış olmalıdır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 32; Dimyâtî, *İthaf*, I, 70.

⁷⁸ Zerkeşi, Bedreddîn Muhammed, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (nşr. Yusuf Abdurrahman Mar'aşî), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1994, I, 331; Süyûtî, *a.g.e.*, I, 210; Karaçam, *a.g.e.*, s. 88.

⁷⁹ Zerkânî, *a.g.e.*, I, 416; Temel, *a.g.e.*, s. 87.

⁸⁰ Süyûtî, *a.g.e.*, I, 213; Karaçam, *a.g.e.*, s. 89.

Âhâd Kırâatler

Âhâd kırâat, senedi sahîh olmakla beraber yazısı hatt-ı Osmânî ile uyuşmayan veya Arap nahiv kaidelerine uymayan yahut da kırâat imamları arasında yeterince şöhrete ulaşmayan kırâatlerdir. Meselâ, Rahmân Sûresi 76. âyeti olan مُتَكِينٍ عَلَى رُفْرَفٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ âyetinde tekil olarak yer alan رُفْرَفٍ ve عَبْقَرِيٍّ kelimelerini çoğul olarak عَلَى رُفْرَفٍ مُتَكِينِينَ عَلَى رُفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ şeklinde okunması ve Tevbe 128. âyetinde yer alan لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا فَتَحْنَا لَكُمْ أَنْفُسِكُمْ فِ جَهَنَّمَ لَعَنَّا لَكُمُ الْحَرَامَ وَالْحَرَامَ عَلَيْكُمْ أَلَيْسَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ kelimesinde ف harfini fethalı olarak مَا عَلَيْهِ مَا فَتَحْنَا لَكُمْ أَنْفُسِكُمْ şeklinde okunması bu tür kırâatlere örnek olarak gösterilebilir.⁸¹ Bu kırâatler Kur'ân olarak okunmaz ve bunlara inanmak vacip de değildir.⁸²

Müdreç Kırâatler

Müdreç kırâatler tefsir kabilinden kırâatlere yapılan eklemelerdir. Bu kırâatler aynı zamanda hadis çeşitlerinden müdreç hadise benzemektedir. Meselâ, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın (ö.55/675) Nisâ Sûresi 12. âyetini مِنْ أُمَّ (anne bir) ziyadesiyle/ilavesiyle وَأُمُّ أَوْ أُخْتُ مِنْ أُمَّ olarak okuması bu çeşit kırâatlere örnektir. Zerkânî bu kırâatlerle alakalı olarak, bazı âlimlerin bu tür kırâatleri Kur'ân'dan kabul etmesini hata olarak görmektedir.⁸³

Mevzu Kırâatler

Asılsız olarak birisine nisbet edilen okuyuşlardır. Bu kırâatlere örnek olarak Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin (ö.408/1017) Ebû Hanîfe'ye (ö.150/767) nisbet ettiği Fâtır 35/28. âyeti gösterilebilir. Buna göre اللَّهُ إِنَّمَا يُخَشَى اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ âyetinde اللَّهُ lafzı merfû اللَّهُ şeklinde; الْعُلَمَاءُ lafzı ise fethalı olarak الْعُلَمَاءُ şeklinde okunmuştur. Bu tür kırâatlere Kur'ân demek doğru değildir.⁸⁴

4. Kırâat İmamları

Bu bölümde günümüze kadar kırâatlerin gelmesini sağlayan kırâat imamlarının hayatlarına kısaca değineceğiz. İlk olarak kronolojik tasnife uygun olarak yedi mütevatir kırâat imamı ve bu tasnifi on kırâate tamamlayan üç kırâat imamı ve son

⁸¹ Süyûtî *el-İtkân*, I, 215; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, s. 86.

⁸² Zerkânî, *Menâhil*, I, 428; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 232.

⁸³ Zerkânî, *a.g.e.*, I, 429.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 16; Zerkânî, *a.g.e.*, I, 429; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, s. 87.

olarak da şâz kırâat imamları olarak bilinen dört kırâat imamlarının hayatları hakkında bilgi vereceğiz.

Yedi Kırâat İmamları

1. Nâfi'

Nâfi' adıyla meşhur olan bu imamın tam adı Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî (ö.169/785)'dir. Aslen İsfehanlı olup takriben (70/689) yılında doğdu. Medine'nin kırâat imamlarındandır.⁸⁵

Kendi ifadesine göre yetmiş tabiinden ders almış, yetmiş yıldan fazla kırâatle meşgul olmuş, kırâati Medine-i Münevvere'de tahsil etmiş ve kırâatte Medine halkının imamı olmuştur. Kırâat ilmindeki otoritesi herkes tarafından kabul görmüş, İmam Malik (ö.179/795) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) takdirlerini kazanmıştır. Hadis ilmine ve Arap nahvine olan vukufiyeti bilinmekte olan Nâfi', kırâati güzel, nur yüzlü, doğru sözlü, zühd sahibi ve cömert bir kimse idi. Altmış yıl kadar Mescid-i Nebevi'de imamlık yapmıştır.

İmam Nâfi', kırâatini İmam Ebû Ca'fer, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac (ö.117/735), Şeybe b. Nisâh (ö.130/748), Müslim b. Cündeb (ö.106/724) ve Yezid b. Rûman (ö.130/748)'dan almıştır. Bu sayılan zatlar da Abdullah b. Abbas (ö.68/688) ve Abdullah b. Ayyaş'tan (ö.70/689-90), bunlar da Ömer b. el-Hattab (ö.23/644), Zeyd b. Sâbit ve Ubey b. Kâ'b'dan onlar da Hz. Peygamber'den almışlardır.⁸⁶ Kırâatteki rumuzu elif (ل) harfi⁸⁷ olan İmam Nâfi' Medîne'de vefat etmiştir.⁸⁸

Her kırâat imamına kendi dönemindeki kırâatle meşguliyetleri ve yetkinlikleri esasına göre ikişer ravi tespit edilmiştir.⁸⁹ Buna göre İmam Nâfi'nin kırâatini nakleden en meşhur ravileri⁹⁰ Kâlûn (ö.220/835)⁹¹ ve Verş'tir (ö.197/812).⁹²

⁸⁵ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Siyer-i A'lami'n-Nübelâ*, (thk. Şuaybu'l-Arnâvût), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981, VII, 336.

⁸⁶ Nisaburî, Ebu Bekr Ahmed, *el-Ğaye fi'l-Kırâati'l-Aşr*, (thk. Muhammed Feyyaz el-Cambaz), Riyad: Dâru's-Şevâd, 1985, s. 46; Dâni, Ebû Amr Osman, *et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, (thk. Ferit Muhammed b. Azzuz), Beyrut: Dâru İbni'l-Kesir, 2013, s. 177; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 112; Karakılıç, Celâleddin, *Tecvid İlmi (Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri)*, Ankara, 1972, s. 183.

⁸⁷ Şâtîbî, el-Kasim b. Fîrruh, *Hirzül-Ermânî ve Vechüt-Terhânî*, Medine: Daru'l-Matbuati'l-Hadise, 1990, s. 95.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîrüt-Teysîr fi Kırâati'l-Eimmeti'l-Aşer*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983, s. 14.

⁸⁹ Abdülgafûr, *el-Kur'ân'u ve'l-Kırâatu ve'l-Ahrufu's-Seb'a*, I, 87.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 14.

⁹¹ Kırâat ilminde remzi (ل) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

⁹² Kırâat ilminde remzi ise (ع) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

2. İbn Kesîr

Tam adı Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr olan İbn Kesîr (ö.120/738) Mekke'de (48/668) yılında doğmuştur. Fars asıllı olup Isfahan'dan Mekke'ye gelmiş bir ailedendir.⁹³ Kırâatiyle meşhur olan Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692), Halid b. Zeyd (ö.49/669)⁹⁴ ve Enes b. Malik (ö.93/711-12) gibi genç sahabiler ile görüşüp nebevi iklimden nasiplenmiş tabiindendir.⁹⁵ İbn Kesîr'in kırâat usûlündeki rivayet zinciri iki kanaldan Resûlullah (s.a.v)'e ulaşır. Bunlardan birincisi, İbn Kesîr, Abdullah b. Saib, Übey b. Kâ'b, Ömer b. Hattab; ikinci kanal ise İbn Kesîr, Mücâhid, Abdullah b. Abbas, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sabit kanalıdır.⁹⁶

İbn Kesîr dönemin âlimlerince Mekke'de kırâat otoritesi kabul edilmiş ve Mekke'nin kârîsi, Mescid-i Haram'ın mukrîsi olarak adlandırılmıştır.⁹⁷ Ayrıca İbn Kesîr'in kırâati üzerinde Mekke ulemasının icması oluşmuştur.⁹⁸

Kırâatteki remzi dâl (ـ) ⁹⁹ harfî olan İbn Kesîr Mekke'de vefat etmiştir.¹⁰⁰ Kırâatini günümüze taşıyan ravileri ise¹⁰¹ el-Bezzî (ö.250/864)¹⁰² ve Kunbül'dur (ö.291/904).¹⁰³

3. Ebû Amr b. A'lâ

Tam adı Ebû Amr Zebban b. el-A'lâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir. Takriben (70/689) yılında Mekke'de doğdu. Yedi kırâat imamından biri olup aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı âlimi ve Basra kırâat imamıdır.¹⁰⁴ Mekke, Medine, Kûfe ve Basra'da pek çok ünlü kişiden okumuş, pek çok kişiye de hocalık yapmıştır.¹⁰⁵ Ebû Amr hem kırâat konusunda, hem Arap dilinde ve cahiliye şiiirinde

⁹³ Dâni, *et-Teysîr*, s. 169; Zehebî, *Siyer-i A'lami'n-Nübela*, VII, 318-319; Öztoprak, Siraceddin, *Kur'ân Kırâati*, İstanbul: Beyân Yay., 2005, s. 83.

⁹⁴ Ebû Eyyüb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî. Hicret sırasında Hz. Peygamber'i Medine'de evine misafir eden ve Türkiye'de "Eyüp Sultan" unvanıyla anılan sahâbî. Vahiy kâtiplerinden olması sebebiyle Hz. Peygamber zamanında Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin bir araya getirilmesine hizmet etti. Bkz. Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyüb el-Ensârî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, X, 123-125.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 120.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e*, I, 120; Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yay., 2005, s. 36; Öztoprak, *a.g.e*, s. 83.

⁹⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 239.

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e*, I, 120-121.

⁹⁹ Şâtîbî, *Hirzû'l-Emânî*, s. 95.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e*, I, 120.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 14.

¹⁰² Kırâat ilmindeki remzi (ـ) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e*, s. 95.

¹⁰³ Kırâat ilmindeki remzi (ـ) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e*, s. 95.

¹⁰⁴ Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Amr b. A'lâ", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, X, 94.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 263.

pek dirayetliydi. Kitabü'l-Kırâat, Kitabü Mersümü'l-Mushaf, el-Vakfü Ve'l-İbtida, Kitabü'l-İdğamü'l-Kebir, eserlerinin bazılarıdır.¹⁰⁶

Kırâatteki remzi, (ح) harfi¹⁰⁷ olan Amr b. A'lâ Mekke'de doğmuş ve yaptığı bir yolculuk esnasında Küfe'de h. 240 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁸ Onun ravileri arasında en meşhur olanları¹⁰⁹ ed-Dûrî (ö.248/862)¹¹⁰ ve es-Sûsî'dir (ö.261/874).¹¹¹

4. İbn Âmir

Tam adı Ebû İmran Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî'dir. Tabî'nden ve yedi kırâat imamından biri olan İbn Âmir (8/630) veya (21/641) yılında bugünkü Ürdün'de dünyaya geldi. Birçok sahabi ve tabî'nden kırâat almıştır. İbn Âmir Şam kadılığı ve Şam Emevi Camii'nde uzun zaman imamlık yapmıştır. Beşinci asrın sonuna kadar Şam'da onun kırâati okunmuştur.¹¹²

Kırâat-i aşere ve kırâat-i seb'a imamları arasında Arap olan tek imamdır. O, kırâatini Ebû'd-Derda¹¹³ ve el-Muğire b. Ebi Şihab el-Mehzûm'den¹¹⁴ almıştır. İbn Âmir'in Hz. Osman'a Kur'ân arzemiş olduğu söylene de, ed-Dânî (ö.444/1053) bu sözün zayıf bir rivayet ve geçersiz olduğunu vurgular.¹¹⁵ İbn Âmir'in hafızası kuvvetli, sîka, âlim, abid, zahid ve meşveret sahibi bir kimse olduğu ifade edilir.¹¹⁶

Kırâattaki rûmuzu, (ك) harfi¹¹⁷ olan İbn Âmir, h. 118 tarihinde vefat etmiştir.¹¹⁸ Ravileri arasında en meşhur olarak Hişâm (ö.245/859)¹¹⁹ ve İbn Zekvan (ö.242/857)¹²⁰ yer alır.¹²¹

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 264; Çetin, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 241.

¹⁰⁷ Şâtîbî, *Hirzû'l-Emânî*, s. 95.

¹⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 15.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁰ Kırâatteki remzi (ح) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹¹ Kırâatteki remzi (ح) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 380-381; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 125.

¹¹³ Ebu'd-Derdâ, Peygaberimiz (s.a.v.)'den kırâat almıştır. Bkz. Dâni, *et-Teyssîr*, s. 183.

¹¹⁴ Osman b. Affan'dan kırâat almıştır. Bkz. Dâni, *a.g.e.*, s. 183; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 18.

¹¹⁵ Dâni, *a.g.e.*, s. 183.

¹¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 380-381; Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 110.

¹¹⁷ Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 15; Dâni, *Camîu'l-Beyan fi'l Kırâati's-Seba'l-Meşhûre*, (thk. Muhammed Kamil Atık), Ankara, 1999, I, 47.

¹¹⁹ Kırâatteki remzi (ك) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹²⁰ Kırâatteki remzi (ك) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹²¹ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 15.

5. Âsım b. Behdele

Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî (ö.127/745) yedi kırâat imamından biri olup tâbîndendir. Muaviye (ö.60/680) döneminde Kûfe'de doğdu.¹²² Fesahat sahibi, sika, mutkîn ve tecvîd ilmini çok iyi bilen ve sesinin oldukça güzel oluşuyla bilinen bir kimse idi. Ebû'n-Nücûd babasının, Behdele ise annesinin ismidir denilmiştir.¹²³

İmam Âsım kırâatı, Ebû Abdurrahman es-Sülemi, Zîr b. Hubeş ve Ebû Amr eş-Şeybani'den almıştır. Bunların her üçü de Abdullah b. Mes'ûd'dan almışlardır.¹²⁴ Âsım kırâati zamanla birçok bölgeye yayılmış ve Müslümanların büyük çoğunluğunun okuduğu bir kırâat olmuştur. Ayrıca İmam Ebû Hanîfe'nin kırâati İmam Âsım'dan öğrendiği bilinmektedir.¹²⁵

Kırâatteki rûmuzunu, (ﺥ) harfî¹²⁶ olan İmam Âsım Kûfe'de vefat etmiştir. İmam Âsım'ın en meşhur ravileri ise¹²⁷ Ebû Bekir Şu'be (ö.193/809)¹²⁸ ve Hafs'dır (ö.180/796).¹²⁹

6. Hamza b. Habîb

Ebû Umare Hamza b. Habib ez-Zeyyat et-Teymi el-Kûfî (80/699) yılında dünyaya gelmiştir. Kufe'de yaşamış ve bazı sahabiler ile görüşmüş olmakla beraber onlardan kırâat okumamıştır. Erken yaşta kırâat eğitimi almış ve onbeş yaşına geldiğinde önde gelen kırâatçılar seviyesine çıkmış ve okuyuculuğu ile de kendisinden söz edilmeye başlanmıştır.¹³⁰ İmam ve kırâat âlimi olmakla birlikte aynı zamanda devrinin önemli muhaddis ve fakihlerindedir.¹³¹

Kırâati, Humran b. A'yan, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leyla, A'meş, Ebû İshak es-Sebîî ve Ca'fer es-Sadık gibi hocalardan almıştır. Onlar Osmân b.

¹²² Sarı, Mehmet Ali, "Âsım Bin Behdele", *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, III, 475-476.

¹²³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 15.

¹²⁴ Zerkânî, *Menâhil*, I, 455.

¹²⁵ Sarı, "Âsım Bin Behdele", III, 475.

¹²⁶ Şâtıbî, *Hırzû'l-Emânî*, s. 95.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 15-16.

¹²⁸ Kırâatteki remzi (ﺥ) harfî olan Şu'be Kûfe'de vefat etmiştir. Şâtıbî, *a.g.e.*, s. 95; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 16.

¹²⁹ Kırâatteki remzi (ع) harfidir. Bkz. Şâtıbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 158-166; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 131.

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 237; Zehebî, *Siyer-i A'lami'n-Nübela*, VII, 90.

Affân'dan, Ali b. Ebî Tâlib'ten ve Abdullah b. Mes'ûd'dan; onlar da Hz. Peygamber'den (s.a.s.) almışlardır.¹³²

Kırâat ilmindeki rumuzu (ف) harfi¹³³ olan Hamza h. 156 yılında Hulvan'da vefat etmiştir. Meşhur ravileri ise¹³⁴ Halef b. Hişâm el-Bezzâr¹³⁵ ve Hallâd'dır (ö.220/835).¹³⁶

7. Kisâî

Tam adı Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî en-Nahvî'dir. (120/738) yılında Bağdat'ın kuzeyinde Bâhamşâ köyünde dünyaya geldi.¹³⁷ Kırâatin haricinde Arap Filolojisi'nde de yetkin bir yere sahip olan Kisâî, İmam Hamza'dan sonra “*reisu'l-kurralık*” makamının kendisinde son bulunduğu kişidir.¹³⁸

Kisâî kırâati esas itibariyle imam Hamza'dan aldığı için isnadı İmam Hamza ile aynı olmaktadır. Ayrıca İbn Ebî Leyla (ö.82/701) ve Hayve Şüreyh b. Yezid el-Hadramî (ö.203/818) kanalıyla da kırâat almıştır.¹³⁹ Böylece kırâati, Osman b. Affan, Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Muaz b. Cebel kanalıyla Peygamberimiz (s.a.v.)'e ulaşmaktadır.¹⁴⁰

Kırâatteki rümuzu (ج) harfi¹⁴¹ olan Kisâî h. 189 yılında Rey'de vefat etmiştir.¹⁴² En meşhur ravileri ise¹⁴³ Ebû'l-Haris (ö.240/854)¹⁴⁴ ve ed-Dûrî'dir.¹⁴⁵

Üç Kırâat İmamı

1. Ebû Ca'fer

Asıl adı Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî'dir (ö.130/747). On kırâat imamından biri olup tâbiîndendir.¹⁴⁶ Medine kırâat imamıdır.

¹³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 158.

¹³³ Şâtîbî, *Hırzû'l-Emânî*, s. 95.

¹³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 16.

¹³⁵ Kırâat ilmindeki remzi (ض) harfi olan Halef b. Hişâm Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95; Altıkulaç, “Halef b. Hişâm”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1997, XV, 237-238.

¹³⁶ Kırâatteki remzi (ق) harfi olan Hallâd Kûfe'de vefat etmiştir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹³⁷ Altıkulaç, “Kisâî, Ali b. Hamza” *DİA*, Ankara: TDV, 2002, XXVI, 69-70.

¹³⁸ Zerkânî, *Menâhil*, I, 458-459; Karaçam, *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 114.

¹³⁹ Altıkulaç, “Kisâî, Ali b. Hamza”, XXVI, 69.

¹⁴⁰ Dâni, *et-Teyssîr*, s. 209; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 165-172; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin, 2011, s. 315.

¹⁴¹ Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁴² Dâni, *a.g.e.*, s. 176.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 16.

¹⁴⁴ Kırâatteki remzi (س) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁴⁵ Kırâatteki remzi (ت) harfidir. Bkz. Şâtîbî, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁴⁶ Altıkulaç, “Ebû Ca'fer el-Kârî”, *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, X, 116.

Kırâat ilmini Abdullah b. Abbas, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ayyaş'dan almıştır. Talebeleri arasında İmam Nâfi' ve Ebû Amr da bulunmaktadır. Mescid-i Nebevi'de uzun yıllar kırâat dersleri vermiştir. İbadete düşkün, salih, hayırsever bir zat olan Ebû Cafer, güzel Kur'ân okumasıyla da nam salmıştır.¹⁴⁷

Kırâatteki rümuzu (ث) ¹⁴⁸ harfi olan Ebû Ca'fer Medine'de vefat etmiştir. En meşhur ravileri¹⁴⁹ İsâ b. Verdân (ö.160/776)¹⁵⁰ ve Süleyman b. Cemmâz'dır (ö.170/786).¹⁵¹

2. Ya'kub el-Hadramî

Ebû Muhammed Ya'kub b. İshak b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadremî kırâat-i aşere imamlarındandır. (117/735) yılında Basra'da doğdu.¹⁵² Kur'ân, Arap dili ve fıkıh alanında önemli bir yeri olan İmam Ya'kub, kırâatini; Ebû'l-Münzi Sellâm b. Süleyman, Şihab b. Şerefe, Ebî Yahya b. Meymün ve Ebû'l- Eşheb Ca'fer b. Hibban el-Attar'dan almıştır. Bunların kırâatlerinin senedleri Ebû Musa el-Eş'ari kanalıyla Resûlullah (s.a.v.)'e ulaşmaktadır. İmam Ya'kub h. 205 yılında Basra'da vefat etmiştir.¹⁵³

Kırâatteki rumuzu (ظ) harfidir.¹⁵⁴ En meşhur ravileri¹⁵⁵ Ruveys (ö.238/852)¹⁵⁶ ve Ravh'tir (ö.235/849).¹⁵⁷

3. Halef b. Hişâm

Tam adı Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. El-Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî'dir. Kırâat-i aşere imamlarından ve Hamza b. Habib kırâatinin meşhur iki ravisinden biridir.¹⁵⁸

Hicri 150 yılında doğmuş olup on yaşında Kur'ân'ı ezberleyen İmam Halef, kırâat-i seb'a imamlarından Hamza b. Habib'in kırâatini onun talebelerinden olan

¹⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 333; Altıkulaç, "Dûri", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, X, 5-6.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 133.

¹⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 17.

¹⁵⁰ Kırâatteki remzi (خ) harfidir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 133.

¹⁵¹ Kırâatteki remzi (ث) harfidir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁵² Altıkulaç, "Ya'kub el-Hadremî", *DİA*, İstanbul: TDV, 2013, XLIII, 282.

¹⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 18-19.

¹⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 133.

¹⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 17.

¹⁵⁶ Kırâat ilminde remzi (غ) harfidir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 133.

¹⁵⁷ Kırâat ilmindeki remzi (ش) harfidir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁵⁸ Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", XV, 237.

Süleym b. İsa'dan (ö.188/804), Âsım kırâatini ise Ebû Yusuf b. el-A'sa'dan öğrenmiştir.¹⁵⁹ Ayrıca İmam Kisâî'den de rivayette bulunmuştur.¹⁶⁰

Hicri 229 yılında vefat etmiş olan Halef'in en meşhur ravileri arasında¹⁶¹ İshak b. İbrahim el-Verrak (ö.286/899) ve İdrîs el-Haddâd (ö.292/905)¹⁶² yer alır.¹⁶³

Dört (Şâz) Kırâat İmamları

Şâz kırâatleri toplayan eserlerin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Ancak bu çalışmalar bir tasnif oluşturmak amacıyla bu kırâatlere yer vermedikleri için şâz kırâatler kitaplar içerisinde dağılık olarak kalmıştır. Şâz kırâatlerden bazılarını belirli bir sistem içerisinde bir araya getirme konusunda ilk adımı atanlardan biri İbnü'l-Cezerî olup "Nihâyetü'l-berere fi'l-kırâati's-selâs ez-zâide ale'l-aşere" isimli eseriyle İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan-ı Basrî'nin kırâatlerini on kırâate ekleyerek kırâat eğitimi sistemi içerisine dahil etmiştir. Daha sonra Kastallânî (ö.923/1517) ve Bennâ da Yezîdî kırâatini on kırâate eklemiş ve böylece on dörtlü tasnif oluşmuştur. Bu tasniflerin dışında farklı tasnifler de olmakla beraber kabul görmemiştir.¹⁶⁴

On imam tasnifinin dışında kalan dört imamın ilavesiyle oluşturulan bu on dörtlü sistem içinde yer alan kırâat imamlarını inceleyelim.

1. İbn Muhaysın

Asıl adı Ebû Hafs Ömer b. Abdirrahman b. Muhaysın es-Sehmî'dir. On dört kırâat imamından biridir.¹⁶⁵ Beni Sehm kolundan olduğu için Sehmî, Kureşî, Mekkî nisbetleriyle anılmıştır.¹⁶⁶

İbn Muhaysın kırâat ilmini Mücâhid b. Cebr (ö.103/721),¹⁶⁷ Abdullah b. Abbas'ın mevlası Dirbas ve Said b. Cübeyr'den (ö.94/713)¹⁶⁸ almıştır. Ayrıca Ata b.

¹⁵⁹ Zerkânî, *Menâhil*, I, 457-460; Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", XV, 237.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 191.

¹⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 17.

¹⁶² İdrîs el-Haddâd, on imamın ikişer ravilerinden en son vefat eden ravidir. Bkz: Abdulgafûr, *el-Kur'ân'u ve'l-Kırâatu ve'l-Ahrufu's-Seb'a*, I, 87.

¹⁶³ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁶⁴ Birişik, *Kırâat İlmî ve Tarihi*, s. 122.

¹⁶⁵ Altıkulaç, "İbn Muhaysın", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, 210.

¹⁶⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ale't-Tabakâti ve'l-Âsâr* (thk. Tayyar Altıkulaç), İstanbul: İSAM, 1995, I, 222; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 148.

¹⁶⁷ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî. Tabîin neslinin önde gelen müfessirlerindedir. Bkz. Kesler, Muhammet Fatih, "Mücâhid b. Cebr", *DİA*, İstanbul: TDV, 2006, XXXI, 442.

¹⁶⁸ Ebu Abdillah (Ebu Muhammed) Said b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî. Hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tabiîndendir. Bkz. Efendioğlu, Mehmet, "Saîd b. Cübeyr", *DİA*, İstanbul: TDV, 2008, XXXV, 552.

Ebû Rebah (ö.114/732),¹⁶⁹ Muhammed b. Kays b. Mahreme, Ebû Seleme b. Süfyan, Safiyye binti Şeybe'den ve babası Abdurrahman'dan rivayette bulunmuştur.¹⁷⁰

İbn Muhaysın'ın hocalarından olan Dirbas, Kur'ân ve Arapça konusunda ondan daha âlim birini görmediğini belirtirken¹⁷¹ diğer taraftan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm da, Mekke kurrası olarak Abdullah b. Kesîr, Humeyd b. Kays el-A'rac'ın (ö.130/747) yanında İbn Muhaysın'ı da özellikle zikrederek bunlar arasında Arapçası en güçlü olanın İbn Muhaysın olduğunu söyler.

İbn Muhaysın Arapçasının mükemmelliğine, kırâat konusundaki ehliyetine ve İbn Kesîr ile birlikte şöhret bulmasına rağmen yedi, sekiz ve on kırâatle ilgili telif edilen pek çok kırâat kitabında kırâati tercih edilmemiştir.¹⁷² Bunlardan daha da önemlisi İbnü'l-Cezerî İbn Muhaysın kırâatini, mushafın hattına aykırı unsurlar içerdiğinden dolayı sahih kırâatler arasında yer almadığını söylemiştir.¹⁷³ İbn Muhaysın h. 123 yılında Mekke'de vefat etmiştir.¹⁷⁴

İbn Muhaysın'ın ravileri arasında en meşhur olanları Bezzî¹⁷⁵ ve İbn Şenebûz¹⁷⁶ (ö.328/939) yer alır.¹⁷⁷

2. A'meş

Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Kûfi hadis, kırâat ve feraiz sahalarındaki bilgisiyle tanınan tabiîn neslinden bir âlim olup aslen Taberistan'lıdır. Rey yöresindeki Dünbavend veya Kûfe'de (61/680) dünyaya gelmiştir. Hıfzını tamamladıktan sonra öğrenimine kırâat ilmiyle başlamıştır. Kûfe'nin en meşhur âlimlerinden olan Zeyd b. Vehb (ö.83/702), İbrahim en-Nehai (ö.96/714), Mücâhid

¹⁶⁹ Ebû Muhamed Atâ b. Ebû Rebah Eslem el-Kureşî. Tabiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış muhaddis ve müfessirlerindendir. Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, "Atâ b. Ebû Rebâh", *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, IV, 35.

¹⁷⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 222.

¹⁷¹ Mizzî, Cemalüddîn Ebi'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Beşşar Avvâr Mar'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992, XXI, 430.

¹⁷² Altıkulaç, "İbn Muhaysın", XX, 209.

¹⁷³ Dimyâti, *İthâf*, II, 76.

¹⁷⁴ Altıkulaç, "İbn Muhaysın", XX, 210.

¹⁷⁵ Kırâat-ı Seb'a imamlarından İbn Kesîr'in meşhur iki ravisinden biri. Bkz. Altıkulaç, "Bezzî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1992, VI, 114.

¹⁷⁶ Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Eyyüb el-Bağdadî. Bağdat'ta vefat etmiştir. Altıkulaç, "İbn Şenebûz", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, 535.

¹⁷⁷ Kabâkîbî, Şemseddin Muhammed, *İzahü'r-Rumûz ve Miftahü'l-Künûz*, (thk. Ahmed Halit Şükri), y.y., Daru Ammar, 2003, s. 68.

b. Cebr, Ebû'l-Âliye er-Riyahî¹⁷⁸ (ö.90/709) ve Âsım b. Ebû'n-Nücûd¹⁷⁹ gibi âlimlerden ders okumuştur.¹⁸⁰

Kendisinden ise başta Ebû Hanîfe olmak üzere; Şu'be, Süfyan es-Sevri, Süfyan b. Uyeyne, Abdullah b. Mübarek gibi hicri II. asrın meşhur âlimlerinin hadis rivayetinde bulunduğu A'meş'in kırâati,¹⁸¹ yedi veya on kırâat arasına girememişse de, on kırâati anlatan eserlerde onun kırâatine yer verildiği görülmektedir. A'meş kırâatiyle ilgili kaideler ve hususiyetler zamanımıza kadar ulaşmış sayılı kurra arasında yer almıştır. A'meş h. 148 yılında vefat etmiştir.¹⁸²

A'meş'in meşhur ravileri arasında Ebû'l-Abbas el-Muttavvî (ö.371/982)¹⁸³ ve Şenebûzî (ö.388/998)¹⁸⁴ yer alır.¹⁸⁵

Yezîdî'nin meşhur ravileri arasında Süleyman b. Hakem¹⁸⁶ (ö.235/850) ve Ahmed b. Ferah¹⁸⁷ (ö.303/916) yer alır.¹⁸⁸

3. Hasan-ı Basrî

Tam adı Hasan b. Ebû'l-Hasan Yesar Ebû Sai'd el-Basrî'dir. Önde gelen râvileri Şuca' b. Ebû Nasr (ö.190/806) ve Hafs b. Ömer Ebû Amr ed-Dûrî'dir.¹⁸⁹ Hayatı ve râvileriyle ilgili geniş bilgi ilgili bölümde verilecektir.

4. Yezîdî

Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Muğîre el-Yezîdî el-Adevî meşhur on dört kırâat imamından biridir. H. 128'de Basra'da dünyaya gelmiş ve Bağdat'ta yaşamıştır. İyi bir nahiv ve belağat bilginiydi. Kırâat-i seb'a (yedi kırâat)

¹⁷⁸ Ebû'l-Âliye Rufe b. Mihrân er-Riyahî el-Basrî. Tefsir, hadis ve kırâat âlimi olup tabiindendir. Bkz. Aydemir, Abdullah, "Ebû'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, X, 292.

¹⁷⁹ Sarı, "Âsım Bin Behdele", III, 475-476.

¹⁸⁰ Uğur, Mücteba, "A'meş", *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, III, 54.

¹⁸¹ Hadis ilminde hafızlık mertebesine yükselmiş olan A'meş, umumiyetle sika sayılmıştır. Bkz. Uğur, "A'meş", III, 54.

¹⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 74; Uğur, "A'meş", III, 54.

¹⁸³ Ebu'l-Abbas el-Hasen b. Said b. Ca'fer el-Abadânî el-Mutavvî h. 270'lerde doğmuştur. Bkz. Zehebî, *Siyer-i A'lami'n-Nübelâ*, XVI, 260.

¹⁸⁴ Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ahmed b. İbrahim eş-Şenebûzî. Kırâat âlimi. H. 300 yılında Bağdat'ta doğdu. Bkz. İbn Esir, İzzüddîn, *el-Lübab fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts., II, 211; Altıkulaç, "Şenebûzî", *DİA*, İstanbul: TDV, 2010, XXXVIII, 535.

¹⁸⁵ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 68.

¹⁸⁶ Süleyman b. Eyyub b. el-Hakem Ebu Eyyub el-Hayyat el-Bağdadi. Güvenilir ve büyük bir kırâat bilgini. Bkz. Muhaysın, *Mu'cemü Huffazi'l-Kur'ân Abre't-Tarih*, Beyrut, 1992, I, 77.

¹⁸⁷ Ahmed b. Ferah b. Cibril Ebu Ca'fer ed-Darir el-Bağdadi. Zehebi onu altıncı tabaka kırâat bilginleri arasında zikreder. Bkz. Muhaysın, *a.g.e.*, I, 39.

¹⁸⁸ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁸⁹ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 69.

imamlarından Ebû Amr'ın iki ravisi, Ebû Şuayb es-Sûsî ve ed-Dûrî ondan kırâat öğrenmiş ve rivayette bulunmuşlardır. Kitabü'n-Nevadiri fi'l-lüğa, Kitabü'l-Maksurü ve'l-Memdüd, Kitabü'n-Nakdi ve's-Şekl, Kitabü'l-Muhtesari fi'n-Nahv ve Kitabü Menakibi beni'l-Abbas eserlerinden bazılarıdır. Yezîdî h. 202 yılında Merv'de vefat etmiştir.¹⁹⁰

---

¹⁹⁰ Mertoğlu, Mehmet Suat, “Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2013, XLIII, 524-525.

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞÂZ KİRÂATLER

ŞÂZ KİRÂATLER

1. 1. Şâz Kırâatın Mahiyeti

1. 1. 1. Şâz Kavramı

Bu bölümde şâz kavramının sözlük anlamı hakkında bilgi verildikten sonra terim olarak şâz kırâatin farklı şekillerdeki tanımları üzerinde duracağız.

1. 1. 1. 1. Sözlük Anlamı

Sözlükte, şâz (شاذ) kelimesi Arapça (ش-ذ-ذ) “ş-z-z” kökünden olup, “kıyasa muhalif genel kuralların ve kabulün dışında kalan, ilkelere aykırı olan, topluluktan ayrılan, infirad eden, az ve nadir olan” manalarına gelmektedir.¹⁹¹

İbn Fâris, (ش) ve (ذ) harflerinin yalnız kalmaya ve ayrılmaya delalet ettiğini söylemektedir.¹⁹²

Seyyid Şerif Cürçânî de (ö.816/1413) en önemli eserlerinden olan *Kitabü't-Ta'rifat*'da şâzı, “az veya çok bulunmasına bakılmaksızın kıyasa muhalif olan” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁹³

1. 1. 1. 2. Terim Anlamı

Şâz kırâat; sıhhat şartlarından en az birini taşımayan kırâat olarak tarif edilmekle birlikte tarihi süreç içerisinde terim olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

1- Taberi'ye göre şâz kırâat, “gramere uygun, isnadı sahih resmu'l-mushafa aykırı olan kırâattir”¹⁹⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarife göre sadece bir kırâatin şâz olmasında belirleyici unsur onun “resm-i mushafa aykırı olarak” ön plana çıkmasıdır.

2- İbn Mücâhid'e göre “Kırâat-i Seb'a” dışında kalan kırâatler şâzdır.¹⁹⁵ İbn Cinnî de (ö.392/1002) *el-Muhteseb* adlı eserinde İbn Mücâhid'in bu görüşünü

¹⁹¹ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, Beyrut: Dâru'l-Mârifê, 2008, “ş-z-z” md., s. 539; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ş-z-z” md., V, 28-29.

¹⁹² İbn Fâris, *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüğa*, “ş-z-z” md., III, 180.

¹⁹³ Cürçânî, Seyyid Şerif, *Kitabü't-Ta'rifât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985, s. 129.

¹⁹⁴ Melâhi, Abdullah, *Tefsiru'l-Kur'an-i bi'l-Kırâati'l-Kurâniyeti'l-Aşer*, Gazze: Camiatü'l İslamiyye, 2002, s. 28.

¹⁹⁵ İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mücâhid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, (thk. Şevki Dayf), Kahire, 1980, s. 11-15.

benimsemiştir.¹⁹⁶ Buna göre yedi kırâati on kırâate tamamlayan üç kırâat da şâz kabul edilir.¹⁹⁷

3- Cüveynî (ö.478/1085) ve Gazalî'ye (ö.505/1111) göre Kur'ân'ın iki kapağı arasında yer almayan kırâatlar şâzdır.¹⁹⁸

4- İbn Salâh'a (ö.643/1245) göre şâz kırâat "tevâtür ve meşhur yolla olmaksızın Kur'ân olarak nakledilen ama ümmetin benimseyip kabul etmediği kırâattır".¹⁹⁹ Ona göre şâz kırâatta üç tane olumsuz durum bulunur: Tevâtür yolla nakledilmemesi, meşhur ve yaygın olmaması ve ümmetin onu benimseyip kabul etmemesidir.²⁰⁰

5- İbnü'l-Cezerî'ye göre: "Kabul edilen kırâatlerin unsurlarından birini taşımayan kırâat şâz kabul edilir." Ona göre makbul ve sahih kırâatın unsurları; bir vecihle de olsa Arap diline uygun düşen, Hz. Osman mushaflarından birine -takdirene de olsa- uyan ve senedi sahih olan kırâattır. Buna göre belirtilen bu üç unsurdan birini taşımayan kırâat, yedi kırâat imamından da olsa zayıf veya şâz ya da batıl kabul edilir.²⁰¹

6- Suyûtî'ye (ö.911/1505) göre "sahih bir senet taşımayan her kırâat şâzdır." Bu tarife göre senedi sahih olsa da resmî'l-mushafî'l-Osmanî'ye ya da Arap gramerine uymayan yahut ümmet tarafından benimsenip meşhur derecesine varmayan kırâat âhâd kırâat kabul edilir ve okunması da caiz olmaz.²⁰²

7- "Senedi sahih olan, Arap diline bir vecihle de olsa uygun düşen ama Hz. Osman mushaflarından birine uymayan her kırâat şâz olarak kabul edilir." Bu tanım, Mekkî el-Kaysî (ö.437/1045),²⁰³ Ebû Şâme el-Makdisî (ö.665/1267)²⁰⁴ ve

¹⁹⁶ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fi Tebyin-i Vücûhi Şevâzi'l-Kırâat*, (thk. Ali en-Necdi), Kahire, 1994, I, 32-35.

¹⁹⁷ Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 171.

¹⁹⁸ Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Abdülmelik, *el-Burhân fi Usuli'l-Fıkh*, (thk. Abdülazim ed-Dib), Kahire, H. 1400, I, 668; Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed, *el-Menhûl min Ta'likati'l-Usul*, (thk. Muhammed Hasan Heyto), Beyrut, H. 1400, s. 281.

¹⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 84-85; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 172.

²⁰⁰ Bâzmûl, Muhammed b. Ömer, *el-Kırâat ve Eseruha fi't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*, Riyad, 1996, s. 162; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 172.

²⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 15.

²⁰² Suyûtî, *el-İtkân*, I, 215-216; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 171.

²⁰³ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Talib Hammûs b. Muhammed el-Kaysî. Tefsir ve kırâat âlimi. Bkz. Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Talib", *DİA*, İstanbul: TDV, 2003, XXVIII, 575.

²⁰⁴ Ebû'l-Kâsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. Kırâat âlimi, Şaffî fakih ve tarihçi. Bkz. Altıkulaç, "Ebû Şâme el-Makdisî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1994, X, 235.

İbnü'l-Cezerî gibi önde gelen kırâat âlimlerinin tercih ettiği bir tanımdır.²⁰⁵ Buna göre tevâtür kabul edilen on kırâatın dışında kalan kırâatlar şâz kabul edilmektedir. Usûlcülerin genel anlayışı da bu yöndedir.²⁰⁶ Böyle kırâatlara şâz denilmesinin sebebi, bütün harf ve kelimeleriyle tevâtür yoluyla nakledilen Kur'ân'ın bu vasfından ayrılıp onun dışında kalmasıdır. Nitekim İbnü'l-Cezerî bunu, “şâz kırâat, senedi sahih olsa dahi üzerinde ittifak edilen Osman mushafından ayrılmış ve onun dışında kalmıştır”²⁰⁷ sözleriyle ifade etmektedir.

Kırâat âlimleri mütevâtir kırâatları şâz olanlardan ayıracak belirli ölçütler koymuşlardır. Bunlar yukarıda geçen, kırâatin sahih ve makbul olması için bulunması şart koşulan unsurlardır. Bu unsurlardan birini taşımayan kırâata şâz denildiğini anlıyoruz. Âlimler, kırâatların Kur'ân'dan olduğunun sübûtu için naklinde tevâtür şartının bulunması gerekli olmasına rağmen bu üç unsurun varlığı ile yetinmişler, tevâtürü şart koşmamışlardır. Bu durumun üç sebebi olabilir:²⁰⁸

1- Sahih kırâati tarif etmek için konmuş kayıtlar olmayıp onun özelliklerini belirten ölçütlerdir. Bu yüzden tevâtür kaydı, Kur'ân'ın tarifi yapılırken zikredilmiş ama burada söylenmemiştir. Çünkü ölçütler mâhiyet ve hakikati açıklamak için değildir.

2- Sahih ve makbul olan kırâatları makbul olmayanlardan ayırt edebilmesi için öğrenciye kolaylık sağlamaktır. Kişi bu unsurların var olup olmadığına bakarak kırâat hakkında hüküm verebilir. Tevâtür şart koşulmuş olsaydı, kırâatların her birinin her aşamasında bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini tesbit edebilmesi güçleşirdi.

3- Bu üç unsurun varlığı haddizatında, sahih ve makbul kırâatlar hakkında kesin bilgi ifade etme hususunda hemen hemen tevâtüre eşit seviyededir.

1. 1. 2. Şâz Kırâatlerin Tarihi Süreci

Hz. Peygamber (s.a.v.), Kendisine inen Kur'ân ayetlerini titizlikle okuyup ezberliyor ve ashabına öğretiyordu. Bu titizliğinden dolayı inen Kur'ân ayetlerini tekrarlamakta çok acele etmesinden dolayı Kıyâme süresinin şu ayeti inerek

²⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin*, s. 81-82; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Veciz*, s. 137.

²⁰⁶ İbn Sübkî, Tacuddîn, *Cemu'l Cevâmi'*, Kahire, 1937, I, 231; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah, *Ravdatü'n-Nâzir ve Cennetü'l-Münazır*, Riyad, 1984, I, 181.

²⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 82; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 171.

²⁰⁸ Zerkânî, *Menâhil*, I, 425; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 171.

kendisini uyarmıştır: “Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma, onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir”.²⁰⁹ Bunun dışında Hz. Peygamber Kur’ân’ı her sene Ramazan ayında Hz. Cebrail huzurunda okuyarak ona arzederdi. Vefat ettiği sene Ramazan ayında bu arz iki defa yapılmıştır.²¹⁰ Hz. Peygamber’in, Cebrail’e arzetmiş olduğu bu okuyuş “Kur’ân yedi harf üzere indirildi”²¹¹ hadisinde belirtilen ve okumada ümmet için kolaylığı amaçlayan yedi harfi de kapsamaktaydı. Bu yedi harf ruhsatı kırâat farklılıklarının önemli dayanaklarından birisi olmuştur.²¹²

Sahabeler farklı okuyuşları ile birlikte Kur’ân’ı Hz. Peygamber’den öğrenmişler, kendileri için özel nüshalar oluşturmuşlardır. Onların bir kısmı da Medine dışına çıkarak farklı bölgelere gitmişlerdi. Yedi harf ruhsatı ve yazının henüz gelişmesini tamamlamamış olması vb. sebeplerle gittikleri yerlerde onların farklı okuyuşları evvel emirde büyük bir sıkıntı oluşturmazken Hz. Peygamber’in irtilalinden sonra özellikle Hz. Osman döneminde Kur’ân kırâatinde bazı ihtilafların oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Hz. Ebû Bekir döneminde bir araya getirilip cemedilen Kur’ân yedi harf ruhsatının hepsini kapsamaktaydı. Fakat okuyuş farklılıkları çoğalınca, Hz. Osman’ın emriyle ashab, Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in vefatından bir müddet önce okuduğu arze-i âhire’ye (son arza) uygun olarak yazılması konusunda icma etmiştir. Hz. Osman’ın emri üzerine Kur’ân, üzerinde ittifak edilen kırâat vecihleriyle, nazil olduğu Kureyş lehçesi esas alınarak toplanmış, üzerinde ittifak edilmeyen kırâatler bu mushafın dışında bırakılmıştır. Ayrıca bu mushaf yedi nüsha olarak çoğaltılmış, herbiri bir okuyucu ile birlikte bir bölgeye gönderilmiş ve bu suretle muhtemel ihtilafların önüne geçilmiştir. Bu ana mushafın dışında kalan Kur’ân nüshaları ise imha edilmiştir. Böylece Hz. Osman’ın mushafı sahih kırâatin şartlarının belirlenmesinde temel kriter olmuştur. Artık bu resmi mushafa uymayan her kırâat şâz kabul edilmiştir.²¹³

²⁰⁹ Kıyâme, 75/16-17.

²¹⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhu’l-Buhârî*, IX, 43.

²¹¹ Ahmed, *el-Müsned*, VIII, 299.

²¹² Ahmet Muhtar Ömer - Abdülâl Mükrim, *Mu’cemü’l-Kırâati’l-Kur’âniyye*, Beyrut, 1997, I, 66; Birışık, “Kırâat”, *DİA*, Ankara: TDV, 2002, XXV, 427; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 172.

²¹³ Sağır, Mahmud Ahmed, *el-Kıraetü’s-Şâzze ve Tevcîhuha en-Nahvi*, Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1999, s. 31-34; Hamid Muhammed, İdris, *el-Kıraetü’s-Şâzze Ahkâmüha ve Âsârüha*, Riyad: Camiatü Melik Suud, Merkezi Buhusi Külliyyeti’t-Terbiye, 2003, s. 3-4; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 172.

Bu çalışmayla “yedi harf” ruhsatı içerisinde yer alan, bazı harflere uygun birtakım kırâat vecihleri Hz. Osman mushaflarının dışında kalmıştır. Bunların çoğunluğu da, Hz. Peygamber'in vefatından önce gerçekleşen Kur'ân'ın son defa arzedilmesi hadisesine tanık olmayan İbn Mes'ûd'un mushafı ile Hz. Peygamber'den işittiği kırâat vecihlerinden vazgeçmeye razı olmayan Übey b. Kâ'b'ın mushaflarında yer almıştır.²¹⁴

Ayrıca bazı sahabilere ait özel nüshalarda da Kur'ân'ın bazı lafızlarının tefsiri veya bazı hükümlerinin açıklaması olarak kaydedilmiş şâz kırâat örnekleri bulunmaktadır.²¹⁵ Bu kırâatların şâz olmasına ve üzerinde ittifak edilen Hz. Osman mushaflarının dışında kalmasına rağmen, bazı kârîler tarafından bunların okunması terk edilmemiş, aksine Hz. Peygamber'den sahih olarak nakledilen okuyuş vecihlerinin bırakılıp yok sayılamayacağı kanaatiyle onlara sahip çıkılmıştır. Kırâat âlimlerinden Mekkî el-Kaysî bu düşünceye şu sözlerle işaret etmiştir: “İşte bu sebepten dolayı bazı kimseler, sabit olarak nakledilen resmi mushaf hattına muhalefet etmeye devam etmişlerdir.”²¹⁶

Bu durum, şâz okuyuşları mütevatir kırâatlardan ayırt etmeyi sağlayacak ölçütlerin ve şartların net olarak belirlendiği dönem olan hicri III. asra kadar sürmüştür. Bu dönemden itibaren âlimler şâz okuyuşlara karşı tepkilerini sert bir şekilde ortaya koymuşlar ve insanları bundan men etmişlerdir.²¹⁷ Bu konuyla alakalı olarak İbn Ebî Able şöyle demiştir: “Âlimlerden şâz okuyuşları alıp aktaranlar büyük bir kötülüğü yüklenmiş olurlar”.²¹⁸

İttifakla kabul edilen mütevatir kırâatların dışında kalan okuyuşlara "şâz kırâat" adını veren ilk âlim IV. yüzyıl başlarında İmam Taberî'dir. İbn Mes'ûd'dan nakledilen, İbrahim Sûresi 47. ayetteki “ve in kade mekruhüm (وان كان مكرهم)”²¹⁹ kırâatı üzerine Taberî şöyle demiştir: “Bu kırâat Müslümanların mushaflarına muhalif olduğundan şâzdır ve onunla okumak caiz değildir”.²²⁰

²¹⁴ İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 43.

²¹⁵ Sağır, *el-Kıraetü's-Şâzze ve Tevcîhuha*, s. 34-35.

²¹⁶ Kaysî, Mekkî b. Ebî Talib, *el-İbane an Meâni'l-Kirâat*, (thk. Abdül Fettah Şelebi), y.y., Mektebetü'l-Faysaliyye, H. 1405, s. 31; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 173.

²¹⁷ Sağır, *a.g.e.*, s. 34-35.

²¹⁸ Sağır, *a.g.e.*, s. 39.

²¹⁹ Mütevatir kırâatlerde ise (وان كان مكرهم) şeklindedir. Bkz. İbrahim, 14/46.

²²⁰ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed, *Cami'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., XIII, 247; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 173.

Şâz kırâatların tanınmasını sağlayacak kriterlerin belirlenmesiyle şâz olanlar ortaya çıkmış ve bunların incelenip değerlendirildiği; Arap diline, şer'î hükümlere ve tefsir ilmine olan etkilerinin araştırıldığı ayrı bir ilim dalı oluşmuştur.²²¹

1. 1. 3. Şâz Kırâatın Bazı Tanıtıcı Özellikleri

Şâz kırâatlerle okuma sahabe tabakasından başlamış günümüze kadar gelmiştir. Her tabakada şâz kırâatleri okuyanları saymak gerçekten çok zordur. Çünkü onların hem sayıları çok hem de onlarla ilgili haberlerin anlatımı çok uzundur. Bizim için önemli olan şâz kırâatlerin bazı tanıtıcı hususiyetlerini ve ayırıcı özelliklerini bilmektir.

Şâz kırâatleri okuyanların çoğunun dayandıkları sened zayıftır. Fakat kendileri doğruluk ve güvenilirlikle şöhret bulmuşlardır. Kur'ân ilimleri ve kırâatleri konusunda da geniş bilgi sahibidirler. Onların bu durumları kırâatlerinin kabulüne katkı sağlamamıştır. Çünkü onların kırâati ümmetin üzerinde icma ettikleri kırâatlerin dışında kaldıkları için şâz kabul edilmiştir. Senedleri de Hz. Peygambere muttasıl bir şekilde ulaşmamaktadır. Bunlara birkaç örnek verelim:

1- Mücâhid İbn Cübeyr kırâat konusunda birtakım tercihler yapar ki, onların senedi sahih değildir.

2- Âsım el-Cahderî Hz. Peygambere dayandırarak Ebû Bekre'den bir kırâat rivayet eder ki o rivayet de münker olup senedi sabit değildir. İsnadı da munkatî'dir. Çünkü Âsım Ebû Bekre'ye yetişmemiştir. Dolayısıyla görmediği bir kimseden nakletmektedir.

3- İbrahim İbn Ebî Able'nin de aynı şekilde çoğunluğun kırâatine muhalif birtakım tercihleri ve kırâat şekilleri vardır ki, senedi güvenilir değildir.

İşte bu gibi zatlardan nakledilen fakat âlimlerin senedini tenkit ettiği kırâatler makbul değildir. Bu tür kırâatler şâz kabul edilmektedir. Nitekim Suyûti şâz kırâati, "senedi sahih olmayan kırâat" şeklinde tanımlamıştır.²²²

Aynı şekilde Hz. Osman'ın belirlediği resm-i hatta uymayan kırâatler de şâz kırâat olarak kabul edilmiştir. Bu tür kırâatleri incelediğimizde aşağıda görülen muhalefet şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bunları sırasıyla ele alalım.

²²¹ Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 174.

²²² Mesûl, Abdu'l-Alî, *el-Kırâatü's-Şâzze Davâbituhâ ve'l-İhticâcü biha fil-Fıkhi ve'l-Arabiyye*, Mısır: Dâru İbni'l-Kayyim, 2008, s. 82 vd.

a) Ziyadelikle yapılan muhalefet

İbn Mes'ûd'un ²²³وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ şeklinde okuması, resm-i Osmaniye ziyadelikle yapılan bir muhalefettir.

b) Noksanlıkla yapılan muhalefet

İbn Abbas'ın ²²⁴يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ عَلَىٰ şeklinde harfi cerini hazfederek okumasını buna örnek olarak gösterebiliriz.

c) Bir lafız farklılığıyla yapılan muhalefet

İbn Mes'ûd'un ²²⁵وَلَا تَصْرُوهُ وَلَا تَنْفُسُوهُ şeklinde okumasını buna örnek olarak verebiliriz.

d) Bir lafızdan daha fazla farklılıkla yapılan muhalefet

Enes b. Malik'in ²²⁶وَلَا تَقْرُبُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ ayetini ²²⁷وَلَا تَقْرُبُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَأَعْتَرَلُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهَرْنَ şeklinde okumasını bu duruma örnek olarak zikredebiliriz.

e) Bir harfi geçmeyen basit farklılıklarla yapılan muhalefet

Übey b. Kâ'b'ın ²²⁸فَسْرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا ayetindeki قَلِيلًا kelimesini merfu olarak ²²⁹فَسْرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا şeklinde okumasını bu tür muhalefete örnek olarak verebiliriz. Oysa bu kelime Hz. Osman mushaflarında hep قَلِيلًا tarzında mansub olarak yazılmıştır.

Yukarıda sayılanların çoğu İbn Mes'ûd'un ve Übey b. Kâ'b'ın mushaflarından nakledilmiştir. Übey b. Kâ'b bizzat Hz. Peygamberden duyduğu kırâatlerden vazgeçmek istemiyordu. Benzeri ifadeler diğer sahabenin mushaflarında da vardı. Bu farklılıkların bir kısmı bazı Kur'ân lafızlarının tefsiri veya hükümlerin açıklaması tarzında olmakla birlikte sahabe onları da yazarak tesbit etmişlerdi. Fakat ne var ki, sahabenin bu tesbitleri Hz. Osman mushaflarının dışında kaldıkları ve onlara muhalif oldukları için hep şâz kabul edilmişlerdir. Ancak daha sonra bu tarz kırâatler

²²³ Hûd, 11/25.

²²⁴ Yâsîn, 36/30.

²²⁵ Hûd, 11/57.

²²⁶ Bakara, 2/222.

²²⁷ İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân'i min Kitâbi'l-Bedi'*, Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbi, ts., s. 21; Sağır, *el-Kıraetü'ş-Şâzze ve Tevcihuha*, s. 35.

²²⁸ Bakara, 2/249.

²²⁹ Sağır, *a.g.e.*, s. 35.

Kur'ân'ı Kerîm'in tefsirinde mesned olarak alınmış ve lafızların açıklanması esnasında kullanılmıştır.²³⁰

Tabiîn döneminde de bu kırâatler kullanılmış ve rivayet edilmiştir. Meselâ, Âsım el-Cahderî el-Basrî Hz. Peygamber'den ve Hz. Ebû Bekir'den birtakım kırâatler rivayet eder, fakat yazarken resm-i Osmana uygun yazardı. Meselâ, ²³¹المقيمين ve ²³²الصابئون kelimelerini cumhur ile birlikte aynen yazar, okumaya sıra gelince ²³³المقيمون ve ²³³الصابئين tarzında okurdu.

Yine A'meş, ²³⁴وَجَعَلُوا الْمَلَكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَّا terkiibini عِبَادُ kelimesinin nasbı ile عِبَادُ الرَّحْمَنِ şeklinde okur ki, İbn Mes'ûd'un mushafında da böyledir.²³⁵

Aynı şekilde ²³⁶مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ayet-i kerimesindeki يَلْفُظُ kelimesinin mechûl sîgasiyle يَلْفُظُ şeklinde okunması da yine İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen bazı mushafı nispet edilmektedir. Bununla birlikte Hz. Osman mushafı ile İbn Mes'ûd mushafı arasında resm-i hatta bir farklılık bulunmamaktadır. Bu da gösteriyor ki, burada mushaf tabiri ile kırâat kastedilmiştir. Yoksa sahabenin yazmış olduğu Kur'ân nüshaları gibi ıstılâhî mana kastedilmemiştir. Resm-i Osmanî'ye muhalif olan bu kırâatlerin okunmasına Mekki b. Ebî Talib el-Kaysî'nin de dediği gibi gerek tabiîn nesli gerekse diğer insanlar tarafından devam edilmiştir.²³⁶

Ayrıca İbn Abbas'ın, ²³⁷وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ayet-i kerimesini ²³⁷وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا şeklinde yerine ²³⁷وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا kelimesini koymak ve ²³⁷سَفِينَةٍ kelimesinden sonra da ²³⁷صَالِحَةٍ kelimesini ilave etmek suretiyle okuması da şâz kırâat örneklerindedir. Bu kırâat mushafın hattına uymasa da Arap dili grameri açısından doğrudur.²³⁸

1. 1. 4. Şâz Kırâatların Kaynağı

Mütevâtir Kur'ân kırâatlarının kaynağı hiç şüphesiz ki, işitme ve öğrenme yoluyla Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla bu kırâatlar vahiy yoluyla Allah'tan Resûlüne

²³⁰ Sağır, *el-Kıraetü 'ş-Şâzze ve Tevcîhuha*, s. 35-36.

²³¹ Nisâ, 4/162.

²³² Maide, 5/69.

²³³ Sağır, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁴ Zuhruf, 43/19.

²³⁵ Sağır, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁶ Sağır, *a.g.e.*, s. 36-37.

²³⁷ Kehf, 18/79.

²³⁸ Sağır, *a.g.e.*, s. 79.

indirilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hiç şüphesiz ki bu Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Öyleyse ondan kolayınıza geleni okuyun".²³⁹ Kaynağı vahiy olan mütevatir kırâatları sonraki nesiller öncekilerden öğrenerek nakledegelmüşlerdir.²⁴⁰

Şâz kırâatların kaynağı konusunda ise genel itibariyle tevakkuf edilmiştir. Çünkü bu kırâatların Kur'ân'ın indirildiği yedi harf kapsamında olduğunu söyleyen âlim olmadığı gibi, bazı şâz kırâat vecihlerinin yedi harf kapsamında olabileceğini inkar eden de olmamıştır. Zira bazı şâz kırâatlar haddizatında mütevatir olabilir ama şâzlığı senedin dışından, başka bir yönden kaynaklanabilir. Hz. Osman'ın Kur'ân'ı toplayıp kırâatları birleştirmesindeki amaç, Hz. Peygamber'den ağız yoluyla işitilerek alınan okuyuşları iptal etmek şeklinde olmamıştır. Bilakis kırâatını Resûlullah'tan işittiğini teyid eden her kişinin işittiği gibi okumasına müsaade edilmiştir. Dolayısıyla şâz diye isimlendirilen kırâatlar arasında Hz. Peygamber'in okuduğu kırâatların da olabileceği söylenebilir. Ama bunların kesin olarak tek tek belirlenip tayin edilmesi, bu konuda sahabe ittifakı olmadığı için mümkün gözükmemektedir.²⁴¹

Bu hususu İbn Dakik el-İd (ö.702/1302)²⁴² şöyle ifade eder: "Şâz kırâatlar Hz. Peygamber'den âhâd yolla nakledilmiştir. Dolayısıyla hangileri olduğu belirlenemese de bundan Hz. Peygamber'in şâz kırâatlardan bazısını okuduğu zorunlu olarak anlaşılır".²⁴³

Sonuç olarak şâz kırâatlar kaynak olarak, sahabeden başlayarak, onları kendilerinden önce gelen okuyuculardan işiten hafızların ezberlerine dayanmaktadır. Ancak bu kırâatlar ittifakla kabul edilmediğinden ve tevatür yoluyla nakledilmediğinden şâz olarak kalmış, Arap dili, Kur'ân tefsiri ve bazı şer'î hükümlerin tesbitinde istifade edilen bir kaynak olmuştur.²⁴⁴

²³⁹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 5; Müslim, "Salâtü'l-Müsafirîn", 48.

²⁴⁰ Önder, "Şâz Kırâatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 174.

²⁴¹ Bâzmül, *el-Kırâat ve Eseruha*, s. 116; Hamid Muhammed, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 4.

²⁴² Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kureşî el-Kûsî. Müçtehid âlim ve muhaddis. Bkz. Özel, Ahmet, "İbn Dakikül'îd", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XIX, 407.

²⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 92.

²⁴⁴ Hamid Muhammed, *a.g.e.*, s. 3-4; Önder, "Şâz Kırâatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 174.

1. 1. 5. Hz. Peygamber Sonrası Dönemde Şâz Olgusu

Şâz kırâatlar konusunda çalışma, Hz. Osman'ın mushafları cemetmesiyle başlamış ve sonraki kırâat âlimlerinin gayretleriyle birlikte yürümüştür. Bu çalışmalar ilk başta sahihlerden şâzları ayıklama şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu alanda ilk olarak çalışma yapanlar arasında öncelikle Ebû Semmâl el-Adevî (ö.160/776),²⁴⁵ Muhammed b. Abdurrahman b. es-Sümeifa²⁴⁶ (ö.215/830), Abdurahman b. Muhaysın, İsa b. Ömer es-Sakafî (ö.149/766) yer alır.²⁴⁷

Neticede şâz mefhumu başlı başına bir kırâata dönüşerek yukarıda adı geçen isimlere dayandırılmakla birlikte biyografi kitaplarında bunların dışında da birçok isimden bahsedilmektedir. Buna Şüreyh b. Yezid el-Hadrami, Talha b. Süleyman²⁴⁸ örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca İbn Nedim'in *Fihrist*'inde, bölgelerine göre bazı isimler zikredilmiştir.²⁴⁹ Örnek olarak:

Medine'de: Abdullah b. Abbas b. Ebi Rebia el-Mahzûmi, Ebû Said Ebban b. Osman b. Affan, Müslim b. Cündeb,²⁵⁰

Mekke'de: İbn Muhaysın, Humejd b. Kays el-A'rac,

Basra'da: Abdullah b. Ebi İshak el-Hadramî (ö.117/735), Asım el-Cahderi,

Kûfe'de: Talha b. Musarrif (ö.112/730), İsa b. Ömer el-Hemdânî,²⁵¹

Şam'da: Ebû'l-Birhism Avane b. Osman ez-Zebidî (ö.151/768),²⁵² Halid b. Ma'den,²⁵³

²⁴⁵ Ka'neb b. Ebi Ka'neb Ebussemal el-Adevi el-Basri. Kırâatte cumhura muhalif tercihleri vardır. Ebu Keyd Said b. Evs ondan rivayette bulunmuştur. Bkz. Sağır, *el-Kıraetü's-Şâzze ve Tevcîhuha*, s. 77.

²⁴⁶ Abdullah el-Yemani, cumhura muhalif kırâati vardır. Ebu Hayat Şüreyh b. Yezid'e kırâat okumuştur. Bkz. Sağır, *a.g.e.*, s. 77.

²⁴⁷ Sağır, *a.g.e.*, s. 77.

²⁴⁸ Talha b. Süleyman es-Seman. Mukrîdir ve arz yoluyla Feyyaz b. Ğazvan'dan o da Talha b. Musarriften kırâat okumuştur. Kendisinden şâz kırâat rivayeti yapılmıştır. Bkz. Sağır, *a.g.e.*, s. 77.

²⁴⁹ Sağır, *a.g.e.*, s. 77-78.

²⁵⁰ Tam adı Müslim b. Cündeb Ebû Abdullah el-Hüzeli'dir. Tabîndendir. Birinci kırâat imamı Nâfi'ye kırâat okumuş ve kendisi de Ebu Hureyre ve İbn Zîr'den kırâat okumuştur. Devrinin büyük ediplerindedir. Hicri 130 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Sağır, *a.g.e.*, s. 78.

²⁵¹ Ebu Ömer el-Kufî el-Kari. İmam Âsım b. En-Nücüd Talha b. Musarriften kırâat okumuş ve kırâatte yedinci imam olan Kisâi'ye kırâat okutmuştur. Hicri 156'da vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, I, 269; Sağır, *a.g.e.*, s. 77.

²⁵² Avane b. Osman ez-Zebidî. Şâz kırâatçı olan Yezid b. Kuteyb es-Sükunî'den kırâat rivayet etmiş olup, Şüreyh b. Yezid de ondan kırâat rivayetinde bulunmuştur. Bkz. Sağır, *a.g.e.*, s. 77.

²⁵³ Halid b. Ma'den Ebi Kureyb el-Külâi Ebu Abdullah eş-Şamî el-Humsî'dir. Muaviye b. Ebi Sufyan, Mikdam b. Ma'dikerb'den rivayette bulunmuş olup, ondan da Cübeyr b. Said, Sevr b. Yezid rivayet etmişlerdir. Hicri 103 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, (thk. İbrahim Zeybak - Adil Murşit), y.y., Müessesetü'r-Risâle, 1995, I, 532.

Yemen’de: Muhammed b. Sümeýfa’dır.²⁵⁴

Şu da bilinmelidir ki şâz kırâatlere gerçek anlamda önem verilmesi ilk olarak Harun b. Musa el-A’ver’in çalışmalarıyla başlar ki rivayet ettiği kırâatlerin senetleri hicri ikinci asrın ikinci yarısından itibaren başlar. Bunun anlamı şudur; şâz kırâatler uzun zaman meşhur kırâatçilerin nakletmesine rağmen gerekli ihtimamdan uzak kalmıştır. Belki de bu ihtimam azlığının nedeni Müslümanların şâz kırâatlere ve nakledenlere karşı katı tutumlarıdır. Zira İbn Ebî Able’nin daha önce zikretmiş olduğumuz “kim âlimlerin şâzlarını naklederse büyük bir vebal yüklenmiş olur.”²⁵⁵ sözü de bunu doğrular mahiyettedir.

Şâz kırâatlere karşı bu menfi yaklaşımların ortak noktası şâz kırâatlere yönelik ortak bir tavır sergilemedeki aşırı tutumdur. Çünkü özellikle bazı şâz kırâatler fukahanın kendi arasındaki ihtilaflarını körüklemektedir.²⁵⁶

Sonuç olarak, kırâatteki şâz terminolojisi çok kısa bir zamanda oluşmamış olup, aksine sahih kırâatlerde olduğu gibi yaklaşık sekiz asır veya daha fazla bir zaman dilimine ihtiyaç duymuştur.²⁵⁷

1. 2. Şâz Kırâatlerin Önemi ve Faydaları

Şâz kırâatler mütevatir kırâatler kadar olmasa da bulunmuş olduğu konum itibariyle tefsir, fıkıh ve diğer şer’i ilimlere bazı konularda ışık tutarak katkılar sunar. Sıhhat şartlarından birisini barındırmamış olması şâz kırâatlerin önemini yitirmiş olması anlamına gelmez. Bilakis şâz kırâatler tefsir, Arap dili, fıkıh gibi şer’i ilimler sahasında önemini korumuştur. Özellikle tefsir kitapları şâz kırâatlere önem vermiş ve bu kırâatler ayetlerin yorumunda, bazı kapalı Kur’ân kelimelerinin anlaşılmasında ve görüşler arasında tercih yapmada delil olarak kullanılmıştır.

Kur’ân lafızlarının irabını ve manalarını inceleyen kitaplar da şâz kırâatlere büyük önem vermişlerdir. Fıkıh alanında yazılan kitaplarda, şâz kırâatlerin sebep olduğu tartışmalı konulardan birçok örnekler bulunmaktadır. Şâz kırâatleri âlimler Kur’ân olarak kabul etmemiş olsalar da, âhâd haberler ve mütevatir kırâatlerin tefsiri olarak görmüşlerdir.²⁵⁸

²⁵⁴ Sağır, *el-Kıraetü’ş-Şâzze ve Tevcîhuha*, s. 77-78.

²⁵⁵ Sağır, *a.g.e.*, s. 39.

²⁵⁶ Sağır, *a.g.e.*, s. 79.

²⁵⁷ Sağır, *a.g.e.*, s. 79.

²⁵⁸ Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 175.

Arap dili ve gramerine etkisi bakımından da şâz kırâatlerin katkısı büyük ölçüde olmuştur. Araştırmacı Muhammed Udeyme bu konuda şu tesbitte bulunur: “Kur’ân-ı Kerim, mütevatir olan ve olmayan bütün kırâatleri ile şer’î ilimlerde olduğu gibi Arap dilinde de kaynak ve delildir. Tevatür şartını taşımayan şâz kırâat önem açısından en güvenilir yollarla nakledilen Arap dili lafızlarından ve kullanım tarzlarından aşağı değildir. Dil bilgileri, dil kurallarının nakli konusunda âhâd rivayetlerin yeterliliğinde ittifak etmişlerdir.”²⁵⁹

Şâz kırâatlerin faydalarından bazılarını önemine binaen şöyle sıralayabiliriz:²⁶⁰

1- Tefsirciler eserlerinde mütevatir kırâatlerle beraber şâz kırâatlere de önemine binaen yer vermişlerdir.

2- Mütevatir kırâatin ortaya koymadığı sahih başka bir anlamı şâz kırâatler ifade edebilmektedir.

3- Mütevatir kırâatte murad edilen manayı açıklayabilir.

4- Öneme binaen Kur’ân’ın başından sonuna kadar varolan şâz kırâatler müstakil eserlerde telif edilmiştir.²⁶¹

5- Şâz kırâatler Arap dili gramer kitaplarında kuralların açıklanmasında istişhad/delil olarak kullanılmaktadır.

6- İslam hukukunda birçok hükmü ortaya koymada önemli katkısı olmuştur.²⁶²

Sonuç olarak âlimler şâz kırâatlerin pekçok faydasının olduğunu belirterek bunlardan bazılarını şöyle sıralamışlardır:²⁶³

1- Şâz kırâat ittifak edilmiş bir hükmü izah etmede yardımcı olur. Meselâ, Sa’d b. Ebî Vakkas, kırâatinde geçen; “*min ümmîn* (من أم)”²⁶⁴ ziyadesi, ayetteki kardeşlerden murad edilenin “anne bir kardeşler” olduğunu ifade etmiştir. Âlimler de bu konuda icma’ etmişlerdir.²⁶⁵

²⁵⁹ Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 175.

²⁶⁰ Hamid Muhammed, *el-Kırâatü’ş-Şâzze*, s. 5.

²⁶¹ Bu konudaki eserlerden bazıları şunlardır: İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî’l-Kırâat*; İbn Hâleveyh, *el-Muhtasar*. Bkz. Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 175.

²⁶² Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 175.

²⁶³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 47-48; Zerkânî, *Menâhil*, I, 429.

²⁶⁴ Nisa, 4/12.

²⁶⁵ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, VII, 60-62; Zerkânî, *a.g.e*, I, 429.

2- Şâz kırâat ihtilaf halindeki bir hükmü açıklayabilir. Meselâ, ayetteki (وتحرير رقبة) “..veya bir köle azat etmektir”²⁶⁶ ifadesinden sonra “mü’minetin/inanmış” (مؤمنة) ziyadesi olan kırâat böyledir. Bu ziyadeye göre, yemin keffaretinde mümin bir köle azad edilmesi şart koşulmaktadır. Dolayısıyla bu kırâat Şafiî mezhebinin görüşünü desteklemektedir.²⁶⁷

3- Şâz kırâat, mütevatir kırâatin zahir manasından anlaşılabilir yanlıştır anlaşılabilirliği giderir. Meselâ, ayetteki (فاسعوا الي ذكر الله) “hızlıca yürüyerek”²⁶⁸, yani, Allah’ın zikrine koşarak gidilmesi gerektiğini ifade eden mütevatir kırâate karşın, şâz kırâatte anlatılmak istenen, (فامضوا الي ذكر الله) “Allahı zikretmeye yönelin” şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla mütevatir kırâatte kastedileni açıklamış olmaktadır.²⁶⁹

4- Şâz kırâat mütevatir kırâatteki lafzın bilinmeyen manasını açıklar. Meselâ, mütevatir kırâatteki (كالعهن المنفوش)²⁷⁰ âyeti, şâz kırâatte (كالصوف المنفوش) “yün gibi” şeklinde geçerek lafzı açıklamıştır.²⁷¹

5- Mütevatir kırâatteki anlamın mütemmimi (tamamlayıcısı) olarak gelebilir. Meselâ, ayette geçen (لقد جاءكم رسول من انفسكم)²⁷² mütevatir kırâatte (ف) harfinin ötresiyle, yani “..sizin türünüzden” şeklinde gelirken; şâz kırâatte (ف) harfinin fethasıyla ve anlam olarak da “soy bakımından sizin en şerefliniz” şeklindedir. Her iki kırâate göre anlam, Hz. Peygamber hakkında gerçekleşmektedir.²⁷³

6- Allah’ın, kitabı Kur’ân’ı nasıl koruduğu konusundaki sırrını gösteren bir delildir. Zira Kur’ân’ın mütevatir, şâz veya açıklayıcı olarak nakledilen bütün kırâatları birbirinden ayrılmış vaziyette bilinmekte ve korunmaktadır.

1. 3. Şâz Kırâatin Çeşitleri

Kırâatler kaynakları bakımından mütevatir, meşhur ve şâz olmak üzere tasnif edildiği gibi şâz kırâatler de kaynakları itibariyle tasnife tabi tutulmuştur. Buna göre şâz kırâatler; meşhur, âhâd, müdrec ve makbul olmayan şâz kırâatler şeklinde tasnif edilir.

²⁶⁶ Maide, 5/89.

²⁶⁷ Zerkâni, *Menâhil*, I, 147.

²⁶⁸ Cuma, 62/9.

²⁶⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 227.

²⁷⁰ Kâria, 101/5.

²⁷¹ Zerkâni, *a.g.e*, I, 173.

²⁷² Tevbe, 8/128.

²⁷³ İbn Cinni, *el-Mühteseb*, I, 306; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 175.

1. 3. 1. Meşhur Şâz Kırâatlar

Arap diline bir şekilde de olsa uygun düşen, Hz. Osman mushaflarından birine uyan ve senedi de sahih olan ama tevatür derecesine ulaşmayan kırâatlardır. Meselâ, İbn Abbas'dan nakledilen Tevbe sûresi 128. ayette geçen, "min enfesiküm" şeklinde fetha kırâatı meşhur ve şâz hükmündedir. Bunun mütevatir şekli, "fâ" harfinin ötreyle okunuşudur.²⁷⁴

1. 3. 2. Âhâd Kırâatlar

Bu tür kırâatlar iki kısımdır:

1) Arap diline uygun düşen ve Hz. Osman mushafına uyan ama senedi sahih olmayan kırâatlardır. Meselâ, İbnü's-Sümeiyâ'nın Yunus sûresi 92. "Felyevme nüneccîke bibedenike limen halfeke âyeh (فاليوم ننجيك بيدنك لمن خلفك آية)" ayetinde "nüneccîke (تنجيك)" kelimesinde geçen "cîm" harfini "hâ" ile "nünahhîke (ننحيك)" şeklinde, "halfeke (خلفك)" kelimesinde sakın "lâm" harfini fetha ile "halefeke (خلفك)" şeklinde okuması bu kırâatlar kapsamında değerlendirilir.²⁷⁵ Bu tür kırâatlar ise zayıf kabul edilip reddolunmuştur. Nitekim Suyûtî, bu tür kırâatı "mevzu (uydurma)" diye isimlendirmiştir.²⁷⁶

2) Âhâd yolla senedi sahih olan, Arap diline bir şekilde uygun düşen ama Hz. Osman mushaflarına muhalif olan her kırâat şâzdır. Meselâ, Leyl sûresinde İbn Mes'ûd ve Ebû'd-Derdâ'nın "ve ma halaka'z-zekera ve'l-ünsa (وما خلق الذكروالأنثى)" ayetini, "ma halaka (ما خلق)" lafzını düşürerek "ve'zzekere ve'l-ünsa (والذكروالأنثى)" şeklinde okumaları bu kırâatlar kategorisinde değerlendirilir.²⁷⁷ Bu tür şâz kırâatlar için İbnü'l-Cezerî şu yorumu yapar: "Bu kırâatlar, üzerinde icma' edilen Hz. Osman mushafının dışında kaldığından senedleri sahih dahi olsa günümüzde şâz diye isimlendirilmekte ve onların ne namazda ne de namaz dışında okunmaları caiz görülmemektedir".²⁷⁸

²⁷⁴ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, V, 120.

²⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 120.

²⁷⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 214.

²⁷⁷ Hamid Muhammed, *el-Kırâatü'ş-Şâzze*, s. 6.

²⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 82.

1. 3. 3. Müdrec (Sonradan Eklenmiş) Kırâatlar

Müdrec, "d-r-c" kökünden türeyen idrac; "eklemek, ilave etmek, bir şeyi bir şeye sarmak" anlamlarına gelir.²⁷⁹ Kırâat ilminde ise, Kur'ân'ı Kerîm'in aslından olmadığı halde bazı sahabilerin açıklama maksadıyla ellerindeki mushaf metni arasına ilave ettikleri kelime²⁸⁰ olarak tarif edilir. Meselâ, Maide sûresi 89. ayeti İbn Mes'ûd kırâatında "fesiyamü selaseti eyyamin mütetâbiâtin (فَصِيَامٌ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ)" şeklinde, "mütetâbiâtin (مُتَتَابِعَاتٍ)" lafzı ilave edilerek okunmuştur.²⁸¹ Aynı şekilde Nisa suresi 12. ayeti Sa'd b. Ebi Vakkas kırâatında "ve lehü ehun ev uhtün min ümmin (وله أخ أو أخت من أم)" şeklinde "min ümmin (من أم)" ilavesi ile okunmuştur.²⁸² Ashabın Kur'ân lafızlarının ve kırâatlarının arasına bu tür ilaveleri açıklama ve tefsir amaçlı koydukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tür ilavelerin kırâat yerine ayetin tefsiri ve açıklaması şeklinde nitelendirilmesi daha isabetli gözükmektedir.²⁸³

1. 3. 4. Makbul Olmayan Şâz Kırâatlar

Arap diline uygun düşen, Hz. Osman mushaflarından birine uyan ama hiçbir şekilde sahih olarak nakledilmemiş kırâatlar makbul değildir. İbnü'l-Cezerî bu tür kırâatları şiddetle reddederek şöyle demiştir: "Bu tür kırâatları reddetmek ve şiddetle menetmek daha doğrudur. Onları okuyan büyük günahlardan birini işlemiştir".²⁸⁴

Sonuç olarak şâz kırâatların bir kısmının tevatür derecesine ulaşmasa da, senedinin sahih olması, Arap diline ve resmi mushafa uyması sebebiyle meşhur olduğunu görmekteyiz. Bu tür kırâatlar, ayetlerin yorumlanmasında, şer'î hükümlerin çıkartılmasında ve Arap dilinde delil olarak kabul edilmektedir. Ancak tevatür derecesinde olmadığından Kur'ân olarak okunamamaktadır. Şâz kırâatların bir kısmı da âhâd yolla ve sahih bir senedle nakledilmiştir. Bu tür olanlar da öncekiler gibi kabul edilebilmektedir. Diğer bir kısmı da âhâd yolla ama zayıf bir senedle nakledilmiş olduğundan Arap dilinde hiçbir veche girmemektedir. Bu tür kırâatlar ise dikkate alınmaz.²⁸⁵

²⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "d-r-c" md., II, 1351-1353.

²⁸⁰ Birişik, "Kırâat", XXV, 430.

²⁸¹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Risâle, 2006, VIII, 152.

²⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, I, 216.

²⁸³ Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 178.

²⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 21.

²⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e*, I, 18-19; Önder, "Şâz Kırâatler Ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 178.

1. 4. Şâz Kırâat Örnekleri

Çeşitli bölgelere gönderilen mushafların resm-i hattına muhalif olan şâz kırâatler ziyadelik, noksanlık, kalb, ibdâl ve takdim-tehir şeklinde ortaya çıkmaktadır.

a) Ziyadelik sebebiyle şâz örnekleri

1- Bu bazen bir isim ziyadesiyle olur. Meselâ, ibn Abbas ²⁸⁶ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ ayet-i kerimesindeki نَبِيٍّ kelimesinden sonra مُحَدَّثٍ sıfatını ilave ederek okumuştur.

2- Bazen bir fiil ziyadesiyle olur. Buna ²⁸⁷ آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ ayetini örnek olarak verebiliriz. Bu ayette الْمُؤْمِنُونَ kelimesinden önce آمَنَ fiili ilave edilerek وَأَمَنَ الْمُؤْمِنُونَ şeklinde okunmuştur ki bu Hz. Ali'nin kırâatidir.

3- Bazen de bir cümle ilave etmekle olur. Meselâ, ²⁸⁸ وَتَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ, ayet-i kerimesindeki الْمُتَكِرِ kelimesinden sonra وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ cümlesi ilave edilerek okunmuştur. Bu kırâat İbn Zübeyr'e nispet edilmektedir. Bunlardan başka bir harf, bir isim ilavesiyle, iki isim ilavesiyle, bir kelime ve harf ilavesiyle yapılan ziyadelikler de vardır.²⁸⁹

b) Noksanlık sebebiyle şâz örnekleri

1- Bir harf eksikliğiyle olur. Meselâ, ²⁹⁰ يَا حَسْرَةَ عَلَى الْعِبَادِ ayet-i kerimesinin عَلَى harfi cerinin hazfiyle يَا حَسْرَةَ الْعِبَادِ şeklinde izafetle okunmasını buna örnek verebiliriz. Bu kırâat İbn Abbas'a nispet edilmektedir.²⁹¹

2- Bir harf ve bir fiil eksikliğiyle olur. Buna örnek olarak ²⁹² وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ayet-i kerimesini zikredebiliriz. Bu ayet-i kerime مَا خَلَقَ terkinin hazfiyle وَالْأُنثَى şeklinde okunmuştur. Burada مَا harfi ile خَلَقَ fiili hazfedilmiştir. Bununla ilgili olarak Ebûd'-Derdâ: “Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben bu ayeti Resulullah (s.a.v.)'den böyle duydum. Fakat insanlar beni hâlâ böyle okumaktan menediyorlar” demiştir.²⁹³

²⁸⁶ Hac, 22/52.

²⁸⁷ Bakara, 2/285.

²⁸⁸ Âli İmran, 3/104.

²⁸⁹ Mesûl, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, s. 124.

²⁹⁰ Yasin, 36/30.

²⁹¹ Mesûl, *a.g.e.*, s. 125.

²⁹² Leyl, 92/3.

²⁹³ Mesûl, *a.g.e.*, s. 78.

3- Bir isim eksikliğiyle olur. Meselâ, ²⁹⁴فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا âyetinin ²⁹⁴فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا kelimesinin hazfiyle ²⁹⁴فَإِنْ آمَنُوا بِمَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا şeklinde okunması buna örnektir. Bu kırâat da İbn Abbas ve İbn Mes'ûd hazretlerine nispet edilmektedir.²⁹⁵

4- Bir harf ve bir isim eksikliğiyle olur. Meselâ, ²⁹⁶إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَلَهُمْ عِبَادُكَ âyetini buna örnek olarak zikredebiliriz. Bu ayet-i kerimeyi İbn Mes'ûd ²⁹⁶إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَلَهُمْ عِبَادُكَ terkinin hazfiyle ²⁹⁶إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَعِبَادُكَ şeklinde okumuştur. Buna göre ²⁹⁶إِنْ harfiyle ²⁹⁶هُم zamiri hazfedilmiştir.²⁹⁷

c) Kalb sebebiyle şâz örnekleri

Buna örnek olarak ²⁹⁸وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْتُ حِجْرٌ ayet-i kerimesini zikredebiliriz. Bu ayette ²⁹⁸حِجْرٌ kelimesini Übey b. Kâ'b, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, İbn Zübeyr, İkrime ve A'meş "râ" harfiyle "cim" harfinin yerlerini değiştirerek ²⁹⁸حِرْجٌ şeklinde okumuşlardır.

Yine İbn Mes'ûd, ²⁹⁹يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ayet-i kerimesindeki ²⁹⁹عَمِيقٍ kelimesini kalb ederek ²⁹⁹مَعِيقٍ şeklinde okumuştur.³⁰⁰

d) İbdâl sebebiyle şâz örnekleri

1- Fiilin başka bir fiile ibdâliyle olur. Meselâ, ³⁰¹لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِمَّ الرَّضَاعَةَ ayetini buna örnek olarak gösterebiliriz. İbn Abbas bu ayet-i kerimedeki ³⁰¹يُنِمُّ fiilini ³⁰¹يُكْمِلُ fiili ile değiştirerek okumuştur.

Yine aynı şekilde İbn Mes'ûd, ³⁰²تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَّقَطَّرْنَ ayet-i kerimesindeki ³⁰²يَتَّقَطَّرْنَ fiilini ³⁰²يُنْصَدِّعْنَ fiiliyle değiştirerek okumuştur. Ragıb el-İsfehânî "فَطَّرَ" kelimesi bir şeyi uzunlamasına yarmak; ³⁰²صَدَّعَ kelimesi ise sert bir cismi yarmak, parçalamak anlamında kullanılır. Burada ³⁰²صَدَّعَ fiili mecazen kullanılmıştır" demektedir.³⁰³

2- Bir ismin başka bir isime ibdâliyle olur. Meselâ, ³⁰⁴وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ayetini buna örnek olarak gösterebiliriz. İbn Mes'ûd bu ayet-i kerimedeki ³⁰⁴الْعِهْنِ kelimesini ³⁰⁴الصُّوفِ kelimesiyle değiştirerek ³⁰⁴وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالصُّوفِ الْمَنْفُوشِ şeklinde okumuştur.

²⁹⁴ Bakara, 2/137.

²⁹⁵ Mesûl, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 126.

²⁹⁶ Maide, 5/118.

²⁹⁷ Mesûl, *a.g.e.*, s. 126.

²⁹⁸ Enam, 6/138.

²⁹⁹ Hac, 22/27.

³⁰⁰ Mesûl, *a.g.e.*, s. 126.

³⁰¹ Bakara, 2/233.

³⁰² Meryem, 19/90.

³⁰³ Mesûl, *a.g.e.*, s. 126.

³⁰⁴ Karia, 101/5.

Ayrıca harflerin birbirine ibdâliyle de olur. Bunun örnekleri çok olmakla birlikte biz burada örnek olarak ³⁰⁵فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ayetini zikredebiliriz. Hasan-ı Basrî bu ayet-i kerimedeki وَعَاءِ kelimesinin başındaki (و) harfini hemzeye ibdâl ederek إِعَاءِ أَخِيهِ şeklinde okumuştur.

Yine aynı şekilde İbn Mes'ûd ³⁰⁶لَيْسُ جُنَّةٌ حَتَّىٰ حِينَ ayetinde حَتَّىٰ kelimesinin başındaki (ح) harfini (ع) harfine ibdâl ederek عَتَّىٰ şeklinde okumuştur.³⁰⁷

e) Takdim ve tehir sebebiyle şâz örnekleri

Bu tür şâz kırâatlara ³⁰⁸هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلِكَةِ ayet-i kerimesini örnek olarak gösterebiliriz. İbn Mes'ûd bu ayette وَالْمَلِكَةِ kelimesini فِي ظُلَلٍ terkinin önüne alarak الْعَمَامِ مِنَ الْعَمَامِ şeklinde takdim ve tehir ile okumuştur.

Yine aynı şekilde Enes b. Malik ³⁰⁹كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ ayet-i kerimesindeki ثَابِتٌ kelimesini أَصْلُهَا kelimesi üzerine takdim ederek ve طَيِّبَةٍ lafzına sıfat yaparak kesreli okumuştur.³¹⁰

1. 5. Şâz Kırâatların Mütevatir Kırâatlerle Birleştiği ve Ayrıştığı Yerler

Daha önce de ifade edildiği gibi şâz kırâatler mütevatir kırâatler kadar olmasa da bulunmuş olduğu konum itibariyle tefsir, fıkıh, Arap dili ve diğer şer'î ilimlere bazı konularda ışık tutarak katkılar sunar. Ancak şâz kırâatlerin zaman zaman mütevatir kırâatlerle benzeştiği ve ayrıştığı yerler vardır. Bu yerleri ayrı ayrı ele almak mümkündür.

Şâz kırâatler mütevatir kırâatlerle şu noktalarda birleşir.³¹¹

a) Fıkıhçılardan bir kısmı açısından, şâz kırâatler şer'î hükümlerin çıkarılmasında aynen mütevatir kırâatler gibi delil olarak kabul görür.

b) Arap dili alanında mütevatir kırâatlarda olduğu gibi şâz kırâatlardan da istifade yoluna gidilir.

³⁰⁵ Yusuf, 12/76.

³⁰⁶ Yusuf, 12/35.

³⁰⁷ Mesûl, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, s. 12.

³⁰⁸ Bakara, 2/210.

³⁰⁹ İbrahim, 14/24.

³¹⁰ Mesûl, *a.g.e.*, s. 12.

³¹¹ İbn Cinni, *el-Mühteseb*, I, 253-277; Hamid Muhammed, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, s. 7-8; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 179.

c) Kur'ân lafızlarının manalarını anlamada ve açıklamada mütevatir olanların yanında şâz kırâatlardan da faydalanılır.

Şâz kırâatler mütevatir kırâatlerden şu noktalarda ayrılır:

a) Kırâat âlimleri, mütevatir kırâatleri şâz kırâatlerden ayırmak için birtakım ölçütler koymuşlardır. Bu ölçütler daha önce de geçtiği gibi İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-neşrin*'de de manzum halde şöyle ifade edilmektedir³¹²:

فكل ما وافق وجه نحو	وكان للرسم احتمالا يحوى
وصح اسنادا هو القرآن	فهذه الثلاثة الاركان
وحيثما يختل ركن اثبت	شذوذه لو انه في السبعة

Yani, bir kırâatin mütevatir kırâat olarak sayılabilmesi için her şeyden evvel bir tek vecihle dahi olsa da Arap dilinin gramer kaidelerine uygun olması gerekir. İkinci olarak; Hz. Osman tarafından istinsah ettirilip çoğaltılan mushaflardan birine uygun olması gerekir. Üçüncü olarak ise; rivayetinin muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmış olması gerekir.³¹³ Bu üç temel şarttan birisini kaybeden kırâate zayıf veya şâz ya da batıl adı verilir. Yedi kırâat imamlarından birinin veya başka birinin rivayeti olması onu şâz olmaktan kurtarmaz.³¹⁴

b) Kırâat âlimleri eserlerinde, mütevatir kırâatler ve şâz kırâatlere özel bölümler açarak, şâz kırâatlerden makbul olanlarla makbul olmayanları açıklayarak o kırâatlerle ilgili hükümler beyan etmişlerdir.³¹⁵

c) Mütevatir kırâatin inkârı küfrü gerektirmesine rağmen, şâz kırâatlerde tam aksine onların Kur'ân'dan olduğuna inanılması haramdır. Kaldı ki şâz kırâatin senedinin sahih olmadığı kesin olarak bilindiği halde Kur'ân'dan olduğuna inanılması küfrü gerektirir, denilmiştir.³¹⁶

d) Namazda ve namaz dışında mütevatir kırâatin okunması ibadet olurken, şâz kırâatin ne namaz içinde ne de namaz dışında tercih edilen görüşe göre okunması caiz görülmemiştir.³¹⁷

³¹² İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 32.

³¹³ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 32; Dimyâtî, *İthaf*, I, 70.

³¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 15; Hamid Muhammed, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 7-8.

³¹⁵ Hamid Muhammed, *a.g.e.*, s. 8; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 179.

³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 84; a.g.mlf, *en-Neşr*, I, 18-19; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 179.

³¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 82-84.

1. 6. Şâz Kırâatleri Tanıma Yolları ve Şâz Kırâatlerle İlgili Literatür

Şâz kırâatları tanımanın çeşitli yolları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:³¹⁸

1- Sahih ve sabit olan on kırâatı bilmek. Mütevatir olduğu ittifakla kabul edilen on kırâatın dışında kalan okuyuşların kesin olarak şâz olduğu söylenmiştir. Bunu tesbit etmenin de iki yöntemi vardır:

a) Mütevatir kırâatlar hakkında yazılmış olan kitaplara müracaat etmek. Bu eserlerden bazıları şunlardır:³¹⁹

- *Kitabü's-seb'a*, Ebû Bekir Ahmed b. Mücâhid, (thk. Şevki Dayf), Kahire, 1980.

- *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, İbnü'l-Cezerî.

- *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati 'l-aşr*, İbnü'l-Cezerî.

- *Gayetü'l-ihţisar fi'l-kırâati 'l-aşr li eimmeti'l-emsar*, Ebû'l-Ala el-Hemedâni.

- *el-Ğaye fi'l-kırâati 'l-aşr*, İbn Mihran en-Nisabûri, (nşr. Muhammed Gıyas el-Canbaz), Riyad, 1990.

b) Kırâatlara hâkim ve güvenilir âlimlerinin okuyuşlarına müracaat etmek. Çünkü Kur'ân'ın ve kırâatların öğrenilip nakledilmesindeki temel yöntem bu şekildedir.

2- Şâz kırâatlar için özel olarak telif edilen kitaplar ile şâz olanların mütevatir kırâatlarla birlikte incelendiği eserlere bakmak. Bu eserler arasında en önemlileri şunlardır:

- *Müfradetü'l-Hasani 'l-Basri*, Ahvâzî, el-Hasan b. Ali,³²⁰ (thk. Ammar Emin ed-Düdû), Medine, 2006.

- *el-Müeyesser fi'l-kırâat-i erbe'a aşer*, Hârûf, Muhammed Fehd, Şam, 2000.

³¹⁸ İbn Cinni, *el-Mühteseb*, I, 253-277; Hamid Muhammed, *el-Kırâatü'ş-Şâzze*, s. 7-8; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 179.

³¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin*, s. 86-89.

³²⁰ Bu eser Hasan-ı Basrî kıraatiyle ilgili müstakil eserlerden ilk çalışma olarak bilinmektedir. Bu eser, müellifin muhtelif kurrânın kırâatlerini derlediği Müfrade serisinin -*Müfradetü'l-Kurrâ*, *Müfradetü İbn Âmir*, *Müfradetü Ebî Amr*, *Müfradetü Hamze*, *Müfradetü Âsım*, *Müfradetü 'l-Kisâi*, *Müfradetü Ya 'kûb*-.bir halkasını teşkil etmektedir. Ahvâzî, bu eserde Hasan-ı Basrî kıraatinin, Dürî rivâyetiyle Ebû Amr b. A'lâ'dan nakledilen okuyuş vecihlerinden farklı olduğu rivâyetleri bir araya toplamıştır. Bkz. Demircigil, “Hasan-ı Basrî Kırâati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı”, s. 19.

- *İthafu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbeate aşer*, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî³²¹ (thk. Şaban Muhammed İsmail), Beyrut, 1987.

Ayrıca kırâatların nakline önem veren çeşitli tefsir kitapları da şâz kırâatları tanıma yollarındandır. Bunlar arasında Zemahşeri'nin (ö.538/1143) *Keşşafı*, Taberi'nin *Camîu'l-beyan'ı*, Ebû Hayyan'ın (ö.745/1344) *el-Bahru'l-muhît*'i ve Kurtubî'nin (ö.671/1272) *el-Camî' li ahkâmî'l-Kur'ân* isimli tefsirlerini örnek olarak verebiliriz.

Yine tarih boyunca İslam bilginleri kırâat ile ilgili geniş bir literatür çalışmasında da bulunmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'den günümüze kadar Cenab-ı Hakkın kitabıyla doğrudan alakası sebebiyle kırâatlere büyük önem vermişler ve bu alanda birçok eser kaleme almışlardır. Genel olarak kırâatleri ve özel olarak ise şâz kırâatleri konu edinen bu eserler vasıtasıyla kırâatlerden mütevatir olanlarla şâz olanlarını birbirinden ayırmaya yardımcı olacak çalışmalar yapılmıştır. Bu anlamda kırâat alanında yapılan ilk telifler arasında şu eserleri sayabiliriz.³²²

- 1- Yahya b. Ya'mer³²³ *el-Kırâat*.³²⁴
- 2- Eban b. Tağleb (ö.141/758), *Kitab fi'l-kırâat*.
- 3- Ebû Amr b. A'la el-Basrî, *Risale fi'l-kırâat*.³²⁵

Ayrıca bu eserlerden başka Ebu Amr b. A'lâ, Hamza b. Habib, Ya'kub el-Hadrami ve Vâkîdî'nin de kırâat konusunda eser yazan ilk müellifler arasında olduğu belirtilmektedir.³²⁶

³²¹ Şihabü'd-din lakabıyla bilinen ve el-Bennâ ismiyle meşhur olan Dimyâtî bu eserde kırâatin tarifî, kısımları, on dört kırâat imamının hayatları, ravileri, tarikleri, resmü'l-mushafü'l-Osmanî (Kur'ân-ı Kerim'in imlâsı) ve Kur'ân okuyucularının bilmesi gereken kuralları zikretmektedir. Ayrıca kırâatlerin cemi, farklı kırâatlerin Arapça gramer kurallarıyla kritikleri, Mekkî-Medenî surelerin ayet sayıları konularını işleminin yanında onu farklı kılan en önemli özelliğinden birisi de mütevatir kırâatlerin farklılıklarıyla birlikte şâz kırâatler arasındaki farklılıklara da yer vermiş olmasıdır.

³²² Birişik, "Kırâat", XXV, 431-432.

³²³ Ebû Süleyman Yahya b. Ya'mer el-Advânî. Tabiinden olup Kur'ân-ı Kerim'i noktalama çalışması yapan ilk âlimlerden biri ve Merv kadısıdır. Bkz. Kırca, Celal, "İbn Ya'mer", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, 447.

³²⁴ Ancak İbn Ya'mer'in kırâate dair bir eser yazdığı belirtilmiş olmakla birlikte İbn Ya'mer'den bahseden kaynaklarda böyle bir eserden bahsedilmemektedir. Bkz. Kırca, "İbn Ya'mer", XX, 447. Diğer taraftan Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın *Kitâbu'l-Kırâat* isimli eserinin sahanın ilkleri arasında olması hakkında ittifak vardır. Bkz. Birişik, "Kırâat", XXV, 442.

³²⁵ Ancak bu eserin günümüze ulaşmış olmadığı henüz bilinmemektedir. Bkz. Altıkulaç, "Ebû Amr b. A'lâ", X, 94.

³²⁶ Birişik, "Kırâat", XXV, 431-432.

Genel olarak kırâatlerle ilgili telif edilen bu eserlerin yanında ayrıca özel olarak şâz kırâatler ile ilgili telif edilmiş olan eserler de vardır. Kronolojik olarak bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.³²⁷

1- Ebû Hatîm es-Sicistânî (ö.255/868), *el-Kırâat*.³²⁸

Ebû Hatim es-Sicistani'ye ait olan bu kitabının orijinali kayıp olmakla beraber birçok eser ondan bahseder ve onun kendi döneminde kırâat kitapları arasında önemli bir yeri olduğu vurgulanır.³²⁹

2- İbn Mücâhid, *Kitâbu 'ş-Şevâz fi 'l-kırâat*.³³⁰

3- İbn Hâleveyh (ö.370/980),³³¹ *Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitabi'l-Bedi*, (nşr. G. Bergstrass), Kahire, 1934.

4- İbn Cinnî³³², *el-Muhtesab fi tebyini vücühi şevazzi'l-kıra'at ve 'l-izahi anha*, (nşr. Ali en-Necdi), Kahire, 1994.

5- Ebû'l-Beka Abdullah b. Hüseyin el-Ukberi (ö.616/1219),³³³ *İmla'ü ma menne bi'r-rahman an vücühi 'l-i'rab ve 'l-kırâat fi cemi'l-Kur'ân* (nşr. İbrahim Atve İvaz), Kahire, 1303/1888.

6- Ebû'l-Beka, Abdullah b. Hüseyin el-Ukberi, *İ'rabu'l-Kırâati'ş-şevâz*, Darü'l-kütübi'l-mısıryye.³³⁴

7- İbnü'l-Cezerî, *Nihayetü'l-berere fi 'l-kırâati's-selas ez-zaide ale'l-aşere (el-Kırâatü'ş-şâzze)*, (Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 5,1 -14; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1248, vr.1-21).

8- Şemseddin Muhammed el-Halil el-Kabâkîbî, *İzahu'r-rumûz ve miftahu'l-künûz*, (thk. Ahmed Halit Şükri), Daru Ammar, 2003.

³²⁷ Birişik, "Kırâat", XXV, 432.

³²⁸ Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed b. Osmân b. Kâsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî. Arap dili ve edebiyatı, Kur'ân ilimleri, hadis ve ahbâr âlimi, râvi. Bkz. Tüccar, "Sicistânî, Ebû Hâtîm", *DİA*, İstanbul: TDV, 2009, XXXVII, 139-141; Birişik, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, s. 191.

³²⁹ Sicistani'nin *el-Kırâat* isimli eseri üzerine Sîrîn Hüseyin Tacüddin isimli bir araştırmacı, doktora çalışması yapmış olup söz konusu çalışma 2013 yılında Irak'ta basılmıştır. Eserin aslı kayıp olduğu için ilgili çalışmasını, tefsir, kırâat ve gramer kitapları üzerinden yürütmüştür. Tahkik edilen bu eserle ilgili bilgi şu şekildedir: Sîrîn, Hüseyin Tacüddin, *Kitabü'l-Kırâat li-ebi Hatim es-Sicistani*, Irak: Mektebetü'l-Basâir li't-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzii' el-Merkezü'l-İlmiyyü'l-İraki, 2013.

³³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. Kırâat âlimi. Bkz. Altıkulaç, "İbn Mücâhid", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, 214.

³³¹ Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî. Arap dili ve kırâat âlimi. Bkz. Tural, Hüseyin, "İbn Hâleveyh", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XX, 14-16.

³³² Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. Arap dili ve edebiyatı âlimi. Bkz. Yavuz, Mehmet, "İbn Cinnî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XIX, 397-400.

³³³ Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyin b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezceî el-Bağdâdî. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh âlimi. Bkz. Bakırcı, Selami, "Ukberî", *DİA*, İstanbul: TDV, 2012, XLII, 66-67.

³³⁴ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 771.

9- en-Nüveyrî, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (ö.857/1453), *el-Kavlü'l-câz fî tahrîmi'l-kirâat-i bi's-şevâz*, (el-Mektebetü'l ezheriyye, matbu değil).³³⁵

10- Ebû'l-Abbas Şihabüddin, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *Letâifü'l-işârât li-fünûni'l-kirâat*, (nşr. Amir es-Seyyid Osman- Abdussabûr Şahin), Kahire, 1972.

11- Abdullah b. Mustafa b. Muhammed el-Köprülü (ö.1148/1735), *el-İfâdeti'l-muknia fî Kirâati'l-eimmeti'l-erbea*, Riyad, Melik Suud Üniversitesi Kütüphanesi.³³⁶

12- Abdullah b. Muhammed b. Abdülmennan el-İslambûlî -Yusuf Efendizâde (ö.1167/1754), *Risâletü şevâz fî vucûhi'l-kirâat*.³³⁷

13- Muhammed b. Ahmed el-Mütevelli (ö.1313/1895),³³⁸ *el-Fevâidü'l-mutebere fî'l-kirâati'l-erbei ba'de'l-aşerete*,³³⁹ 572 beyitten oluşmakta ve dört şâz imamın kirâatlerinden bahsetmektedir.

14- Mahmud es-Sağır, *el-Kirâatü's-Şâzze ve Tevcihühü'n-Nahvî*.³⁴⁰

15- Abdülfettah el-Kadî, *el-Kirâetü's-şâzze ve tevcîhuha min lügati'l-arabi*, Beyrut, Darü'l-kitabi'l-arabî, 1981.

16- Abdurrahman b. Salih Süleyman ed-Dehş, *el-Akvalü's-şâzze fî't-tefsîr*, Mahnchester, 2004.

17- Abdülalî el-Mesûl, *el-Kirâatü's-şâzze davabituha ve'l-ihiticacu biha fî'l-fikhi ve'l-arabiyyeti*, Riyad, Daru ibnü'l-kayyim, 2008.

18- Muhammed b. Ömer b. Salim Bâzmûl, *el-Kirâatu ve eseruha fî't-tefsîr ve'l-ahkâm*, Mekke, H. 1413.

19- Mahmud Salah Muhammed Ferruh, *el-Kirâatü's-şâzze inde'l-usuliyin ve eseruha fî ihtilafi'l-fukaha*, Gazze, 2010.

20- Mazen Misbah Sabbah - Sami Muhammed Ebû Arce, *el-Kirâetü's-şâzze inde'l-usuliyin ve eseruha fî ihtilafi'l-fukaha*, Mecelletü câmiatü'l-ezher, Gazze, 2006.

³³⁵ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 783.

³³⁶ Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 771.

³³⁷ Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 777.

³³⁸ Muhammed b. Ahmed b. el-Hasen ed-Darîr el-Mütevelli. Kirâat âlimi. Bkz. Yerinde, Adem, "Mütevelli, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, İstanbul: TDV, 2006, XXXII, 221.

³³⁹ Bu eser Kahire, 1370/1950 baskılı *İthâfû'l-Berere bi'l-Mütûni'l-Aşere* adlı eser içinde (264-316) sayfaları arasında yer almaktadır. Bkz. Yerinde, "Mütevelli, Muhammed b. Ahmed", XXXII, 221.

³⁴⁰ Eser şâz kirâatlerin tarihi ve kirâat kavramını, şâz kirâatlere etki eden nahiv meselelerini ve dilcilerin şâz kirâatler karşısındaki tutumlarını ele alır.

1. 7. Şâz Kırâatlerin Hükümü

Şâz kırâatlerin hepsi olmasa bile bir kısmı Kur'ân'dan kabul edilebilir mi? Dolayısıyla ibadet maksadıyla namazda veya namaz dışında okunabilir mi? Ayrıca şâz kırâatler fikhi hükümlerin çıkartılmasında delil ve kaynak olabilir mi? Şimdi bu soruların cevaplarını bulmaya çalışalım.

1. 7. 1. Şâz Kırâatların Kur'ân'dan Kabul Edilip Edilmemesi

Şâz kırâatlerin tamamı aynı seviyede olmayıp kendi içerisinde farklı derecede değerlendirilirler. Bir kırâat, Arap diline uygunluk şartının eksik olması ya da resmi mushaflardan hiçbirine uymaması durumunda Kur'ân olarak kabul edilmese bile, yedi harf ruhsatına atfen bazı maksatlar için kullanılabilir. Ancak senet şartını taşımayan kırâat, mevzu (uydurma) kabul edileceğinden külliyyen terk edilir. İbnü's-Sümeýfa'nın kırâati senetleri bakımından bu türdendir.

Meselâ, İbnü's-Sümeýfa'nın Yunus Süresi'nin 92. âyetindeki (تنجيك) kelimesinin (ج) harfi ile değil de (فليوم ننجيك) şeklinde (ح) harfi ile okuması bu tür kırâatlere örnek olarak gösterilebilir. Sonuç olarak diyebiliriz ki; şâz kırâatler Kur'ân'dan kabul edilmez. Zira Kur'ân naklinde mütevatirlik söz konusudur. Şâz kırâatler ise *âhâd* yoluyla nakledilmişlerdir.³⁴¹

Şâz kırâatler şu gerekçelerden dolayı Kur'ân olarak kabul edilmemektedir:³⁴²

1- Kur'ân İslâm dininin temel kaynağını oluşturduğundan mütevatir olarak nakledilmesini sağlayacak sebepler çokça mevcuttur. Şayet şâz kırâatler de Kur'ân'ın bir parçası olsaydı mutlaka yayılacaktı ve mütevatir olarak nakli sağlanmış olacaktı.

2- Ashab, mushafın iki kapak arasında yer alan kırâatlerin Kur'ân olduğu, bunun dışında kalanların Kur'ân'dan sayılmadığı ve terkedilmesi gerektiği hususunda birleşmişlerdir. Dolayısıyla ümmü'l-mushaf/ana mushafın dışındakiler Kur'ân değildir.

3- Resûlullah'ın Kur'ân'dan bir şeyi yalnız bir kişiye bildirmesi caiz olamayacağından bir ravinin âhâd bir yolla naklettiği şeyin Kur'ân olduğunu

³⁴¹ Zerkânî, *Menâhil*, I, 429; Abdulgafûr, *el-Kur'ân'u ve'l-Kırâatu ve'l-Ahrufu's-Seb'a*, II, 474; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 177.

³⁴² Cüveynî, *el-Burhân*, I, 667-668; Gazzâlî, *el-Menhül*, s. 282-283.

söylemesi yanlış olur. Nakleden kişi naklettiği şeyin Kur'ân olduğunu söylememişse bu bir hadis veya kendisine ait bir yorum olur fakat Kur'ân olamaz.³⁴³

1. 7. 2. Şâz Kırâatların Namazda ve Namaz Dışında Okunup Okunmaması

Şâz kırâatların namazda okunup okunamayacağı hususunda mezhepler arasında farklı görüşler bulunmakla beraber âlimlerin çoğunluğu bunu caiz görmemişler ve namazda okunduğu takdirde namazın geçersiz olacağını söylemişlerdir. Bu konuda Hanefî mezhebi'nin görüşleri şu şekildedir:

1- Namazda şâz kırâat okuyanın namazı caiz olmaz, bozular. Serahsî (ö.483/1090) bu konuda: "... Mütevatir olmayan kırâatlar kesinlik derecesine ulaşamaz ve onunla da Kur'ân sabit olmaz. Bu sebeple ümmetin âlimleri, bir kimse İbn Mes'ûd'un tek başına naklettiği kelimeleri okuyarak namaz kıldığı takdirde namazı sahih olmaz" demiştir. Çünkü bu okuyuşta mütevatir nakil yoktur. Mütevatir nakil olmaksızın da Kur'ân sabit olmaz. Kur'ân olduğu sabit olmayan kırâatın namazda okunması ise herhangi bir hadisin okunuşu gibi olur ve bu da namazı bozar.³⁴⁴

2- Şâz kırâat mütevatir kırâatlarla beraber namazda okunduğunda namaz sahih olmakla beraber, sadece şâz kırâatin okunması halinde ise namaz caiz olmaz.

3- Okunan şâz kırâat manayı değiştiriyorsa namaz bozular, manayı değiştirmiyorsa namaz bozulmaz.³⁴⁵

Malikî mezhebinde ise İmam Malik şâz kırâatın namazda okunmasının hükmüne doğrudan değinmez. Ancak namazın şâz kırâat okuyan kimsenin arkasında kılınması konusunda: "Namazında, resmi mushafa aykırı olan İbn Mes'ûd'un veya başka bir sahabinin kırâatını okuyan kişinin arkasında namaz kılınmaz" der. İbn Abdilber (ö.463/1071), İmam Malik'in konuyla ilgili sözlerini belirtir ve şöyle devam eder: "Müslüman âlimlerinin bu konuda icması vardır ve sadece kendilerine itibar edilemeyecek bir grup bu icmanın dışına çıkmıştır."³⁴⁶

³⁴³ Gazzâlî, *el-Müstesfa*, Beyrut, ts, I, 102; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 182.

³⁴⁴ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed, *Usûl*, (thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut, ts., I, 279-280; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 182.

³⁴⁵ İbn Abidîn, Muhammed Emin, *Reddû'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar*, Beyrut, ts., I, 326; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 182.

³⁴⁶ İbn Abdülber, Cemâlüddîn Yusuf, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ani ve'l-Esanid*, (thk. Muhammed el-Felah), Mağrib, H. 1402, VIII, 293.

Şafî mezhebinde ise namazda şâz kırâatlerin okunmasının caiz olmadığı ve bilerek okunduğu takdirde namazın bozulacağı hususunda görüş birliği vardır.³⁴⁷

İmam Cezerî, şâz kırâatin tarifini yaptıktan sonra: “Bu kırâatlerin ne namazda ne de namaz dışında okunması caiz değildir. Nitekim İbn Abdilber et-Temhid isimli eserinde, İslam âlimleri bu konuda görüş birliği içerisinde”³⁴⁸ demiştir.

Şafî mezhebinde şâz kırâatlerin okunmasının ve bu kırâatleri okuyanların arkasında namaz kılınmasının caiz olmadığı konusunda icma olduğu nakledilmektedir. Bununla beraber bazı âlimler eğer okunan şâz kırâat manayı bozmuyorsa veya bilmeyerek okumuşsa namazın bozulmayacağını ifade etmişlerdir. Ancak bu okuyuşun namaz kırâati yerine geçmeyeceğini de söylemişlerdir.³⁴⁹

Hanbelî mezhebine gelince bu konuyla ilgili üç görüş nakledilmektedir:³⁵⁰

1- Hz. Osman mushafının dışına çıktığı için şâz kırâatler okunarak kılınan namaz sahih değildir.

2- Senedi sahih olan şâz kırâatler okunduğunda namaz sahih olur. Çünkü bazı sahabeler Hz. Osman mushafının dışında kalıp şâz kabul edilen kırâatleri okuyarak namaz kılmaya devam etmişlerdir. Hiçbir kimse onların namazlarının sahih olmadığını söylememiştir.

3- İmam Ahmed'den nakledilen bir görüşe göre de, kişinin namazında şâz kırâat okuması rnekruhtur, ama okuduğu kırâatin senedi sahih ise namazı sahih olur.

Mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini değerlendirdiğimizde şunu tesbit etmekteyiz: Âlimlerin çoğunluğu şâz kırâatların namazda okunmasını caiz görmemekte ve bunun haram olduğunu açıkça belirtmektedirler. Hatta şâz kırâatları okuyan kimsenin, bilmiyorsa uyarılıp öğretilmesi gerektiğini, yine okumakta ısrar ederse bundan engellenip te'dip edilmesi ve cezaya çarptırılması gerektiğini söylemişlerdir. Çünkü şâz kırâatler Hz. Peygamber'den tevatür yoluyla nakledilmediğinden Kur'ân değildir ve sahabenin icması ile resmi mushafın dışında kalmıştır.³⁵¹

³⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 83-85.

³⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 82-83; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 183.

³⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 83; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 183.

³⁵⁰ Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 183.

³⁵¹ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Veciz*, s. 139-141; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, s. 86-87.

Dört mezhepten de nakledilen bir diğer görüşe göre ise, -bazı ayrıntılarıyla birlikte- genel olarak senedi sahih olan şâz kırâatların namazda okunması caiz görülmüştür.³⁵²

Şâz kırâatların namaz dışında okunması meselesine geldiğimizde bu konuda âlimler arasında iki görüş olduğunu görmekteyiz.

Birinci Görüş: Âlimlerin çoğunluğu şâz kırâatların namaz dışında okunmasını caiz görmemişler ve bunun haram olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Hatta şâz kırâatları okuyan kimsenin, bilmiyorsa uyarılıp öğretilmesi gerektiğini, yine okumakta ısrar ederse bundan engellenip te'dip edilmesi ve cezaya çarptırılması gerektiğini söylemişlerdir. Konuyla ilgili Ebû Şâme şöyle demiştir: "Bütün bölgelerdeki fukaha, muhaddisler ve Arap dili âlimlerinin örnek alınan büyükleri namazda ve namaz dışında Kur'ân'a saygı duyulup yüceltilmesi, şâz olan kırâatlardan sakınılması, meşhur ve sahih kırâatlara tabi olunması, bilinen yöntemlere bağlı kalınması hususunda birleşmişlerdir". Ebû Şâme şâz kırâatların okunması caiz olur mu? sorusuna da şöyle cevap vermiştir: "Şâz kırâatlar, her ne kadar Arap diline ve resmi mushafa uygun olsa da, müslümanların icma ettikleri esas ile Kur'ân'ın sabit olduğu tevatür şeklinin dışına çıktığından okunması caiz değildir. Çünkü bunlar, ravileri güvenilir de olsa âhâd yolla sabit olmuştur. Böyle bir yolla Kur'ân sabit olmaz"³⁵³ demiştir.

Nevevî de (ö.676/1277) şöyle demiştir: "Ne namazda ne de namaz dışında şâz kırâatların okunması Kur'ân'dan sayılmadığından caiz değildir. Çünkü Kur'ân sadece tevatür yoluyla sabit olur, şâz ise mütevatir değildir. Eğer bir kişi buna muhalefet edip namazda veya namaz dışında onu okursa hemen ona tepki gösterilir ve engellenir. Doğru olan budur ve bundan asla dönülmez. Bunun dışında bir şey söyleyen ya hatalıdır ya da cahildir".³⁵⁴

İbnü's-Sübkî de (ö.771/1370) şöyle der: "Şâz kırâatların okunması haramdır. Doğru olan görüşe göre on kırâat dışındakiler şâzdır".³⁵⁵

---

³⁵² İbn Abdülber, *et-Temhîd*, VIII, 292; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 19; İbn Âbidîn, *Redü'l-Muhtar*, I, 326.

³⁵³ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 139.

³⁵⁴ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, y.y., Matbaatü'l Mısriyye, 1929, V, 131.

³⁵⁵ İbn Sübkî, *Cemu'l Cevâmi'*, I, 231.

İkinci Görüş: Suyûtî'nin bazı fakihlerden naklettiğine göre onlar, mana ile hadis rivayetine kıyas ederek şâz kırâatların okunmasını caiz görmüşlerdir.³⁵⁶

Bazı âlimlerin de belirli şartlar çerçevesinde şâz kırâatların okunmasını caiz gördükleri nakledilmiştir. Bu şartlar: Şâz kırâatın resmi mushafa ve Arap diline uyması, senedinin sahih olması, meşhur olması ve benimsenip kabul görmesidir. Fakat bu görüş zayıf bulunmuş ve benimsenmemiştir. Çünkü bu tür kırâatlar Kur'ân olarak sabit olmadığından ibadet maksadıyla okunması da caiz olmaz.³⁵⁷

Sonuç olarak şâz kırâatların namaz içinde ve dışında okunması âlimlerin çoğunluğu tarafından caiz görülmemektedir. Ancak bu kırâatların öğrenilmesi, öğretilmesi, kitaplarda tedvin edilmesi, dil yönünden incelenip ondan istifade edilmesi, şâz kırâatları delil görenlerce onlardan şer'î hükümler çıkartılması caiz görülmüştür.³⁵⁸

1. 8. Şâz Kırâatların Şer'î Hükümleri Çıkarmada Delil Olması

Senedi sahih olan şâz kırâatların Kur'ân ayetlerinin tefsirinde, bazı kapalı lafızların manalarının açıklanmasında delil olacağı âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Mütevatir olmadığı için Hz. Osman mushafı dışında kalan ve Kur'ân kabul edilmeyen şâz kırâatların şer'î hükümlerin çıkartılmasında, Hz. Peygamber (s.a.v.)' den nakledilen âhâd haberler derecesinde ve değerinde bir delil kabul edilip edilemeyeceği hususu âlimler arasında tartışılmıştır.³⁵⁹

Bu konuda fıkıh mezheplerine mensup âlimlerin görüşlerini aktarmadan önce mezhep imamlarının görüşlerini ortaya koyalım. İmam Ebû Hanîfe şâz kırâatları âdil, güvenilir bir ravi tarafından nakledildiği takdirde Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir haber olarak görmekte ve onu hüküm kaynağı bir delil kabul etmektedir. İşte bu yüzden İmam Ebû Hanîfe İbn Mes'ûd kırâatında yer alan “مُتَّابِعَاتٍ” peş peşe” ilavesi sebebiyle yemin keffareti orucunun peş peşe tutulmasını şart görmüştür.³⁶⁰

İmam Malik, kendisinden nakledilen meşhur görüşe göre şâz kırâatları delil kabul etmemektedir. Bu sebeple de yemin keffareti orucunda İbn Mes'ûd kırâatı ile

³⁵⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 216.

³⁵⁷ Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze ve Tevcihuha min Lügati'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1981, s. 10.

³⁵⁸ Kâdî, *a.g.e.*, s. 10; Hamid Muhammed, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 20; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 185.

³⁵⁹ Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 185.

³⁶⁰ Serahsî, *Usûl*, I, 281.

amel etmeyerek peş peşe tutulmasını şart koşmamış, ayrı ayrı tutulmasını caiz görmüştür.³⁶¹ İmam Malik'ten nakledilen bir diğer görüş ise, âhâd haberlerle amel edildiği gibi şâz kırâatler de delil olarak kabul edilir, şeklindedir.³⁶²

İmam Şafîî, kendisinden nakledilen sahih görüşe göre, şâz kırâatı delil kabul etmekte ve onu Hz. Peygamber'den nakledilen âhâd haber derecesinde görmektedir. İşte bu yüzden *el-Üm* kitabında, "*boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali beklerler*"³⁶³ ayetinde geçen, "kurû' (قرو)" kelimesini "temizlik" anlamında "ethar (اطهار)" terimi ile tefsir etmiştir. Onu bu yoruma götüren, Hz. Peygamber'den nakledilen ayetin, "likubûli iddetihinne (لقبول عدتهن - iddetlerinin başlangıcında)" şeklindeki kırâatıdır.³⁶⁴ Ona göre Hz. Peygamber bununla iddetin "âdet (hayz)" değil "temizlik" anlamına geldiğini bildirmiştir. Yani onun temiz halindeyken boşanmasını emretmiştir. Çünkü kadın ancak o zaman iddetine başlayabilir. Eğer adet halinde boşanmış olsa o zaman kadın iddetine âdetin bir kısmı içerisinde başlamış olurdu.³⁶⁵

İmam Ahmed de, şâz kırâatın delil olduğu görüşündedir. Yemin keffareti orucunda, İbn Mes'ûd'un ilgili kırâatını delil kabul ettiğinden orucun peş peşe tutulmasının vacip olduğunu söylemiştir.³⁶⁶

1. 9. Şâz Kırâatların Hüküm İstinbatında Kullanılabilmesinin Şartları

Şâz kırâatların şer'î hükümlerin istinbatında delil olabilmesi için, genel itibariyle onunla amel edilmesini kabul eden âlimler tarafından bazı şartların ileri sürüldüğü görülür.³⁶⁷

Bu konuda Hanefî mezhebine göre müteahhir bazı Hanefî usûlcülerinin şâz kırâatlarla amel edilebilmesi için kırâatın meşhur olmasını³⁶⁸ şart koştukları, âhâd yolla nakledildiği takdirde delil olmayacağını söyledikleri görülür. Nitekim bu şarttan dolayı, Ramazan orucu kazasının peş peşe tutulmasının vacip olduğunu ifade eden Übey b. Kâ'b kırâatı ile amel etmemişlerdir. Buna karşın yemin keffareti

³⁶¹ İbnü'l-Arabi, Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvi), Beyrut, ts., II, 654; İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Beyrut, ts., I, 306.

³⁶² Fütûhî, Ali b. Süleyman, *Şerhü'l-Kevkebi'l-Münîr*, (thk. Nezîh Hamâd Muhammed Zühaylî), Dimaşk, H. 1400, II, 138; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s.186.

³⁶³ Bakara, 2/228.

³⁶⁴ Müslim, "Talak", 1; Nesâî, "Talak", 1.

³⁶⁵ Şafîî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Beyrut, H. 1400, V, 224; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 186.

³⁶⁶ İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I, 181.

³⁶⁷ Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 188.

³⁶⁸ Neseffî, Ebu'l-Berakât Abdullah, *Keşfü'l-Esrâr Şerhü'l-Menâr*, Beyrut, 1986, I, 18.

orucunun peş peşe tutulmasının vacip olduğunu ifade eden Abdullah b. Mes'ûd kırâatı ile meşhur olduğu gerekçesiyle amel etmişlerdir.³⁶⁹

Bu konuda Nesefî şöyle der: "İşte bu şarttan dolayı Ramazan kazasının peş peşe tutulması şart koşulmamıştır. Zira bunun şart koşulması haber-i vahid ile Kur'ân nassına ilave yapmaya yol açar. İbn Mes'ûd kırâatı ise meşhur olduğu için böyle değildir ve onunla Kur'ân nassına ilave yapılması caizdir."³⁷⁰

Görüldüğü gibi Hanefî mezhebi şâz kırâatlerin delil olarak kullanılabilmesi için meşhur olması şartını aramaktadır.

Malikî mezhebi âlimleri ise şâz kırâatı nakleden ravi onu Hz. Peygamber'den işittiğini açıkça belirtmediği takdirde onun kırâatı ile amel edilmeyeceği konusunda görüş birliği içindedirler. Ancak onu Hz. Peygamber'den işittiğini açıkça belirtmiş ise, o zaman naklettiği bu şâz kırâat ile amel edilmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abdilber, Bâcî ve Kurtubî gibi âlimlerin tercih ettiği görüşe göre, böyle şâz kırâatın âhâd haberler mertebesinde kabul edilerek onunla amel edilmesi daha doğrudur.³⁷¹

Şafîî mezhebinde şâz kırâat ile amel edilebileceğini söyleyen âlimler, onu okuyan ve nakleden ravinin Kur'ân olarak okumuş olmasını veya onu Hz. Peygamber'den işittiğini belirterek aktarmasını şart koşmuşlardır. Aksi takdirde bu kırâat âhâd haber mertebesinde görülmez ve onunla amel edilmez. Şafîî'lerden Zerkeşî (ö.794/1392), bunu Şirâzî ve Mâverdi'ye nisbet ederek şöyle nakletmektedir: Şirâzî, *et-tezkira fi'l-hılaf* kitabında şöyle demiştir: "Şâz kırâatın haber-i vahid olarak kabul edilmesi ancak okuyan ravinin onu Kur'ân olarak okuması halindedir. Eğer onu tefsir olarak nakletmiş ise kabul edilmez". Mâverdi ise şöyle demiştir: "Eğer kari (okuyucu) onu Kur'ân'a nisbet etmişse veya onu Hz. Peygamber'den işittiğini belirtmişse o zaman haber-i vahid olarak kabul edilir. Aksi takdirde sıradan bir yorum sayılır".³⁷²

³⁶⁹ Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddin, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Beyrut, 1982, V, 111; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 188.

³⁷⁰ Nesefî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 18; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 188.

³⁷¹ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, IV, 280; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 80; Bâcî, Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, Kahire, H. 1331, I, 245; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 190.

³⁷² Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, (nşr. Abdulkâdir el-Ânî), Kuveyt, 1992, I, 477-478; Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 190.

Hanbelî mezhebine gelince şâz kırâatle amel edilmesi için sahih bir senedle nakledilmiş olmasını yeterli görmüşlerdir. Onlara göre, âdil ve güvenilir bir ravi şâz kırâatın Kur'ân'dan olduğunu belirtse de belirtmese de Hz. Peygamber'den sahih bir senedle nakledilmişse onunla amel edilir.³⁷³

Netice itibariyle şâz kırâatların bir kısmı, tevatür derecesine ulaşmasa da, senedinin sahih olması, Arap diline ve resmi rnuhafaya uyması sebebiyle meşhur kabul edilir. Bu tür kırâatlar, ayetlerin yorumlanmasında, şer'î hükümlerin çıkartılmasında ve Arap dilinde delil olarak kabul edilmektedir. Ancak tevatür derecesinde olmadığından Kur'ân olarak okunamamaktadır. Şâz kırâatların bir kısmı da âhâd yolla ve sahih bir senedle nakledilmiştir. Bu tür olanlar da öncekiler gibi kabul edilebilmektedir. Diğer bir kısmı da âhâd yolla ama zayıf bir senedle nakledilmiş olduğundan Arap dilinde hiçbir veche girmemektedir. Bu tür kırâatlar ise dikkate alınmaz.³⁷⁴

Ayrıca şâz kırâatların, sıhhat şartlarından önemli bir unsur ihtiva etmemesi onların önemini ortadan kaldırmamış, bilakis Arap dili, tefsir ve fıkıh gibi şer'î ilimler alanında önemini korumuştur. Tefsir kitapları şâz kırâatlara önem vererek onları ilgili ayetlerin yorumunda, bazı Kur'ân lafızlarının manasının anlaşılmasında ve bazı görüşler arasında tercih yapma konusunda delil olarak kullanmıştır. Ayrıca Kur'ân lafızlarının manalarını ve i'rabını inceleyen kitaplar da şâz kırâatlara büyük önem vermiştir. Fıkıh kitaplarında da, çeşitli şâz kırâatların sebep olduğu ihtilafli meselelerden birçok örnekler bulunur.³⁷⁵

1. 10. Fıkıhta Huccet Kabul Edilen Şâz Kırâat Örnekleri

Şâz kırâatler fıkıh açısından üzerinde icma edilen bir hükmü tekit, bir hükmü açıklamak, mutlak bir nassı takyid etmek, bir hükmü diğerine tercih etmek, bir delili desteklemek veya yeni bir hüküm tesis etmek için kullanılmıştır. Bu konuda şâz kırâatler ile diğerleri arasında bir çelişki görülmemektedir.³⁷⁶ Bu itibarla şer'î hükümlerde huccet kabul edilen şâz kırâatları örneklerle açıklayalım:

³⁷³ İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir*, I, 181. Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 190.

³⁷⁴ Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 194.

³⁷⁵ Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 194.

³⁷⁶ Mesûl, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 216.

1. ³⁷⁷فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ayet-i kerimesini İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b ³⁷⁸فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ إِلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا şeklinde İbn Mes'ûd kelimesinden önce (لا) ilave ederek okumuşlardır. Bu kırâatte Safa ile Merve arasında sa'y yapmanın tatavvu yani sünnet olduğuna bir delil vardır. Hanbelîler bunu hucet saymışlardır. İmam Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre de sa'y sünnettir. Terk edilmesinden dolayı kurban kesmek gerekmez. Bir fiili işleyen kişi hakkında günahın olmaması, o fiilin vacib olmadığına delil kabul edilir.

Safa ile Merve arasında sa'y yapmanın rükün olduğunu kabul edenler yukarıdaki kırâati hucet kabul etmezler. Onlara göre eğer kişi sa'y yapamazsa gelecek yılda haccını yeniden yapması gerekir. Şafîîler ile Malikîler bu görüştedir. Ahmed ibn Hanbel'den gelen iki rivayetten biri de böyledir. Sa'yin vacib olduğunu söyleyenlere göre de sa'y yapamayan bir kimsenin kurban kesmesi gerekir. Bu da Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.³⁷⁸

2. ³⁷⁹وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ ayet-i kerimesinde وَالْعُمْرَةَ kelimesi dammeyle okunmuştur. Bu kırâat de İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve İbn Ömer'e nispet edilmektedir. Bu kırâatte umrenin vacib olmadığına bir delil vardır. Bu da umrenin sünnet olduğunu söyleyen Malikîler ile Hanefîler için bir hucet sayılır.³⁸⁰

3. ³⁸¹وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ ayet-i kerimesi ³⁸²وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ şeklinde de okunmuştur ki, bu kırâat de İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'a nispet edilmektedir.³⁸² Bu da umrenin farz olduğu görüşünde olan Şafîîler ile Hanbelîler için bir huccettir.³⁸³

4. ³⁸⁴حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ayet-i kerimesini Hz. Aişe, Hafsa, Ümmü Seleme ve İbn Abbas ³⁸⁵حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ izafet terkiibini atıf yoluyla ilave ederek ³⁸⁶حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ şeklinde okumuşlardır. Atıf muğayeret ifade ettiğinden salat-ı vustânın ikinci namazından başka bir namaz olduğuna bu kırâat delil sayılmıştır. Salat-ı vustânın ikinci namazı olduğunu söyleyenler bu kırâate itiraz etmişler ve ³⁸⁷وَصَلَاةِ الْعَصْرِ

³⁷⁷ Bakara, 2/158.

³⁷⁸ Mesûl, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, s. 216.

³⁷⁹ Bakara, 2/196.

³⁸⁰ Mesûl, *a.g.e.*, s. 220.

³⁸¹ Bakara, 2/196.

³⁸² Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, II, 270.

³⁸³ Mesûl, *a.g.e.*, s. 220.

³⁸⁴ Bakara, 2/238.

terkibinin başındaki vâv harfinin atıf vâvı değil zaid bir vâv olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü Übey b. Kâ'b'ın kırâatinde bu ziyade vâv harfi hafzedilmiştir.³⁸⁵

5. ³⁸⁶ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ. ayet-i kerimesini Sa'd b. Ebî Vakkas أُخْتُ kelimesinden sonra مِّنْ مِّنْ terkibini ilave ederek مِّنْ مِّنْ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ مِّنْ مِّنْ şeklinde okumuştur. Bu kırâat cumhurun kırâatini açıklamaktadır. Bu ayet-i kerimede zikredilen erkek ve kız kardeşten maksadın ana bir kardeşler olduğu ifade edilmiş oluyor.³⁸⁷ Bu konu âlimler arasında üzerinde icma edilen meselelerdendir. O halde bu hüküm için iki delil vardır. Biri icma, diğeri de yukarıdaki şâz kırâattir. Bu kırâat ayetin hükmünü daha da açmaktadır.³⁸⁸

6. ³⁸⁹ فَاقْطِعُوا أَيْمَانَهُمَا وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطِعُوا أَيْدِيَهُمَا. ayet-i kerimesini İbn Mes'ûd فَاقْطِعُوا أَيْمَانَهُمَا şeklinde okumuştur.³⁹⁰ Bu kırâatte hırsızın sağ elinin kesileceğine dair bir delil vardır. Hanefiler bunu huccet kabul etmişlerdir. Yine bu kırâatle ayetteki mutlak hüküm sağ el ile kayıtlanmıştır. Yani bu kırâat mutlak ifadeyi takyid etmiştir. Bu kırâati Hanbelîler de huccet kabul etmişlerdir. Zaten bu konuda Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'den de hırsızın sağ elinin kesileceğine dair bir rivayet vardır.³⁹¹

7. ³⁹² لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ. ayet-i kerimesindeki أَيَّامٍ kelimesinden sonra مُتَتَابِعَاتٍ lafzı ilave edilerek okunmuştur. Bu kırâat İbn Mes'ûd'a nispet edilmektedir.³⁹³ Hanefiler bu kırâati yemin kefareti orucunun peş peşe tutulması konusunda huccet kabul etmişlerdir. Burada kat'î nas üzerine مُتَتَابِعَاتٍ lafzı ile bir ziyadelik söz konusudur. Hanefî âlimleri bu ziyadelikle mutlak olan nassı kayıtlamışlardır. Hanbelîler ve şafîiler de bu hükümle amel etmektedirler. Malikîler ile şafîilerden bir kısım âlim ise bu kırâati huccet kabul etmemişlerdir. Üç günlük yemin kefareti orucu ayrı ayrı da tutulabilir demişlerdir.³⁹⁴

³⁸⁵ Mesûl, *el-Kırâatü'ş-Şâze*, s. 222.

³⁸⁶ Nisâ, 4/12.

³⁸⁷ Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fi Vücûhi't-Te'vil*, (thk. Adil Ahmed Abdü'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavvid), Riyad, 1998, II, 39; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 130.

³⁸⁸ Mesûl, *a.g.e.*, s. 224.

³⁸⁹ Maide, 5/38

³⁹⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 234; Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 460.

³⁹¹ Mesûl, *a.g.e.*, s. 225.

³⁹² Maide, 5/89.

³⁹³ Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 152.

³⁹⁴ Mesûl, *a.g.e.*, s. 226; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 152-153.

8. فَأَمُّنُوا فَاسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ³⁹⁵ ayet-i kerimesindeki فَاسْعُوا kelimesi yerine فَأَمُّنُوا lafzı getirilerek okunmuştur. Bu kırâat Hz. Ömer, İbn Abbas ve İbn Mes'ûd gibi sahabenin büyüklerine nispet edilmektedir. Bu kırâatte ayet-i kerimede geçen sa'y ifadesiyle sözlük anlamı olan koşmak fiilinin kastedilmediğine dair bir delil vardır. Hasan-ı Basrî buradaki sa'yden maksat ayaklar üzerinde koşmak değil, fakat kalb ve niyetle koşmaktır, der.³⁹⁶ İbn Cinnî de ayetteki ifadenin kastedin, yönelin, gidin anlamına geldiğini ve koşarak gitmeye delalet etmediğini söyler.³⁹⁷

---

³⁹⁵ Cuma, 62/9.

³⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 119.

³⁹⁷ İbn Cinni, *el-Mühteşeb*, II, 321; Mesûl, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, s. 226.

İKİNCİ BÖLÜM
HASAN-I BASRÎ KİRÂATI VE ÖZELLİKLERİ

HASAN BASRÎ KIRÂATI VE ÖZELLİKLERİ

2. 1. Hasan-ı Basrî'nin Hayatı

Bu bölümde ilk olarak Hasan-ı Basrî'nin kişisel hayatı ele alındıktan sonra ilmi hayatı ve ilmi görüşleri üzerinde durulacaktır.

2. 1. 1. Kişisel Hayatı

2. 1. 1. 1. Çocukluğu

Tâbiînin meşhurlarından Basralı âlim ve zâhid Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî el-Ensari, Medine'de (21/642) dünyaya gelmiştir. Babası Yesar Irak fethinde Basra civarındaki Meysan'dan Medine'ye getirilen esirlerden olduğu söylenir. Babası Yesar, oğlunun şöhreti sebebiyle Ebû'l-Hasan adıyla tanınmıştır. Yesar, Zeyd b. Sabit veya Enes b. Malik'in halasının azatlısı olması nedeniyle efendisine nisbetle *ensari* diye de anılmıştır.³⁹⁸

2. 1. 1. 2. Yetişme dönemi

Annesi Hayre ise, Hz. Peygamber'in eşi Ümmü Seleme'nin azatlısı ve hizmetkârlarındandır. Bu vesileyle Hasan-ı Basrî'yle daha ziyade Ümmü Seleme ilgilenmiş, bilgili ve âlim olarak yetişmesinde bu ortamın önemli rolü olmuştur.³⁹⁹

Hz. Ömer başta olmak üzere birçok sahabinin duasını alan Hasan-ı Basrî, on iki yaşında Kur'ân'ı ezberlemiş, yetmişi Bedir gazisi olmak üzere yüz yirmi kadar sahabiyle görüşme imkanı bulmuştur. Hasan-ı Basrî daha sonra Vadilkura'ya giderek burada ilimle meşgul olmuştur. Enes b. Malik onun en çok istifade ettiği sahabilerin başında yer alır. Hasan-ı Basrî Hz. Ali (r.a.) döneminde ailesiyle birlikte Basra'ya giderek ömrünü burada geçirmiş ve burada Arap olmayan bir hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Sait ve Abdullah isiminde iki oğlu ile bir kızı dünyaya gelmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁸ İbn Sa'd, Muhammed Ebu Abdillah, *et-Tabakatu'l-Kebir*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001, IX, 157.

³⁹⁹ İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâiz'z-Zamân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru's-Sadr, 1969, II, 69.

⁴⁰⁰ Uludağ, Süleyman, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1997, XVI, 291.

Muaviye zamanında Rebî b. Ziyad'ın komuta ettiği bir sefere katılarak Rebî'ye kâtiplik yapan Hasan-ı Basrî ayrıca Mühelleb b. Ebû Sufre (ö.82/702)⁴⁰¹ komutasında Kabil üzerine yapılan bir sefere de katılmıştır.⁴⁰²

İyi bir hatip ve etkili bir vaiz olan Hasan-ı Basrî, belağat ve fesahatin doruklarındadır. Özlü ve akıcı üslubu, derin bir tefekkürün, manevi bir tecrübenin ürünü olan hakimane sözleri özellikle zahidler, sûfiler ve vaizler üzerinde etkili olmuştur. Öyle ki onun sözleri tesir bakımından peygamberlerin sözlerine benzetilmiştir.⁴⁰³ Ashabın hayatına derin bir özlem içerisinde olan Hasan-ı Basrî, bu özlemini şöyle dile getirir: “Yetmiş Bedir gazisine yetiştim, siz onları görseydiniz deli sanırdınız; onlarda sizin iyilerinizi görselerdi artık ahlakın kalmadığına hükmeder, kötülerinizi görselerdi bunların hesap gününe bile inanmadıklarını söylerlerdi”.⁴⁰⁴

Hasan-ı Basrî, döneminin siyasi olaylarına karşı kayıtsız kalmamış Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Siffin savaşları, Kerbela vakası gibi birçok olaylara dair düşüncelerini cesaretle ortaya koyarak halkın takdirini toplamıştır. Devlete ve siyasi otoriteye başkaldırıcı ilke olarak uygun görmemekle birlikte bu konulardaki telkinler ve zorlamalara rağmen isyanlara katılmamış fakat yöneticileri cesurca tenkid ederek halkın hislerine tercüman olmuştur. Emevi halifeleri ve valilerini âdil davranmaya davet eden Hasan-ı Basrî, Muaviye'nin istişareyi bırakarak kılıç kuvvetiyle iktidara gelmesini, siyasi sebeplerle Ziyad b. Ebîh'i kendi nesebine katmasını, Hucr b. Adiy'i haksız yere öldürtmesini ve layık olmadığı halde oğlu Yezid'i veliyaht yapmasını büyük hata olarak görmüş ve bu yanlışlardan birinin bile kişinin mahvolmasına yeteceğini söylemiştir.⁴⁰⁵

Dünya hayatına önem vermeyerek zahidane bir hayat süren Hasan-ı Basrî, Hicri 110/miladi 728 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁶ Cenazesi bir Cuma namazının ardından kalabalık bir cemaat tarafından Basra'da kaldırılmıştır.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Ebû Saîd Mühelleb b. Ebî Sufre Zalim b.Serrâk el-Atekî el-Ezdî. Emevilerin Horasan valisi ve Mühellebilerin atası. Bkz. Aycan, İrfan, “Mühelleb b. Ebû Sufre”, *DİA*, İstanbul: TDV, 2006, XXXI, 511.

⁴⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kebir*, IX, 175; Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, XVI, 291.

⁴⁰³ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliya*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, II, 147.

⁴⁰⁴ Ebû Nuaym, *a.g.e.*, II, 134.

⁴⁰⁵ Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, XVI, 293.

⁴⁰⁶ Zerkânî, *Menâhil*, I, 461.

⁴⁰⁷ el-Hân, Mustafa Said, *el-Hasan b. Yesâr el-Basrî*, Şam: Dâru'l-Kalem, 1995, s. 364.

2. 1. 2. İlmi Hayatı

Hasan-ı Basrî dini ilimlerin hemen her alanında eserleri olan bir şahsiyet olarak selef âlimlerinin pîri sayılır. Onun yetişmesinde okuduğu ilimlerin ve ders aldığı hocaların önemi pek büyüktür. Bu kısımda onun okuduğu ilimleri, hocaları ve talabelerini ele alacağız.

2. 1. 2. 1. Okuduğu İlimler ve Hocaları

Hasan-ı Basrî öncelikle sahabeden Enes b. Malik'ten çok istifade etmiştir.⁴⁰⁸ Ayrıca Hittan b. Abdullah er-Rekkâşî (ö.75/703) ve Ebû'l-Âliye'den kırâat ilmini almıştır.⁴⁰⁹ Kırâatin yanında, ahlak, tasavvuf, tefsir ve fıkıh alanıyla da yakından ilgilenmiş ve bu alanlarda kıymetli eserler vermiştir. Bu eserler kitaplar ve risalelerden oluşmaktadır. Ona nisbet edilen eserler şunlardır:⁴¹⁰

1- Risâle ilâ Abdilmelik b. Mervân fi'l-kader.⁴¹¹

2- Risâle fi fadli Mekke.⁴¹²

3- et-Tefsîr.⁴¹³

4- el-Ferâiz (Erbea ve hamsûn ferâiz).⁴¹⁴

5- Şürûtü'l-imâme.⁴¹⁵

6- el-İstiğfârâtü'l-münkıze mine'n-nâr.⁴¹⁶

⁴⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kebir*, IX, 157.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 213.

⁴¹⁰ Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 292-293.

⁴¹¹ En meşhur risâlesidir. Risâlede, insanın irade ve sorumluluğunu tamamen kaldıran kader anlayışı tenkit edilmektedir. Halife Abdülmelik'e yazdığı söylenen cevabî bir mektup olup Şehristanî, muhtevasının Hasan Basrî'nin görüşlerine aykırı bulduğu için ona nisbetini kabul etmemekte, muhtemelen Vasıl b. Atâ'ya ait olabileceğini söylemektedir. Risâle, Mu'tezilî âlim Kâdî Abdülcebbâr'ın Fazlû'l-i'tizâl adlı eseri içinde iktibas edilmiştir. Bkz. Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 291-292.

⁴¹² Şehirlerin faziletine dair yazılmış ilk eserlerdendir. Köprülü (Risâle fi Fazli'l-Mücâvere bi'l-Beyti'l-Atîk adıyla nr. 1603/1) ve Süleymaniye (Ayasofya, nr. 1849; Esad Efendi, nr. 3634/18) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Bkz. Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 291.

⁴¹³ Günümüz araştırmacılarından Muhammed Abdürrahîm Muhammed, Hasan Basrî'nin çeşitli kaynaklarda nakledilen tefsirle ilgili görüşlerini bir araya getirerek Tefsîrü'l-Hasan el-Basrî adıyla neşretmiştir. Bkz. Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 291.

⁴¹⁴ Değişik adlarla çeşitli kütüphanelerde nüshaları bulunan eser halk arasında "Elli Dört Farz Risâlesi" olarak bilinir. Bkz. Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 291.

⁴¹⁵ Hasan Basrî'ye nisbet edilen ve namazdaki imâmetin şartlarını konu olan bu risâlenin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur. (Hacı Mahmud Efendi, nr. 1934/6). Bkz. Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 291.

⁴¹⁶ Süleymaniye Kütüphanesi'nde nüshaları bulunan risâle (Uşşâkî, nr. 45/1; Kasidicizâde, nr. 721/2) İstiğfârât mensûbe li'l-İmâm el-Hasan el-Basrî adıyla yayımlanmıştır (Mekke 1402/1982). Bkz. Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 291.

- 7- ez-Zühd.⁴¹⁷
- 8- el-Kırâe.
- 9- Kitâbü'l-aded fi'l-Kur'ân.
- 10- Risâle fi't-tekâlîf.
- 11- Kitâbü'l-ihlâs.
- 12- Şurûtu'l-imâme.
- 13- el-Vasıyye.
- 14- el-Esmâu'l-idrîsiyye.
- 15- el-Ehâdisu'l-müteferrika.
- 16- Âsâr-ı Hasan.
- 17- Fetvalar.
- 18- Mevâizu'l-Hasan.

Hasan-ı Basrî'nin bu eserlerinin yanında ayrıca devrin âlim ve yöneticilerine yazdığı bazı önemli mektuplar da onun görüşleri ve dönemindeki olaylar karşısında tutumunu ifade etmesi bakımından son derece önemlidir. Ahmed Zekî Safvet *Cemheretü resâili'l-Arab* adlı eserinde bunları neşretmiştir.⁴¹⁸

Hasan-ı Basrî kırâat ilmini Hıttan b. Abdullah er-Rakkaşi ve Ebû'l-Âliye'den aldığı belirtilirken⁴¹⁹ onun kırâati, muttasıl sened, hatt-ı mushaf-ı Osmani ve Arap gramerine uygunluk gibi mütevatir kırâatlerde aranan üç şarta uygun olmayan unsurlar ihtiva ettiğinden meşhur kırâatlerden sayılmayıp şâz kırâatlerden kabul edilmiştir. Bu gün on dört kırâat denince akla gelen imamlarla birlikte Muhammed b. Halil el-Kabâkîbî,⁴²⁰ Kastallâni⁴²¹ ve Bennâ on dört imamın kırâatini ihtiva eden eserlerinde Hasan-ı Basrî'yi on üçüncü imam olarak kaydederler.⁴²²

---

⁴¹⁷ Hasan Basrî'nin ibadet, ihlâs, tevekkül, doğruluk, tevâzu, kanaat gibi konulara dair sözlerinden derlenen eser, Muhammed Abdürrahîm Muhammed tarafından başına Hasan Basrî'nin hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili bir mukaddime eklenerek yayımlanmıştır (Kahire 1991). Bkz. Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 291.

⁴¹⁸ Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheretür-Resâili'l-Arab*, Beyrut, ts., II, 233-234.

⁴¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 213.

⁴²⁰ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 69.

⁴²¹ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. Hadis hafızı, kelam ve Kırâat âlimi. Bkz. Şenel, Abdülkadir, "Kastallani, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul: TDV, 2001, XXIV, 583.

⁴²² Dimiyâti, *İthaf*, I, 76; Birişik, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1997, XVI, 303.

Ancak DİA'da "Hasan-ı Basrî" maddesinde Kabâkîbî'nin *İzahu'r-rumûz ve miftahu'l-künûz* isimli eserine atfen Hasan-ı Basrî'nin kırâatte altıncı imam sayıldığı görülmektedir.⁴²³ Bununla beraber Kabâkîbî'nin söz konusu bu eserine müracaat edildiğinde bu bilginin bu şekilde olmadığı anlaşılmaktadır. Kabâkîbî de Kastallâni ve Bennâ gibi Hasan-ı Basrî'yi kırâatte on üçüncü imam olarak saymaktadır.⁴²⁴

2. 1. 2. 2. Talebeleri

İslami ilimlerin birçok alanlarında haklı bir şöhrete ve eserlere sahip olan Hasan-ı Basrî birçok önemli isme de üstatlık yapmıştır. Kendisinden de Ebû Amr b. Ala, Sellam b. Süleyman et-Tavil (ö.142-143/760), Yunus b. Ubeyd (ö.139/756),⁴²⁵ Asım el-Cahderi gibi âlimler⁴²⁶ kırâat tahsil etmişlerdir.⁴²⁷ Yetiştirdiği talebeleri arasında Eyyüb es-Sahtiyânî (ö.131/749),⁴²⁸ Katade b. Diame (ö.117/735),⁴²⁹ Amr b. Ubeyd (ö.144/761),⁴³⁰ Vâsıl b. Ata (ö.131/748),⁴³¹ Abdullah b. Avn (ö.151/768),⁴³² Malik b. Dinar (ö.131/748'den önce)⁴³³ ve Mubarek b. Fedale (ö.164/780) gelir.⁴³⁴

Hasan-ı Basrî'nin farklı alanlarda yetiştirmiş olduğu talebeleri arasından özellikle çalışmamıza konu olan ve onun kırâat yönünü aktaran ve aynı zamanda onun ravilerinden olan iki talebesi Şuca' b. Nasr el-Belhî ve Hafs b. Ömer Ebû Amr ed-Dûrî'dir. Bu ravilerle ilgili bilgi çalışmamızın son kısmında yer alacaktır.

⁴²³ Birışık, "Hasan-ı Basrî", XVI, 303.

⁴²⁴ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 69.

⁴²⁵ Ebû Abdillâh Yûnus b. Ubeyd b. Dînâr el-Abdî el-Basrî Muhaddis tâbiî. Bkz. Karahan, Abdullah, "Yûnus b. Ubeyd", *DİA*, İstanbul: TDV, 2013, XLIII, 611.

⁴²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 213.

⁴²⁷ Ancak İbnü'l-Cezerî; Ebü'l-Kasım el-Hüzeli (ö.446/1055) ile Ebû Ali el-Ahvâzî'nin (ö. 446/1055) Hasan Basrî'ye kadar varan isnatlarını ihtimali bulmuş ve bunun arz yoluyla değil sema yoluyla olabileceğini söylemiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *a.g.e*, I, 213.

⁴²⁸ Ebû Bekr Eyyûb b. es-Sahtiyânî. Fıkıh ve hadis âlimi. Bkz. Akgündüz, Ahmet, "Eyyûb b. es-Sahtiyânî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1995, XII, 19.

⁴²⁹ Ebü'l-Hattâb Katâde b. Dâime b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, Müfessir tâbiî. Bkz. Birışık, "Katâde b. Diâme", *DİA*, Ankara: TDV, 2002, XXV, 239.

⁴³⁰ Ebû Osmân Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî, Mu'tezile'nin kurucularından ve hadis rivayet eden ilk kelâmcılardandır. Bkz. İlhan, Avni, "Amr b. Ubeyd", *DİA*, İstanbul: TDV, 1991, III, 93-94.

⁴³¹ Ebû Huzeyfe Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl el-Basrî. Mu'tezile'nin kurucusu olarak bilinen alim. Bkz. Aruçi, Muhammed, "Vâsıl b. Atâ", *DİA*, İstanbul: TDV, 2012, XLII, 539-541.

⁴³² Ebû Avn Abdullah b. Avn b. Ertabân el-Müzenî el-Basrî Hadis âlimi. Bkz. Yücel, Ahmet, "İbn Avn, Abdullah", *DİA*, İstanbul: TDV, 1999, XIX, 340-341.

⁴³³ Ebû Yahyâ Mâlik b. Dînâr el-Basrî İlk zâhidlerden. Bkz. Demirci, Mehmet, "Mâlik b. Dînâr", *DİA*, Ankara: TDV, 2003, XXVII, 505.

⁴³⁴ Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 293.

2. 1. 3. İlmî Görüşleri

Hasan-ı Basrî İslâmî ilimlerin birçok alanında eserler vermekle kalmamış, aynı zamanda bu alanlarda selefin piri olarak kendisine has bir bakış açısı ve düşünceleri ile de dikkatleri çeken bir âlimdir. Bu nedenle islâmî ilimler sahasında onun adından bahsetmeden ortaya konulacak olan her düşünce noksan kalır diyebiliriz.

Hasan-ı Basrî tâbiîn neslinin önemli temsilcilerinden biri olması hasebiyle Hz. Peygamber'in tebliğinin ve hâtıralarının canlı bir şekilde yaşandığı ve anlatıldığı bir ortamda/sahabe arasında yetişmiştir. O davranışları sözlerine uyan bir âlim olarak zamanının meselelerini kendi hayatında uygulayarak olabirliğini gösterdiği çözümler getirmiştir. Bundan dolayı da düşünce ile hayatın kaynaştığı çok özel bir âlim tipini teşkil eder.⁴³⁵

Hasan-ı Basrî'nin yaşadığı dönemde ilimler henüz tamamıyla teşekkül etmediği için kendisini bir ilme mensup olarak göstermek mümkün olmadığı gibi onu bu ilimlerden bağımsız düşünmek de doğru değildir. Meselâ, onun hadis rivayeti, ileride gelenek halini aldığı şekliyle Resûl-i Ekrem'in sözlerini aslına uygun olarak nakletme gayesi gütmey; fakat hadisleri lafız veya mâna olarak düşünüp benimsemiş, onları konuşmalarının bir parçası haline getirmiştir.⁴³⁶

Hasan-ı Basrî'ye göre ilim her zaman bir gaye içindir. O, "ilmi dini yaşamak için, tıbbî bedenleri tedavi etmek için, nahvi de lisanı güçlendirmek için öğrenin" diyerek bu konudaki düşüncesini ifade eder. İlimin temel özelliklerinden biri de -eğer samimi olarak istenirse- insanı dönüştürmesi yani yetkin hale getirmesidir. Allah için ilim talep eden kimse zaman içerisinde huşûunda, zühdünde ve tevazuunda bir değişme olduğunu farkedecektir.⁴³⁷

Tasavvufî bakımdan Kur'ân'a getirmiş olduğu yorumları, hakîmâne sözleri, dünya ve âhirete bakış tarzının yanında zâhid ve sûfilere örnek olan Hasan-ı Basrî, tasavvufî hayatın vücut bulmasını sağlayan ve ona mânevî zemini hazırlayan takvâ sahibi tâbiîlerden kabul edilir.⁴³⁸

Hasan-ı Basrî'ye göre, insanın yapmış olduğu amellerinin kabul edilip edilmeyeceği kesin olarak bilinmeyeceği için daima korku ile ümit arasında olması

⁴³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kebir*, IX, 158-159; Görgün, "Hasan-ı Basrî", XVI, 294.

⁴³⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, IX, 158-159; Görgün, "Hasan-ı Basrî", XVI, 294.

⁴³⁷ Görgün, "Hasan-ı Basrî", XVI, 296.

⁴³⁸ Uludağ, "Hasan-ı Basrî", XVI, 292.

gerekmektedir. Bunun farkına varan insan sürekli olarak hüznün taşıdır. Bu nedenle onun temsil ettiği Basra tasavvuf ekolü hüznün ve zühd karakterlidir.⁴³⁹

Hasan-ı Basrî'nin büyük günah işleyenleri münafık olarak adlandırmasını, ruhani din yorumunun bir sonucu olarak görmek daha uygun olacaktır. Münafık'ın ıstılâhî manası, içindeki küfrü gizleyip dışarıdan müslüman gözükendir. Hasan-ı Basrî'nin kastettiği elbette bu değildir. O, içinde imanı olmasına rağmen bunu eylem olarak dışa yansıtımayan kişiden böylece ahlaki zaaf içinde olan bir fertten bahsederken bu tabiri kullanmaktadır.⁴⁴⁰

Hasan-ı Basrî'nin, kelâm ilminin önemli konularından birini teşkil eden kader meselesiyle teknik anlamda uğraştığı, Kur'ân'ı tefsir etmek gibi bir gayretin içine girdiği, fıkıhın usûl ve fûrû ile ilgilendiği de söylenemez. Aynı şey tasavvuf için de geçerlidir. Bu alanlarla ilgili sözleri ve davranışları onun günlük hayatının bir parçasıdır; amacı, dar anlamıyla ilmî faaliyetlerde bulunmak değil insanların hayatlarında karşılaştıkları meseleleri Kitap ve Sünnet'e dayanarak halletmektir.⁴⁴¹

Onun Akaid konularıyla ilgili görüşleri arasında birtakım farklı yaklaşımlarının da olduğunu görürüz. Nitekim, Hz. Aişe'nin de görüşü olan miraç konusu ile ilgili olarak Hasan-ı Basrî bu yolculuğun beden ve ruh değil sadece ruh ile olduğunu ifade eder.⁴⁴²

Hasan-ı Basrî'nin tefsir düşüncesinde esbâb-ı nüzûl önemli bir yer tutar. Sebebin hususiliğinin hükmün umumiliğine mani olmadığını kabul eder. O, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin kâfir olduklarını bildiren ve Yahudiler hakkında inen âyetin⁴⁴³ nüzûl sebebini açıklarken bu âyetin Müslümanlar için de geçerli olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁴

Hasan-ı Basrî farzı sünnet ve edepten ayırır. Sünnetin zıddı bid'attır. İnsanları bid'at ehlinen uzaklaştırmaya çalışırken, bunların kim olduğunu belirtmemişse de onun sünnet anlayışından ve verdiği bazı örneklerden hareketle bid'at ehlinin

---

⁴³⁹ Görgün, "Hasan-ı Basrî", XVI, 295.

⁴⁴⁰ İşcan, Mehmet Zeki, *Tarihten Günümüze Ehl-i Sünnet*, İstanbul: Ensar, 2006, s. 79.

⁴⁴¹ el-Hân, *el-Hasan b. Yesâr el-Basrî*, s. 44.

⁴⁴² el-Hân, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁴³ Mâide, 5/44.

⁴⁴⁴ Yücel, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul: TDV, 1997, XVI, 302.

tanımını çıkarmak mümkündür. Hasan-ı Basrî sünnete uyarak fetva verirken sahâbenin ittifakıyla oluşan genel tavrı benimser.⁴⁴⁵

Fetihlerin hızla sürdüğü bu devirde müslümanlarla müslüman olmayanların, özellikle Arapça konuşmayan Hristiyan ve Mecûsîler'in karşılaştığı çeşitli meselelerin ortaya çıktığı bir dönemde bu meseleleri bizzat yaşayarak kavrayan ve aynı zamanda bunların çözümü için gayret sarfeden bir şahsiyet olarak kendi dönemindeki insanlarla sahâbîler arasındaki farkın bilincindeydi.⁴⁴⁶

Hasan-ı Basrî, insanın sorumluluğu ve siyasî gelişmeler karşısında nasıl bir tavır takınılması gerektiği hususundaki düşüncesini Kur'ân'a dayanarak oluşturmuştur. Hasan-ı Basrî'nin siyaset düşüncesi ahlâk anlayışının bir uzantısıdır. Ona göre idarecilerin varlığı toplumda düzenin korunması açısından zorunludur. Asıl mesele, onların ellerindeki imkânları kötüye kullanarak toplumla ilişkilerinde âdil davranmayıp zulme sapsmalarıdır. Her hâlükârda toplumsal düzeni koruyan idareciler lüzumlu bir işi yapmaktadırlar. Hasan-ı Basrî'ye göre idarecilerin şu üç temel şarta bağlı kalmaları gerekir: Arzularda tâbi olmamak, insanlardan korkmayıp Allah'tan korkmak ve Allah'ın âyetlerini ucuza satmamak.⁴⁴⁷

Ona göre devlet reisliği (hilâfet) bir emanet ve dolayısıyla bir ibtilâ ve imtihandır. Hasan-ı Basrî bu ibtilâ şeklini bir hizmetçinin efendisi karşısındaki sorumluluğuna benzetir. Kendisine, dönemin ciddi bir problemi olan fitnenin ve buna sebebiyet veren şeyin ne olduğu sorulunca verdiği cevap bu hususu aydınlatacak mahiyettedir: "Fitne Allah'tan gelen bir cezadır; kullar Allah'a isyan ettikleri ve O'na itaatte gevşek davrandıkları vakit ortaya çıkar."⁴⁴⁸

Toplumsal barışın temini için siyasî otoriteyi gerekli gören Hasan-ı Basrî ümmetin kurtuluşunu erdemli kişilerin, insanların insan olarak kalmasını da âlimlerin varlığına bağlamaktadır.⁴⁴⁹ Zalim sultanın haksızlıklarını anlatmanın gıybet olmadığını söyleyen Hasan-ı Basrî, dönemindeki idarecilerin zulümlerini gizleyip kötülükleri karşısında sessiz kalmak gibi pasif bir tavrı benimsememiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ Görgün, "Hasan-ı Basri", XVI, 304.

⁴⁴⁶ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, II, 155; Görgün, "Hasan-ı Basri", XVI, 293.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalüddin, *Adabü'l-Hasani'l-Basri ve Zühühü ve Mevaizuhu*, (thk. Süleyman el-Haraş), Beyrut: Daru's-Siddik, 2005, s. 103.

⁴⁴⁸ Görgün, "Hasan-ı Basri", XVI, 300.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 116-118.

⁴⁵⁰ Görgün, "Hasan-ı Basri", XVI, 300.

2. 2. Hasan-ı Basrî Kırâati ve Temel Özellikleri

2. 2. 1. Hasan-ı Basrî Kırâati ve Şâz Oluşu

Şâz kırâatler arasında Hasan-ı Basrî kırâati gerek tarih itibariyle gerekse önem sırasına göre diğerlerinden önce gelmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi şâz kırâat sıhhat şartlarından en az birini taşımayan kırâat olarak bilinir. Mütevâtir kırâat ise yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun diğer bir topluluktan naklettikleri kırâat olup muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaşan kırâatlerdir diye tarif edilmişti.⁴⁵¹ Mütevâtir kırâatların kaynağı hiç şüphesiz ki, işitme ve öğrenme yoluyla Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla bu kırâatler vahiy yoluyla Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Bunları sonraki nesiller öncekilerden öğrenerek almışlardır.⁴⁵²

Şâz kırâatlerin kaynağı konusunda ise genellikle tevakkuf edilmiştir. Çünkü bu kırâatlerin Kur'ân'ın indirildiği yedi harf kapsamında olduğunu söyleyen âlimler olmadığı gibi, bazı şâz kırâat vecihlerinin yedi harf kapsamında olabileceğini inkar eden de olmamıştır. Zira bazı şâz kırâatler haddizatında mütevâtir olabilir ve şâz oluşu senedin dışında başka bir yönden kaynaklanabilir. Dolayısıyla şâz diye isimlendirilen kırâatler arasında Hz. Peygamber'in okuduğu kırâatlerin de olabileceği söylenebilir. Ama bunların kesin olarak tek tek belirlenip tayin edilmesi, bu konuda sahabe ittifakı olmadığı için mümkün görülmemektedir.⁴⁵³

İbn Dakik el-İd bu hususu şöyle ifade eder: "Şâz kırâatlar Hz. Peygamber'den âhâd yolla nakledilmiştir. Dolayısıyla hangileri olduğu belirlenemese de bundan Hz. Peygamber'in şâz kırâatlerden bazısını okuduğu zorunlu olarak anlaşılır".⁴⁵⁴

Sonuç olarak şâz kırâatler kaynak olarak, sahabeden başlayarak, onları kendilerinden önce gelen okuyuculardan işiten hafızların ezberlerine dayanmaktadır. Ancak bu kırâatler ittifakla kabul edilmediğinden ve tevatür yoluyla gelmediğinden şâz olarak kalmış, Arap dili, Kur'ân tefsiri ve bazı şer'î hükümlerin tesbitinde istifade edilen bir kaynak olmuştur. Özellikle tefsir kitaplarında şâz kırâatlere önem

⁴⁵¹ Dimyâfî, *İthaf*, I, 70-71; Zerkânî, *Menâhil*, I, 428.

⁴⁵² Önder, "Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri", s. 174.

⁴⁵³ Bâzmûl, *el-Kırâat ve Eseruha*, s. 116.

⁴⁵⁴ İbnû'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 92.

verilmiş, ayetlerin yorumunda bazı mücmel kelimelerinin anlaşılmasında delil olarak kullanılmıştır.⁴⁵⁵

Hasan-ı Basrî'nin de diğer kırâat imamları gibi benimsemiş olduğu birtakım prensipleri vardır. Bunları ileride yeri geldikçe örnekleriyle belirtmeye çalışacağız. Ancak şimdi kısaca ana hatlarıyla onun diğer kırâat imamlarından farklı olarak okuduğu yerler ve kendisine has usûl yönünden tarzını ortaya koymak istiyoruz. Bunu da istiâze ve besmeleden başlayıp diğer hususlara yayarak sürdürmeyi hedefliyoruz.

Hasan-ı Basrî kırâate başlarken mütevatir kırâat imamlarından farklı bir tarzda istiâzede bulunur. Bütün kırâat imamları ittifakla *أعوذ بالله من الشيطان الرجيم* derken o: *أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم* şeklinde istiâze yapar. Hasan-ı Basrî'ye göre istiâzenin şekli budur. Burada da *هو الله* kısmında *الله* lafzı ile *هو* zamirinin (و) harflerini birbirine idğam ederek *إن اللاهُو* tarzında okur.⁴⁵⁶

Besmelede diğer imamlarla ittifak halinde olmakla birlikte sadece Fatiha suresinde besmele çeker. Bununla birlikte besmeleyi fatihadan bir ayet olarak da kabul etmez. Sureler arasında geçiş yaparken ya da sure ortasından okumaya başlarken ise besmele çekmez.⁴⁵⁷

Mütevatir kırâat imamlarının medler konusunda farklı uygulamaları olup iki, üç, dört ve beş elif miktarı uzattıkları malumdur. Hasan-ı Basrî de medler konusunda bir prensip takip eder ve munfasıl medleri bir elif, muttasıl medleri ise iki elif miktarı uzatır.⁴⁵⁸

Hasan-ı Basrî, Kur'ân'ı Kerîm'de özellikle Âsım kırâatine göre sekte yapılan şu ifadelerde sekte yapmaz: *عَوَجًا - قَيِّمًا*.⁴⁵⁹ Burada sekte yerine ihfa yaparak okur.

⁴⁵⁵ Hamid Muhammed, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, s. 3-4; Önder, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, s. 174.

⁴⁵⁶ Ahvâzî, el-Hasan b. Ali, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, (thk. Ammar Emîn ed-Düdû), Medine: Mucemmu'l-Melik-Fahd, 2006, s. 194; Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 83-84.

⁴⁵⁷ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 195; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 84-85.

⁴⁵⁸ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 116-118.

⁴⁵⁹ Kehf, 18/1-2.

كَلَّا بَلْ- رَانَ مِّنْ- رَاقٍ⁴⁶¹ ayetini sekte yapmadan okur. Ayrıca مِّنْ مَّرْقَدِنَا . هَذَا⁴⁶² ifadesini ise sekte yerine idğam yaparak okur.⁴⁶³

Hemzelerin okunuşunda da farklılık gösterir. Meselâ, bazı hemzelerin başına ikinci bir hemze getirerek önceki hemzeyi med harfîne ibdâl ile işba' yapar. أَنْ يُؤْتِي⁴⁶⁴ kelimesini أَنْ يُؤْتِي şeklinde tecvid kuralına göre medd-i lâzım yaparak okur. İşte görüldüğü üzere bu gibi yerlerde kelimenin ikinci hemzesini med herfine çevirerek okumaktadır.

Eğer asıl hemze kesreli ise iki hemzeyi de tahkik ile med etmeden okur. أَنْكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ⁴⁶⁵ kelimesini أَنْكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ tarzında teshile gitmeden olduğu gibi okuması bu hususa bir örnektir.⁴⁶⁶

Hasan-ı Basrî أَنْبِيَهُمْ gibi kelimelerde kesreden sonra gelen sakin hemzeyi “yâ” harfîne ibdâl ederek أَنْبِيَهُمْ şeklinde okur, “hâ” harfîne de kesre verir. Buna karşılık fethadan sonra gelen sakin hemzeyi ise “elif” harfîne ibdâl ederek okur. Meselâ, يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ kelimesini يَاجُوجَ وَمَاجُوجَ şeklinde okuması gibi.⁴⁶⁷

Yine يَضَاهُونَ⁴⁶⁸ kelimesini يَضَاهُونَ şeklinde hemzeyi hafifletip hareketini kendisinden önceki “he” harfîne vererek okur.⁴⁶⁹ Görüldüğü üzere Hasan-ı Basrî, hemzeleri telaffuz ederken çoğu zaman ya ibdâl ederek veya hafifleterek tahfife gitmektedir.

Çoğul mimlerini ise makabli (öncesi) damme olursa “vâv” ile, kesre olursa “yâ” ile sıla yaparak okur; عَلَيْهِمْ غَيْرٌ⁴⁷⁰ ve رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ⁴⁷¹ örneklerinde olduğu gibi. Mütevatir kırâat imamlarından çoğul mimlerinde sıla yapanlar ise hep “vâv” ile sıla yaparlar.⁴⁷²

⁴⁶⁰ Yasin, 36/52.

⁴⁶¹ Kıyâme, 75/27.

⁴⁶² Mutaffifin, 83/14.

⁴⁶³ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 164; Damra, Tevfik İbrahim, *Celâü Basarî fi Kırâati'l-Hasani'l-Basrî*, Ürdün: Daru Ammar, 2010, s. 12.

⁴⁶⁴ Âli İmran, 3/73.

⁴⁶⁵ Araf, 7/81.

⁴⁶⁶ Ahvâzî, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 198; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 155; Dimyâti, *İthaf*, I, 210; Damra, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁶⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kurân*, s. 12; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 155; Dimyâti, *a.g.e.*, I, 210; Damra, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁶⁸ Tevbe, 9/30.

⁴⁶⁹ Dimyâti, *a.g.e.*, I, 210.

⁴⁷⁰ Fatıha, 1/7.

⁴⁷¹ Bakara, 2/3.

⁴⁷² Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 200; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 94; Damra, *a.g.e.*, s. 14.

Yan yana gelen bazı harfleri de birbirine idğam eder. Bunu örneklendirecek olursak meselâ, قَدْ kelimesinin “dal” harfini kendisinden sonra gelen birtakım harflere idğam ederek okur. قَدْ سَمِعَ⁴⁷³ ve قَدْ ظَلَمَ⁴⁷⁴ terkiplerinde olduğu gibi.⁴⁷⁵

Sakin olan müennes “tâ” sını da bazı harflere idğam ederek okur. Meselâ, وجاءت سَيَّارة⁴⁷⁶ ayetinde olduğu gibi. Bunlardan başka هل ve بل kelimelerinin “lâm”ını هل تَرى ve بل تُؤثرون örneklerinde olduğu gibi kendisinden sonra gelen “tâ” harfine idğam ederek okur.⁴⁷⁷

Yine Hasan-ı Basrî, isimlerin sonunda açık “ت” şeklinde yazılan bütün müennes “tâ”ları üzerinde “he” ile vakfeder. رحمت ve نعمت kelimeleri gibi ki, bunlarda نعمة ve رحمة şeklinde vakfeder.⁴⁷⁸

İzafet “yâ”larını ise اجري الا örneğinde olduğu gibi sakın olarak okur.⁴⁷⁹

Hasan-ı Basrî zaid “yâ”ları ayetlerin ortasında bulduklarında vasıl halinde isbat ederek okur. Vakıf halinde ise hazfeder. واتقون ى⁴⁸⁰ örneğinde olduğu gibi.⁴⁸¹

Yine لهي، وهي، فهي، لهي، فهو، وهو، فهو، لهو، وهي، فهي، لهي kelimelerini hep “he” harfinin sükûnu ile okur.⁴⁸² خُطُوات kelimesini nerede olursa olsun hep “hâ”nın fethası ve “tâ”nın sükûnu ile خَطُوات şeklinde okur.⁴⁸³

اسرئيل kelimesini nerede olursa olsun hep “elif”in ve “yâ”nın hazfiyle اسرئيل şeklinde okur.⁴⁸⁴ رُسُل kelimesini nerede olursa olsun zamire muzaf olduğunda hep “sin” harfinin sükûnu ile okur. رُسُلنا örneğinde olduğu gibi.⁴⁸⁵

ظلمات kelimesi nerede olursa olsun "lâm" harfini tahfif için damme yerine sükûn ile okur. الصواعق kelimesini de “kaf” harfini “ayn” harfinden öne alarak الصَّواعق şeklinde okur ki, bu da Benî Temîm ile Benî Rebîa lughatında aynı anlamı

⁴⁷³ Mücadele, 58/1.

⁴⁷⁴ Bakara, 2/231.

⁴⁷⁵ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 185; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 15.

⁴⁷⁶ Yusuf, 12/19.

⁴⁷⁷ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 184-186; Damra, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁷⁸ Damra, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁷⁹ Ahvâzî, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 235; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 251; Hârûf, Muhammed Fehd, *el-Müyesser fi'l-Kırâat-i Erbe'a Aşer*, Dimaşk: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 2000, s. 371.

⁴⁸⁰ Bakara, 2/197.

⁴⁸¹ Dimyâtî, *İthaf*, I, 345; Damra, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁴⁸² Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 267; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 383.

⁴⁸³ Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 426; Kâdî, *el-Kırâatü'ş-Şâzze*, s. 34.

⁴⁸⁴ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 201; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 269.

⁴⁸⁵ Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 390.

ifade etmektedir. Bu durum da Hasan-ı Basrî'nin zaman zaman Benî Temîm lügatına müracaat ettiğini gösterir.⁴⁸⁶

Hasan-ı Basrî, bazen mütekellim ve malum sîgasiyle gelen bir fiili gaib ve mechûl sîgasiyle okur. Meselâ, نُوحِي kelimesini Kur'ân'ı Kerîm'in her yerinde يُوحَى şeklinde gaib ve mechûl sîgasiyle okur.⁴⁸⁷ Bazen de gaib sîgasiyle gelen bir fiili mütekellim sîgasiyle okur. انما يُؤخرهم ليوم تشخص⁴⁸⁸ ayet-i kerimesindeki يُؤخرهم fiilini mütekellim sîgasiyle تُوخرهم tarzında okur.⁴⁸⁹

Yine bunlar gibi bazen de mechûl sîgasiyle gelen bir fiili aynı kökten malum sîgasiyle okur. فهل يُهْلِكُ الا القومُ الفاسقون⁴⁹⁰ ayetindeki يُهْلِكُ fiilini يَهْلِكُ şeklinde malum okuması gibi.⁴⁹¹

Bazen de kelimenin kökünü değiştirdiğini görüyoruz. Meselâ, انا أنبئكم بتأويله⁴⁹² ayet-i kerimesindeki أنبئكم kelimesi yerine أتى kökünden gelen أتىم lafzını tercih eder. Bazen de onun gaib ve muhatab sîgalarında değişiklik yaptığını görmekteyiz.⁴⁹³ Hasan-ı Basrî'ye ait olan bu okuyuş farklılıkları ileride detaylı bir şekilde ele alınacağından burada sözü daha fazla uzatmak istemiyoruz.

2. 2. 2. Hasan-ı Basrî Kırâatının Temel Özellikleri

Bu kısımda Hasan-ı Basrî kırâatini usûl ve ferş başlığı altında temel özellikleriyle beraber ele alacağız. Ayrıca usûl ve ferş kavramlarının kırâat ilmindeki taşıdığı anlamları inceleyeceğiz.

2. 2. 2. 1. Usûl Yönünden Özellikleri

Usûl sözlükte aslın çoğulu olup, kök, gövde, kaynak, orjinal, temel, kaide, ilke ve kurallar⁴⁹⁴ anlamlarındadır. Kırâat ilminde usûlden maksat, kırâat imamlarının belirli kelime ve kaidelerle (imâle, taklîl, teshîl, nakil, cemi mim'i) istisnaları olmakla beraber Kur'ân'ın her yerinde aynı şekilde okumasıdır.⁴⁹⁵ Bunlara fonetik

⁴⁸⁶ Dimiyâtî, *İthaf*, I, 380; Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 27-28.

⁴⁸⁷ Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 26-27.

⁴⁸⁸ İbrahim, 14/42.

⁴⁸⁹ Hârûf, *el-Müyyesser*, s. 261.

⁴⁹⁰ Ahkaf, 46/35.

⁴⁹¹ Hârûf, *a.g.e.*, s. 506.

⁴⁹² Yusuf, 12/45.

⁴⁹³ Hârûf, *a.g.e.*, s. 241.

⁴⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "e-s-l" md., I, 87.

⁴⁹⁵ Mesûl, *Mu'cemu Mustalahâti'l-İlmi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007, s. 86.

farklılıklar da denmekte olup kelimelerdeki telaffuz ve ses değişiklikleriyle ilgili uygulamaları ifade etmektedir.⁴⁹⁶

Burada Hasan-ı Basrî kırâatinde; istiâze, besmele, med ve kasr gibi kavramları usûl yönünden sırasıyla inceleyelim.

2. 2. 2. 1. 1. İstiâze

İstiaze, el-a'vz العوذ kökünden türemiş ve istifal vezninden olup, lügatte sığınmak⁴⁹⁷ anlamına gelir. İstılahta ise فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ “Kur’ân okumak istediğın zaman derhal o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın”⁴⁹⁸ ayetindeki sarıh ifadeden dolayı istiâze Allah’a sığınmaktır şeklinde tarif edilir.⁴⁹⁹ İstiâzenin manasını belirledikten sonra Hasan-ı Basrî’nin istiâzedeki eda usûlü aşığıdaki tabloda gösterilmiştir:

قراءة الحسن البصري Hasan-ı Basrî Kırâatinde	AÇIKLAMA	القرءات المتواترة Mütevâtir Kırâatlerde
أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم إن الله هو السميع العليم	Burada (الله) ile (هو) nin (ه) harflerini birbirine idğam ederek (إن اللاهُو) şeklinde okur. ⁵⁰⁰	أعوذ بالله من الشيطان الرجيم
		Bütün kurralara göre tercih edilen sîğa bu şekildedir. ⁵⁰¹

⁴⁹⁶ Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yay., 2011, s. 57; Demircigil, “Hasan-ı Basrî Kıraati ve Kur’ân Tefsirine Katkısı”, s. 75.

⁴⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “a-v-z” md., IV, 3162.

⁴⁹⁸ Nahl, 96/16.

⁴⁹⁹ İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*, Mısır, H. 1371, I, 15.

⁵⁰⁰ Kabâkibî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 83-84.

⁵⁰¹ Kabâkibî, *a.g.e.*, s. 83-84.

2. 2. 2. 1. 2. Besmele

Besmele, lügatte besmele fiilinin masdarı olup besmele çekmek anlamındadır.⁵⁰² İstılâhta ise بسم الله الرحمن الرحيم “*Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla başlarım*” demektir. Birçok bakımdan incelenen besmele tecvîd ve kırâat açısından ele alındığında mütevatir kırâat imamları sûre başlarında bulunan besmelelerin okunması hususunda ittifak etmişlerdir. Kırâata başlayan kimse sûre evvelinden başlıyorsa besmele ile başlamalıdır.⁵⁰³ Hasan-ı Basrî ise bu hususta kırâat imamlarına ihtilaf etmiştir. O’nun bismelenin okunuşundaki usûlünü tablo ile şu şekilde belirtebiliriz:

قراءة الحسن البصري Hasan-ı Basrî Kırâatinde	AÇIKLAMA	القرءات المتواترة Mütevâtir Kırâatlerde
بسم الله الرحمن الرحيم	Hasan-ı Basrî sadece Fatiha suresinde besmele çeker. Sureler arasında geçiş yaparken veya sure ortasında ise besmele çekmez. Besmeleyi Fatiha’dan bir ayet olarak kabul etmez. ⁵⁰⁴	بسم الله الرحمن الرحيم

2. 2. 2. 1. 3. Med ve Kasr

Med sözlükte gün ışığının yayılması, kişinin yolda yürüyüp gitmesi, bir şeyin artması, çoğalması, birine yardım etmek, yazıda veya telaffuzda harfi uzatmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁰⁵

İstilahta ise med, med harfleri olarak bilinen elif, vâv ve yâ harflerinden biriyle sesi uzatmaktır.⁵⁰⁶ Med harflerinden sonra hemzenin gelişi veya bir sükûnun

⁵⁰² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 286.

⁵⁰³ Dâni, *et-Teyşîr*, s. 215; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 264; Temel, *Kırâat ve Tecvid İstilahları*, s. 39.

⁵⁰⁴ Kabâkîbî, *İzahü’r-Rumûz*, s. 83-84; Dimyâtî, *İthaf*, I, 326; Damra, *Kırâatü’l-Hasani’l-Basrî*, s. 11.

⁵⁰⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, “m-d-d” md., s. 976; İbn Manzûr, *a.g.e.*, “m-d-d” md., V, 4156; Heyet, *Mü’cemü’l-Vasît*, İstanbul: Çağrı, 1989, “m-d-d” md., s. 858.

⁵⁰⁶ Efendizâde, Yusuf, *Risâletü’l-Meddât*, (thk. İbrahim Muhammed el-Cürmî), Amman: Daru Ammar, 2000, s. 24 vd.

bulunuşuna göre medler sınıflandırılır. Bu sınıflandırmaya göre Hasan-ı Basrî'nin medleri uzatma miktarı ise aşağıdaki şekildedir:

a) Munfasıl Med

Med harfi ile med sebebi olan hemze ayrı ayrı kelimelerde bulunursa munfasıl med olur.⁵⁰⁷ Hasan-ı Basrî bu tür medleri iki hareke yani bir elif miktarı uzatarak okur.⁵⁰⁸ Meselâ, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا) ⁵⁰⁹ âyetinde olduğu gibi.

b) Muttasıl Med

Med harfi ile med sebebi olan hemze aynı kelimedede olursa muttasıl med olur.⁵¹⁰ Hasan-ı Basrî kırâatinde bu med dört hareke yani iki elif miktarı uzatılarak okunur.⁵¹¹ Meselâ, (لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ) ⁵¹² ve (إِذَا جَاءَ) ⁵¹³ âyetlerinde olduğu gibi.

2. 2. 2. 1. 4. Sekte

Sekte sözlük anlamı itibariyle susmak, sözü kesmek, konuşmamak, hareketin durması, öfkenin sona ermesi gibi anlamlara gelir.⁵¹⁴ Istılâh anlamı itibariyle ise "nefes almadan sesi adet olarak vakıf zamanından daha kısa bir süre kesmek" şeklinde tanımlanmıştır.⁵¹⁵

Hasan-ı Basrî, Âsım kırâatine göre sekte yapılan aşağıdaki dört yerde sekte yapmaz, farklı şekillerde okur:⁵¹⁶

- 1- (عَوَجًا - فَيِّمًا) ⁵¹⁷: Burasını ihfa olarak okur.
- 2- (مِنْ مَرْقَدِنَا - هَذَا) ⁵¹⁸: Burasını da sektesiz okur.
- 3- (مَنْ - رَاقٍ) ⁵¹⁹: Burasını idğamlı okur.
- 4- (كَأَلَا بَلَّ - رَانَ) ⁵²⁰: Burada ise “lâm” harfini “ra” harfine idğam yaparak okur.

⁵⁰⁷ Efendizâde, *Risâletü'l-Meddât*, s. 29.

⁵⁰⁸ Kabâkîbî, *İzâhü'r-Rumûz*, s. 118; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 12.

⁵⁰⁹ Maide, 5/1.

⁵¹⁰ Efendizâde, *a.g.e.*, s. 27.

⁵¹¹ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 117.

⁵¹² Maide, 5/2.

⁵¹³ Nasr, 110/1.

⁵¹⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, “s-k-t” md., s. 501; Heyet, *Mü'cemü'l-Vasît*, “s-k-t” md., s. 438.

⁵¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

⁵¹⁶ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 164; Damra, *a.g.e.*, s. 12.

⁵¹⁷ Kehf, 18/1-2.

⁵¹⁸ Yâsîn, 36/52.

⁵¹⁹ Kıyâme, 75/27.

⁵²⁰ Mutaffifin, 83/14.

2. 2. 2. 1. 5. İbdâl ve Hemze

a. İbdâl

İbdâl kelimesi sözlük itibariyle bedel kökünden gelmektedir. Bedel bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek, bir şeyin yerine başkasını almak, birşeye karşılık başka bir şey vermek gibi anlamlara gelmektedir.⁵²¹ İstilahî anlamda ise ibdâl, bir harfi başka bir harfe dönüştürmek suretiyle okumaktır. Meselâ, sakın bir hemzeyi kendisinden önceki harfin harekesi cinsinden bir med harfine çevirerek okumak gibi ki, hareke damme ise vâva, kesre ise yâya, fetha ise elife tebdil edilir.⁵²²

Hasan-ı Basrî şu altı kelimenin başına hemze ziyade ederek ve ikinci hemzeyi med harfine ibdâl ederek/çevirerek işba' (medd-i lazım) ile okur.

- (ءَأَن يُؤْتِي) ⁵²³ (أَن يُؤْتِي)
- (ءَأَذْهَبْتُمْ) ⁵²⁴ (أَذْهَبْتُمْ)
- (ءَأَن كَانَ) ⁵²⁵ (أَن كَانَ)
- (ءَأَنَّ لَكُمْ) ⁵²⁶ (إِنَّ لَكُمْ)
- (ءَأَن جَاءَهُ) ⁵²⁷ (أَن جَاءَهُ)
- (أَأَدَّا تُنْتَلِي) ⁵²⁸ (إِدَّا تُنْتَلِي)

Bu örneklerde Hasan-ı Basrî ikinci hemzeyi med harfine dönüştürerek okur. Ancak son örnekte (ذ) harfi harekeli olduğu için lazımlî sükûn oluşmuyor. Dolayısıyla işba' yapmaksızın/medd-i lazımsız okur.⁵²⁹

b. Hemze

Hemze sözlükte çıkış yeri gırtlak olan şiddetli ses demektir.⁵³⁰ Kırâat istilâhında ise hemze, boğazın başlangıcında göğüse bitişik olan kısımdan çıkan ve kendisine has mahreci olan bir harftir. Şiddet sıfatına sahip olan bu harfin telaffuzunda külfet ve zorluk sözkonusudur. Hemze elife benzer bir harftir ki, sakın

⁵²¹ Cevherî, *es-Sihâh*, “b-d-l” md., s. 79; Heyet, *Mü'cemü'l-Vasît*, “b-d-l” md., s. 44.

⁵²² Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, s. 67.

⁵²³ Âl-i İmran, 3/73.

⁵²⁴ Ahkaf, 46/20.

⁵²⁵ Kalem, 68/14.

⁵²⁶ Kalem, 68/38-39.

⁵²⁷ Abese, 80/2.

⁵²⁸ Kalem, 68/15.

⁵²⁹ Ahvâzî, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 199.

⁵³⁰ Cevherî, *a.g.e.*, “hemze” md., s. 21; Heyet, *a.g.e.*, “hemze” md., s. 1.

ve harekeli olabilir. Med harfinden sonra gelirse ister harekeli ister sakin olsun med sebebi sayılmaktadır.⁵³¹

Hasan-ı Basrî ister bir kelimedede ister iki kelimedede olsun iki hemzeyi birleştirerek tahkik ile (hemzeyi teshile uğratmadan olduğu gibi) med etmeksizin/uzatmaksızın okur.⁵³² Bu tür okuyuş örnekleri şunlardır:

- (أَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ) ⁵³³ (إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ)
- (قَالُوا أَلَا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا) ⁵³⁴ (قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا)

Hasan-ı Basrî bu örneklerdeki birinci hemzeyi istifham, ikinci hemzeyi ise tahkik ile okur.⁵³⁵

- (أَمَأْمَنُتُمْ بِهِ) ⁵³⁶ (أَمَأْمَنُتُمْ بِهِ): Hasan-ı Basrî bu örnekte birinci hemzeyi istifham, ikinci hemzeyi tahkik ve sonrasına bir med harfi/elif (أ) getirerek okur.⁵³⁷
- (أَعَجِمِي وَعَرَبِي) ⁵³⁸ (أَعَجِمِي وَعَرَبِي): Hasan-ı Basrî bu örnekteki hemzeyi tek hemze olarak okur.⁵³⁹
- (وَنَبِيَّهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ) ⁵⁴⁰ (وَنَبِيَّهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ)

Hasan-ı Basrî bu örneklerdeki hemzeyi “yâ” (ي) harfine ibdâl ederek, vakıf ve vasıl halinde “he” harfinin kesresi ile okur.⁵⁴¹

- (إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ) ⁵⁴² (إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ): Hasan-ı Basrî bu örnekteki hemzeyi elif (أ) harfine ibdâl ederek okur.⁵⁴³
- (هَآ أَتْتُمْ هَؤُلَاءِ) ⁵⁴⁴ (هَآ أَتْتُمْ هَؤُلَاءِ): Kur’ân’da her nerede geçerse hemzeyi teshil ederek ve “he” harfinden sonra elif (أ) getirip bir elif miktarı uzatarak okur.⁵⁴⁵
- (يُضَاهُونَ) ⁵⁴⁶ (يُضَاهُونَ): Hemzeyi hazfederek “he” harfinin dammesi ile okur.⁵⁴⁷

⁵³¹ Mesûl, *Mustalahâtu'l-Kırâat*, s. 332; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s. 279.

⁵³² Ahvâzî, *Müfredetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 198.

⁵³³ A’raf, 7/81.

⁵³⁴ A’raf, 7/113.

⁵³⁵ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 134.

⁵³⁶ A’raf, 7/123; Taha, 19/71; Şuara, 26/49.

⁵³⁷ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 132; Dimyâti, *İthâf*, I, 183; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 13.

⁵³⁸ Fussilet, 41/44.

⁵³⁹ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 201; Dimyâti, *a.g.e.*, I, 181.

⁵⁴⁰ Hicr, 15/51; Kamer, 54/28.

⁵⁴¹ İbn Cinni, *el-Mühteseb*, I, 66; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 146; Hârûf, *el-Müyesser*, s. 279; Damra, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁴² Kehf, 18/94; Enbiya, 21/96.

⁵⁴³ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 147; Hârûf, *a.g.e.*, s. 345; Dimyâti, *a.g.e.*, I, 202.

⁵⁴⁴ Âl-i İmran, 3/66.

⁵⁴⁵ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 151; Damra, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁴⁶ Tevbe, 9/30.

⁵⁴⁷ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 151; Dimyâti, *a.g.e.*, I, 90; Damra, *a.g.e.*, s. 13.

• (بَادِي الرَّأْيِ)⁵⁴⁸ (بَادِي الرَّأْيِ): Bu örnekte “yâ” harfinin yerine fethalı bir hemze getirerek okur.⁵⁴⁹

• (مُرْجُونَ)⁵⁵⁰ (مُرْجُونَ)

• (تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ)⁵⁵¹ (تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ)

Bu örneklerde Hasan-ı Basrî “cim” harfinden sonra dammeli bir “hemze” getirerek okur.⁵⁵²

• (هُرُؤًا)⁵⁵⁴ (هُرُؤًا) - (كُفُؤًا)⁵⁵³ (كُفُؤًا): Kur’ân’da her nerede gelirse “vâv” harfinin hemzeye ibdâli ile okur.⁵⁵⁵

• (عَادًا أُولَى)⁵⁵⁶ (عَادًا أُولَى): Hemzenin dammesini lam harfine naklederek ve tenvini de dammeli “lâm” harfine idğam ederek okur.⁵⁵⁷

2. 2. 2. 1. 6. Çoğul Mimi

Arapça’da çoğul zamirinin sonundaki mim harflerine çoğul mimi denir. Kırâat imamları bu mimlerin okunuşunda farklı metodlar izlemektedirler.

Hasan-ı Basrî çoğul mimlerini kendisinden önceki harfin harekesine göre okur. Meselâ, kendisinden önceki harf kesreli olur ve sonraki harf de sakin olursa, mim’i kesre ile okur. (قُلُوبِهِمُ الْعِجَلِ)⁵⁵⁸ ve (عَلَيْهِمُ الْيَأْبِ)⁵⁵⁹ ifadeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁵⁶⁰

Kendisinden önceki harf, kesreli, sonraki harf de harekeli olursa yine mim’i kesre ile okur ama “yâ” ile sıla yapar; (عَلَيْهِمُ عَيْرِ)⁵⁶¹ örneğinde olduğu gibi.⁵⁶²

Mimden önceki harf, dammeli, sonraki harf harekeli olursa mim’i damme ile okur ve “vâv” ile sıla yapar; (رَزَقْنَاهُمْو يُنْفِقُونَ)⁵⁶³ örneğinde olduğu gibi.⁵⁶⁴

⁵⁴⁸ Hûd, 11/27.

⁵⁴⁹ Kabâkîbî, *İzahü’r-Rumûz*, s. 151; Damra, *Kırâatü’l-Hasani’l-Basrî*, s. 13.

⁵⁵⁰ Tevbe, 9/106.

⁵⁵¹ Ahzab, 33/51.

⁵⁵² Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 155; Dimyâtî, *İthâf*, I, 210; Damra, *a.g.e.*, s. 13.

⁵⁵³ İhlas, 112/4.

⁵⁵⁴ Bakara, 2/67.

⁵⁵⁵ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 273; Damra, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁵⁶ Necm, 53/50.

⁵⁵⁷ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 157; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 215; Damra, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁵⁸ Bakara, 2/93.

⁵⁵⁹ Mâide, 5/23.

⁵⁶⁰ Damra, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁶¹ Fatıha, 1/7.

⁵⁶² Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 94; Damra, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁶³ Bakara, 2/3.

⁵⁶⁴ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 94; Damra, *a.g.e.*, s. 14.

2. 2. 2. 1. 7. İdğam- İzhar

İdğam sözlükte çiğnemededen yemek, yutmak, sıcakın veya soğğun bir toplumu kuşatması, bir şeyi karalamak, kötülük etmek, bir şeyi başka bir şeyin içine sokmak, atın ağzına gem vurmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁶⁵

Istılâhta ise idğam, aynı cinsten olan iki harften, birinci harfi ikinci harfe katıp şeddeli olarak aynı mahreçten çıkararak okumaya denir. Yani iki harfi bir tek harfmiş gibi okumaktır.⁵⁶⁶ Saçaklızade ise idğamı, "biri sakin, diğeri harekeli olan iki harfi bir harf yaparak aralarını ayırmadan bir mahreçten çıkarmaktır." şeklinde tanımlar.⁵⁶⁷

Hasan-ı Basrî'nin idğamla ilgili uygulamalarını örneklerle birlikte ele alalım:

Hasan-ı Basrî اَتَّخَذْتُ ، فَتَبَدَّثْتُ ، اَعَذْتُ kelimelerini nasıl olursa olsun “zâl” harfini “tâ”ya idğam ederek okur.⁵⁶⁸

Yine aynı şekilde (اذ) kelimesinin “zâl” harfini tâ, zây, sâd, dâl ve sîn olmak üzere beş harfe idğam ederek okur.⁵⁶⁹ Misaller: (وَ اِذْ زَيْنٌ),⁵⁷⁰ (وَ اِذْ صَرَفْنَا),⁵⁷¹ (وَ اِذْ كَلُّوا),⁵⁷² (وَ اِذْ سَمِعْتُمُوهُ),⁵⁷³ (وَ اِذْ نَقُولُ).⁵⁷⁴

Ayrıca (فَدَّ) kelimesinin “dal” harfini de şu sekiz harf geldiği zaman idğam ederek okur:⁵⁷⁵ س - ذ - ض - ظ - ز - ج - ص - ش

Misaller: (فَدَّ سَمِيعٌ),⁵⁷⁶ (وَ اِذْ دَرَأْنَا),⁵⁷⁷ (فَدَّضَلٌ),⁵⁷⁸ (فَدَّظَلَمٌ),⁵⁷⁹ (وَ اِذْ دَرَيْتْنَا),⁵⁸⁰ (فَدَّجَانِكُمْ),⁵⁸¹ (فَدَّشَغَفَهَا),⁵⁸² (وَ اِذْ دَرَّصَرْنَا).

⁵⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “d-ğ-m” md., III, 1391; Heyet, *Mü'cemü'l-Vasît*, “d-ğ-m” md., s. 288.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 274.

⁵⁶⁷ Mer'âşî, Saçaklızâde Muhammed, *Cuhdu'l-Mukîl*, (thk. Salim Gaddûrî el-Hamed), Amman: Dâru Ammar, 2008, s. 72.

⁵⁶⁸ Damra, *Kirâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 15.

⁵⁶⁹ Damra, *a.g.e.*, s. 15; Dimyâtî, *İthâf*, I, 129.

⁵⁷⁰ Enfal, 8/48.

⁵⁷¹ Ahkaf, 46/29.

⁵⁷² Zariyat, 51/25.

⁵⁷³ Nur, 24/12.

⁵⁷⁴ Ahzab, 33/37.

⁵⁷⁵ Damra, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁷⁶ Mücadele, 58/1.

⁵⁷⁷ A'raf, 7/179.

⁵⁷⁸ Bakara, 2/108.

⁵⁷⁹ Bakara, 2/231.

⁵⁸⁰ Mülk, 67/5.

⁵⁸¹ Âl-i İmran, 3/183; Nisa, 4/170-174.

⁵⁸² İsra, 17/41.

⁵⁸³ Yusuf, 12/30.

Sakin olan müennes “tâ”sını şu altı harf geldiği zaman idğam ederek okur.⁵⁸⁴
س، ث، ص، ز، ظ، ج

Misaller: (حَبَّتْ زُنَاهُمْ)⁵⁸⁸, (حَصْرَتْ صُدُورَهُمْ)⁵⁸⁷, (كَذَبَتْ تَمُودَ)⁵⁸⁶, (وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ)⁵⁸⁵, (نَضَجَتْ جُلُودَهُمْ)⁵⁸⁹, (كَانَتْ ظَّالِمَةً)⁵⁹⁰

(هل) ve (بل) kelimelerinin “lâm”ını kendinden sonra gelen “tâ”ya idğam ederek okur.⁵⁹¹ Misaller: (هل تُرَى)⁵⁹², (بل تُؤثرون)⁵⁹³

Meczum “bâ” harfini kendisinden sonra gelen “fâ” harfine idğam ederek okur.⁵⁹⁴ Misal: (يَغْلِبُ فُسُوفُ)⁵⁹⁵ gibi.

“Sâ” harfini “tâ” harfine idğam ederek okur.⁵⁹⁶ Misaller: (أُورِثْتُمُوهَا)⁵⁹⁷, (الْبَيْتُ)⁵⁹⁸

“Dâl” harfini de “zâl” ve “sâ” harflerine idğam ederek okur.⁵⁹⁹ (يُرِدُ ثَوَابُ)⁶⁰⁰ örneğinde olduğu gibi.

İzhar ise lügatte açıklamak ve ortaya çıkarmak anlamlarına gelir.⁶⁰¹ İstilahta ise herbir harfi ayrı ayrı kendi mahrecinden çıkararak idğama gitmeden telaffuz etmektir.⁶⁰²

Yukarıda yer verdiğimiz idğam örnekleri dışında kalanlar izhar grubuna girdiğinden burada ayrıca değinilmemiştir.

2. 2. 2. 1. 8. Büyük İdğam

İdğamın ne olduğunu yukarıda görmüştük. Şimdi büyük idğamdan söz edeceğiz. Büyük idğam, harekeli bir harfin yine kendisi gibi harekeli ve kendi

⁵⁸⁴ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 185; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basri*, s. 15.

⁵⁸⁵ Yusuf, 12/19.

⁵⁸⁶ Şuara, 26/141; Kamer, 54/23; Hâkka, 68/4; Şems, 91/11.

⁵⁸⁷ Nisâ, 4/90.

⁵⁸⁸ İsra, 17/97.

⁵⁸⁹ Enbiya, 21/11.

⁵⁹⁰ Nisâ, 4/56.

⁵⁹¹ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 184-186; Damra, *a.g.e.*, s. 15.

⁵⁹² Mülk, 67/3; Hâkka, 68/8.

⁵⁹³ A'lâ, 87/16.

⁵⁹⁴ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 188.

⁵⁹⁵ Nisâ, 4/74.

⁵⁹⁶ Damra, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁹⁷ Zuhruf, 43/72.

⁵⁹⁸ Bakara, 2/ 259; Tâhâ, 20/40.

⁵⁹⁹ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 183-185; Dimyâtî, *İthâf*, I, 138.

⁶⁰⁰ Âl-i İmran, 2/145.

⁶⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “z-h-r” md., IV, 2769.

⁶⁰² Nasr, Muhammed Mekki, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*, Mısır: Matbaatü'l-Halebi, H. 1349, s. 117.

cinsinden olan bir harfe idğam edilmesidir. Büyük idğam şu kuralların meydana gelmesi sonucu oluşur:⁶⁰³

1- İdğam edilen harf ile kendisine idğam edilen harfin yan yana bulunması gerekir.

2- İdğam edilecek harflerin ayrı ayrı iki kelimedede bulunması gerekir. Şayet bir kelimedede yan yana gelirlerse idğam edilmezler.

3- Birinci harf şeddeli veya tenvinli olursa idğam meydana gelmez. Misaller: (غَفُورٌ رَحِيمٌ), (ان الله سميعٌ عليم), (قَتَمَ مِيقَاتِ رَبِّهِ)⁶⁰⁴

Bu belirtilen şartlara göre idğam bazen bir kelimedede bazen de iki kelimedede oluşur:

a) Bir kelimedede yapılan idğam: Nûn harfini kendisinden sonra gelen nûn harfine idğam edilmesi şeklinde olur. (أَتَعَدَّانِي)⁶⁰⁵ kelimesinin (أَتَعَدَّانِي) olarak okunması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

b) İki kelimedede yapılan idğam: Bu idğam aşağıdaki on yedi harfte meydana gelir:⁶⁰⁶ ب، ت، ث، ح، ر، س، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، هـ، و، ی

Bu harflerle yapılan idğama örnekler:

⁶⁰⁷(لذَهَبٌ بِسْمِعِهِم), ⁶⁰⁸(المَوْتُ تُحْبِسُونَهَا), ⁶⁰⁹(حَبِثْ تَقْفَتْمُوهم), ⁶¹⁰(النكاحِ حَتِي), ⁶¹¹(شَهْرَ رَمَضَانَ), ⁶¹²(الرَّحِيمِ مَلِكِ), ⁶¹³(فِيهِ هُدًى), ⁶¹⁴(فَلَا يَحْزُنُكَ كُفْرَهُ), ⁶¹⁵(وَأِنْ يَكُ كَاذِبًا), ⁶¹⁶(يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا), ⁶¹⁷(أَفَأَنْتَ تَكُونُ), ⁶¹⁸(الشَّمْسِ سَرَّاجًا), ⁶¹⁹(بِشَفَعِ عِنْدَهُ), ⁶²⁰(بِالمَعْرُوفِ فَإِذَا).

⁶⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibe*, s. 83; Mesûl, *el-Kirâatü 'ş-Şâzze*, s. 309; Damra, *Kirâatü 'l-Hasani 'l-Basrî*, s. 17 .

⁶⁰⁴ Damra, *a.g.e*, s. 17.

⁶⁰⁵ Ahkâf, 46/17.

⁶⁰⁶ Ahvâzî, *Müfredetü 'l-Hasani 'l-Basrî*, s. 169; Damra, *a.g.e*, s. 17.

⁶⁰⁷ Bakara, 2/20.

⁶⁰⁸ Maide, 5/106.

⁶⁰⁹ Bakara, 2/191.

⁶¹⁰ Bakara, 2/235.

⁶¹¹ Bakara, 2/185.

⁶¹² Fatıha, 1/3-4.

⁶¹³ Bakara, 2/2.

⁶¹⁴ Lokman, 31/23.

⁶¹⁵ Mümin, 40/28.

⁶¹⁶ Nebe, 78/40.

⁶¹⁷ Furkan, 25/43.

⁶¹⁸ Nuh, 71/16.

⁶¹⁹ Bakara, 2/255.

⁶²⁰ Nisa, 4/6.

Kendisine idğam edilen harften önce med harfi bulunursa, tul, tevassut ve kasr olmak üzere üç vecih caiz olur. (الرحيم ملك) ayetinde olduğu gibi.⁶²¹

2. 2. 2. 1. 9. İmâle

İmale kelimesi meyl kökünden gelmekte olup sözlükte bir şeyin doğruluğunun ortadan kalkması, eğilmesi, güneşin göğün ortasından batıya kayması, dalı rüzgarın eğip sallaması, bir şeye yönelmek gibi anlamlara gelmektedir.⁶²² İstilahta ise elif harfini “elif” ile “yâ” arasında bir sesle, fethayı da kesreye meylettirerek okumaktır.⁶²³ Tehânevî ise tam imâlenin elif harfinin yâ harfine daha fazla meylettirilmesiyle gerçekleştiğini söyler.⁶²⁴

Ezherî (ö.370/981), Temim lügatına ait bir okuyuş şekli olan imâlenin bu bölgeye yakın Irak ve Sahra halkı tarafından da kullanıldığını belirtir.⁶²⁵

Hasan-ı Basrî, sadece iki kelimedede imâle yapar. Birisi (بل ران)⁶²⁶ kelimesi, diğeri ise (معيشة ضنكا)⁶²⁷ terki bindeki (ضنكا) kelimesidir. Bu kelimenin tenvinini imâle edeceği elife hazırlık olsun diye vasıl halinde de vakıf halinde de hazfeder.⁶²⁸ (مجرىها)⁶²⁹ kelimesinde “râ” harfinde imâle yapmaz. Mim’i dammeli, râ’yı kesreli okur, elif yerine de “yâ” getirir.⁶³⁰

2. 2. 2. 1. 10. Hasan-ı Basrî’nin Farklı Okuduğu Diğer Bazı Kelimeler

Hasan-ı Basrî aşağıdaki kelimeleri, örneklerinde görüleceği üzere farklı şekillerde okur.⁶³¹ Bu okuyuş şekillerinin genel karakterine dikkat edecek olursak hepsinde de sikleti/zorluğu ortadan kaldırmak ve tahfif amacı güdüldüğünü görürüz.

• (وَهُوَ ، فَهَوَ ، لَهَوَ) ve (وَهَيْ ، فَهَيْ ، لَهَيْ) kelimelerini her zaman “he” harfinin sükûnu ile okur.⁶³² Görüldüğü gibi dammenin ağırlığı ortadan kaldırılmış ve sükûn

⁶²¹ Dimyâtî, *İthâf*, I, 363; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 18.

⁶²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “m-y-l” md., V, 4309; Heyet, *Mü'cemü'l-Vasît*, “m-y-l” md., s. 894.

⁶²³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30; Cürçânî, *et-Tâ'rîfât*, s. 38.

⁶²⁴ Tehânevî, *Keşşafî İstilahatü'l-Fünun*, I, 259.

⁶²⁵ Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Me'âni'l-Kırâât*, Riyad: Merkezu'l-Buhûs fi Külliyyeti'l-Âdâb, 1991, I, 140.

⁶²⁶ Mutaffîfîn, 83/41.

⁶²⁷ Taha, 20/124.

⁶²⁸ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 202; Damra, *a.g.e.*, s.19.

⁶²⁹ Hud, 11/41.

⁶³⁰ Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 126; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 212-222.

⁶³¹ Damra, *a.g.e.*, s. 25 vd.

⁶³² Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 267; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 383.

ile daha hafif bir kırâat tarzı uygulanmış olmaktadır. Genellikle diğer örneklerde de aynı durum söz konusudur.

- (يَا بُنَيَّ) kelimesini her yerde “yâ”nın kesresiyle okur.⁶³³
- (تَذَكَّرُونَ) kelimesini her yerde “zâl”in teşdidi ile okur.⁶³⁴
- (خَطَوَاتٍ) kelimelerini nerede olursa olsun, “hâ”nın fethası ve “tâ”nın sükûnu ile okur.⁶³⁵
- (تَرْجِعَ الْأُمُورِ) terkiibini nerede olursa olsun “tâ”nın fethası ve “cim”in kesresiyle okur.⁶³⁶
- (إِسْرَائِيلَ) kelimelerini de nerede olursa olsun, örnekteki gibi “elif”in ve “yâ”nın hazfiyle okur.⁶³⁷
- (فَلَاخَوْفَ عَلَيْهِم) terkiibini ise dammeli tenvin yerine “fâ” harfinin fethası ile örnekte olduğu gibi okur.⁶³⁸
- (أَكْلَهَا) kelimesine gaibe zamiri bitiştğinde nerede olursa olsun “kâf”ın sükûnu ile okur.
- (رُسُلًا) kelimesi zamire muzaf olduğunda nerede olursa olsun “sin”in sükûnu ile okur. Meselâ, (رُسُلُهُ), (رُسُلَهُمْ), (رُسُلِكَ), (رُسُلِكُمْ), (رُسُلُنَا), (بِرُسُلِي) lafızları buna örnektir.⁶³⁹
- (الرَّيُّوَاءَ) kelimesini nerede olursa olsun med ederek hemzeli okur.⁶⁴⁰
- (سُبُلَنَا) kelimesini nerede olursa olsun “bâ”nın sükûnu ile okur.
- (ظُلُمَاتٍ) kelimesini nerede olursa olsun tahfifi belirtmek için “lâm”ın sükûnu ile okur.
- (الْأَنْجِيلَ) kelimesini her yerde hemzenin fethasıyla okur.
- (مُحْصِنَاتٍ) kelimesini her yerde “sâd”ın kesresiyle okur.
- (تُوحَى) kelimesini de her yerde (يُوحَى) şeklinde mechûl ve gaib sîgasiyle okur.⁶⁴¹

⁶³³ Dimyâtî, *İthâf*, II, 126; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basri*, s. 81.

⁶³⁴ Dimyâtî, *a.g.e*, II, 52; Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 388.

⁶³⁵ Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 34.

⁶³⁶ Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 267.

⁶³⁷ Ahvâzî, *Müfretetü'l-Hasani'l-Basri*, s. 201; Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 269.

⁶³⁸ Ahvâzî, *a.g.e*, s. 202; Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 268.

⁶³⁹ Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 274.

⁶⁴⁰ Ahvâzî, *a.g.e*, s. 209; Damra, *a.g.e*, s. 26.

⁶⁴¹ Damra, *a.g.e*, s. 26-27.

2. 2. 2. 1. 11. İşmam

Lügatte, koklatmak anlamına⁶⁴² gelmektedir. Kırâat ıstılâhında ise sükûndan sonra harakeyi göstermek için sessiz olarak dudakları yummaktadır şeklinde ifade edilir.⁶⁴³ Ayrıca iki harekeden mürekkep olan bir harekeyi damme ve kesre ile telaffuz etmektir ki, başlangıçta biraz damme kokusu verilir ve dammeye işaret edilir, sonra kesre ile okunur. Hasan-ı Basrî bazı kelimeleri bu şekilde işmam ile okur.⁶⁴⁴ Meselâ, (جبي), (حيل), (سينت), (سيى), (سيق), (غيض), (قيل), (Meselâ) örneklerinde olduğu gibi.

2. 2. 2. 1. 12. Kinaye “he”si

Kinaye, sözlükte dolaylı ifade etme, îmalî söz ve îma etme anlamlarındadır.⁶⁴⁵ Kırâat ıstılâhında ise kinaye “he”si, müfred müzekker gaib zamirinden kinaye olan “he”lerdir.⁶⁴⁶ Bu zamirlerden önceki harf fetha veya damme ile harekeliyse kinaye “he”si “vâv” ile uzatılarak sıla ile okunur. Buna *قال له صاحبه انه هو* ifadelerini örnek verebiliriz. Eğer kesre ile harekeliyse “yâ” ile uzatılarak sıla yapılır. Buna örnek olarak da *يضل به كثيرا* terkiibini zikredebiliriz.⁶⁴⁷

Kinaye “he”si, harekeli olup iki harekeli kelime arasında bulunduğu zaman med harfi olan “yâ” veya “vâv” ile sıla yapılır, yani uzatılarak okunur demiştik. Ancak Hasan-ı Basrî, (يؤده), (نوته), (نوله), (ونصله), (يتقه) kelimelerinin sonundaki “he” harflerini sakın olarak okur ve (يتقه) kelimesinde ayrıca “kaf” harfini de kesreli olarak telaffuz eder. Yine (يرضه) kelimesini “he”nin sükûnu ile okur.⁶⁴⁸

Hasan-ı Basrî (فيه مهانا) terkiibinde de (فيه) kelimesinin “he”sini genel kurala uyararak uzatmadan okur. (وما أنسانيه) ve (عليه الله) terkiplerinde ise “he” harflerini kesreli okur.⁶⁴⁹

Ayrıca (أرجه) kelimesini de “he” harfinin dammesiyle okur, “he”den önce de sakın bir hemze ilave eder ve kelimeyi (أرجئه) şekline dönüştürür.⁶⁵⁰

⁶⁴² İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, “ş-m-m” md., IV, 2333.

⁶⁴³ Dimyâtî, *İthâf*, I, 125; Temel, *Kırâat ve Tecvid Istılahları*, s. 79.

⁶⁴⁴ Ahvâzî, *Müfredetü 'l-Hasani 'l-Basrî*, s. 200-201; Kabâkîbî, *İzahü 'r-Rumûz*, s. 264.

⁶⁴⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, “k-n-y” md., V, 3944.

⁶⁴⁶ Mesûl, *Mustalahâtu 'l-Kırâat*, s. 330.

⁶⁴⁷ Damra, *Kırâatü 'l-Hasani 'l-Basrî*, s. 20.

⁶⁴⁸ Damra, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁴⁹ Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 149-150; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 111; Damra, *a.g.e.*, s. 20.

⁶⁵⁰ Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 153; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 111; Damra, *a.g.e.*, s. 20.

2. 2. 2. 1. 13. Resm-i Hat Üzerinde Vakıf

Vakıf, sözlükte menetmek, hapsedmek, durmak, durdurmak, bir konuda şüphe etmek, bir kelime üzerinde sonunu sakın kılıp mâkabli ile arasını ayırmak, bir şeye muttali olmak gibi anlamlara gelir.⁶⁵¹ İstilahta ise vakıf, kelime üzerinde durup kırâate tekrar başlamak niyetiyle âdet olduğu gibi sesi ve nefesi kesmektir.⁶⁵² Vakıf konusunda kırâat imamları arasında farklı uygulamalar vardır.

Hasan-ı Basrî, isimlerin sonunda açık (ت) şeklinde yazılan bütün müennes “tâ” ları üzerinde “he” ile vakfeder. Misaller: (رحمت), (نعمت), (إمرأت), (سنت), (لعنت), (غيابت), (ءایات), (ابنت), (وجنت), (شجرت), (قرت), (فطرت), (بقیت), (کلمت), (ومعصیت).

Altı kelimeyi istisna eder ve onlar üzerinde “tâ” ile vakıf yapar. Bunlar şu kelimelerdir.⁶⁵³ (مرضات lafzı nerede bulunursa), (یا أبت lafzı nerede bulunursa), (اللات),⁶⁵⁶ (ولات حین),⁶⁵⁵ (ذات بهجة),⁶⁵⁴ (هیهات),

(وکیان)⁶⁵⁸ kelimesini okurken nerede olursa olsun, “yâ” üzerinde vakfeder. Bu kelimenin aslı (أی) olup tenvinlidir. Sonra başına “teşbih kâfi” gelmiştir. Dolayısıyla kelime tenvinli ve mecrur olmuştur. Ancak mushaflarda “nun” ile yazılmıştır ki, vasıl hali dikkate alınmıştır.⁶⁵⁹

(وکیان)⁶⁶⁰ kelimesinde ise “yâ” üzerinde vakfeder. Çünkü (کان) ayrı bir kelimedir.⁶⁶¹ (أیه)⁶⁶¹ kelimesinde ise (أیه) şeklinde elif üzerinde vakfeder.⁶⁶²

(ما هیه)⁶⁶³ kelimesinde vasıl halinde “he” harfini ispat eder, vakıf halinde ise hazfederek okur.⁶⁶⁴

⁶⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “v-k-f” md., VI, 4898-4900; Heyet, *Mü'cemü'l-Vasît*, “v-k-f” md., s. 1051.

⁶⁵² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 240.

⁶⁵³ Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 21.

⁶⁵⁴ Mü'minun, 23/36.

⁶⁵⁵ Neml, 27/60.

⁶⁵⁶ Sad, 38/3.

⁶⁵⁷ Necm, 53/19.

⁶⁵⁸ Al-i İmrân, 3/146.

⁶⁵⁹ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 246.

⁶⁶⁰ Kasas, 28/82.

⁶⁶¹ Nur, 24/31; Zunruf, 43/49; Rahman, 55/31.

⁶⁶² Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 246.

⁶⁶³ Karia, 101/10.

⁶⁶⁴ Dimyâtî, *İthaf*, I, 324.

2. 2. 2. 1. 14. İzafet “Ya”sı

İzafet “yâ”sı, kelimenin aslından olmayıp fazladan resm-i hatta yazılıp sabit görülen “yâ” harfidir ki, mütekellime delalet eder. Bu “yâ” isme, fiile ve harfe bitişebilir. İzafet “yâ”sının alametine gelince, hazfedilmesi ve yerine “kâf” veya “he” harflerinden birinin gelmesinin caiz oluşudur. Meselâ, (إِنِّي) kelimesi yerine (إِنَّ ، إِنَّكَ ، إِنَّهُ) denilebilir. Kırâat imamlarından bir kısmı bu izafet “yâ”sını sakın okurken diğer bir kısmı da (إِنِّي) şeklinde fethalı okur.⁶⁶⁵

Hasan-ı Basrî, izafet “yâ”larını aşağıdaki belirtilen yerlerde sakın olarak okur.⁶⁶⁶

(أَجْرِي إِلَّا) kelimesindeki “yâ”yı Kur’ân’ı Kerîm’in neresinde olursa olsun sakın olarak (أَجْرِي إِلَّا) şeklinde okur.

Diğer misaller: (وَأُمِّي) ⁶⁷¹, (يَدِي) ⁶⁷⁰, (وَجْهِي) ⁶⁶⁹, (رَبِّي الَّذِي) ⁶⁶⁸, (بَيْتِي) ⁶⁶⁷, (نِعْمَتِي) ⁶⁶⁷, (بِأَعْبَادِي الَّذِينَ) ⁶⁷⁷, (آتَانِي الْكِتَابَ) ⁶⁷⁵, (لِعِبَادِي الَّذِينَ) ⁶⁷⁴, (أَيَاتِي الَّذِينَ) ⁶⁷³, (حَرَمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ) ⁶⁷⁷, (أَهْلَكْنِي اللَّهُ) ⁶⁸⁰, (جَانَّتِي الْبَيْنَاتِ) ⁶⁷⁹, (بِأَعْبَادِي الَّذِينَ) ⁶⁷⁸, (مَسْنَى الشَّيْطَانِ) ⁶⁸¹.

Hasan-ı Basrî, (مَعِي) kelimesinin “yâ”sını Kur’ân’da nerede olursa olsun sakın olarak okur, ancak Mülk suresinin 28. âyetindeki (مَعِي) kelimesinin “yâ”sını fetha ile okur.⁶⁸²

İbrahim, 22; Tâhâ, 18; Neml, 20; Sâd, 23. ve 69. ayetlerdeki (لِي) kelimelerinin “yâ”larını sakın okurken Kâfirûn suresinin sonundaki (وَلِي دِينَ) terkindeki “yâ”yı fethalı okur.⁶⁸³

⁶⁶⁵ Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basri*, s. 22.

⁶⁶⁶ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 251.

⁶⁶⁷ Bakara, 2/40, 47, 122.

⁶⁶⁸ Bakara, 2/125; Hac, 22/26; Nuh, 71/28.

⁶⁶⁹ Bakara, 2/285.

⁶⁷⁰ Âl-i İmran, 3/20; Enam, 6/79.

⁶⁷¹ Maide, 5/28.

⁶⁷² Maide, 5/116.

⁶⁷³ A'raf, 7/33.

⁶⁷⁴ A'raf, 7/146.

⁶⁷⁵ İbrahim, 14/31.

⁶⁷⁶ Meryem, 19/30.

⁶⁷⁷ Ankebut, 29/56.

⁶⁷⁸ Sad, 38/41.

⁶⁷⁹ Zümer, 39/53.

⁶⁸⁰ Mümin, 40/66.

⁶⁸¹ Mülk, 67/28.

⁶⁸² Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 250; Dimyâtî, *İthaf*, I, 335..

⁶⁸³ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 253.

(ياعبادى لا خوف عليكم)⁶⁸⁴ ayetinde vaslen ve vakfen “yâ”nın isbatı ile okur. Bu “yâ” Basrî mushaflarda sabit, Kûfî mushaflarda mahzuftur.⁶⁸⁵

Hasan-ı Basrî, aşağıdaki kelimelerde “yâ” harfini fethalı okur:⁶⁸⁶

(لى صدرى)⁶⁹¹, (أخى فأصبح)⁶⁸⁹, (نفسى و أخى)⁶⁸⁸, (صراطى مستقيما)⁶⁸⁷, (بعدى اسمه)

2. 2. 2. 1. 15. Zâid “Yâ” lar

Zaid “yâ”lar, kelimelerin sonunda bulunup, tahfif için mushafların resm-i hattında mahzûf olan “yâ”lardır. Bundan dolayı da onlara zaid denmiştir. Kırâat imamları okunuşta bunların isbatı veya hazfî konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Hasan-ı Basrî bu “yâ”ları ayetlerin ortasında bulduklarında vasıl halinde isbat ederek okur, vakıf halinde ise hazfederek okur. Misaller:⁶⁹²

(كيدونى)⁶⁹⁸, (هدانى)⁶⁹⁷, (واخشونى)⁶⁹⁶, (وخافونى)⁶⁹⁵, (اتبعنى)⁶⁹⁴, (واتقونى)⁶⁹³, (أخرتنى)⁷⁰⁴, (توتونى)⁷⁰³, (يأتى)⁷⁰², (تخزونى)⁷⁰¹, (فلا تسئلننى)⁷⁰⁰, (أشركتمونى)⁶⁹⁹, (ألا تتبعننى)⁷¹¹, (تُعلمننى)⁷¹⁰, (نبغى)⁷⁰⁹, (يؤنيننى)⁷⁰⁸, (ترننى)⁷⁰⁷, (يهديننى)⁷⁰⁶, (المهتدى)⁷⁰⁵

⁶⁸⁴ Zuhruf, 43/68.

⁶⁸⁵ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 255.

⁶⁸⁶ Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 249; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 22.

⁶⁸⁷ Saf, 61/6.

⁶⁸⁸ Enam, 6/153.

⁶⁸⁹ Maide, 5/25.

⁶⁹⁰ Maide, 5/31.

⁶⁹¹ Tâhâ, 20 /25.

⁶⁹² Dimiyâtî, *İthaf*, I, 346-347; Kabâkîbî, *a.g.e*, s. 256; Damra, *a.g.e*, s. 22-23.

⁶⁹³ Bakara, 2/197.

⁶⁹⁴ Al-i İmran, 3/20.

⁶⁹⁵ Al-i İmran, 3/175.

⁶⁹⁶ Maide, 5/44.

⁶⁹⁷ Enam, 6/80.

⁶⁹⁸ A'raf, 7/195.

⁶⁹⁹ İbrahim, 14/22.

⁷⁰⁰ Hud, 11/46.

⁷⁰¹ Hud, 11/78.

⁷⁰² Hud, 11/105.

⁷⁰³ Yusuf, 12/66.

⁷⁰⁴ İsra, 17/62.

⁷⁰⁵ İsra, 17/97; Kehf, 18/17.

⁷⁰⁶ Kehf, 18/24.

⁷⁰⁷ Kehf, 18/39.

⁷⁰⁸ Kehf, 18/40.

⁷⁰⁹ Kehf, 18/64.

⁷¹⁰ Kehf, 18/66.

⁷¹¹ Tâhâ, 20/93.

⁷¹²(والبادِ ى), ⁷¹³(أُتْمَدُونِ ى), ⁷¹⁴(كالجوابِ ى), ⁷¹⁵(اتبعونِ ى), ⁷¹⁶(الجوارِ ى), ⁷¹⁷(واتبعونِ ى), ⁷¹⁸(المنادِى), ⁷¹⁹(الداعِ ى).

Hasan-ı Basrî, ayet sonlarında vasıl halinde zaid “yâ”ları isbat ederek okur. Vakıf halinde ise hazfederek okur.⁷²⁰ Misaller:

⁷²¹(المتعالِ ى), ⁷²²(وعیدِ ى), ⁷²³(دعاءِ ى), ⁷²⁴(نکیرِ ى), ⁷²⁵(يُكذَّبونِ ى), ⁷²⁶(يُنقذونِ ى), ⁷²⁷(لثردینِ ى), ⁷²⁸(التلاقِ ى), ⁷²⁹(التنادِ ى), ⁷³⁰(ترجمونِ ى), ⁷³¹(فاعتزلونِ ى), ⁷³²(وأنذرِ ى), ⁷³³(نذیرِ ى), ⁷³⁴(بیسرِ ى), ⁷³⁵(بالوادِ ى), ⁷³⁶(أکرمنِ ى).

Ayet sonları ile ilgili diğer hususlar da Hasan-ı Basrî kırâatının ferş yönünden incelenmesi sırasında açıklanacaktır.

Hasan-ı Basrî, Naml suresi 36. ayetteki (فما اتانِ ى) terkinde bulunan “yâ” harfini gerek vasıl halinde ve gerekse vakıf halinde hazfederek okur.⁷³⁷

2. 2. 2. 2. Ferş Yönünden Özellikleri

Ferş Arapçada f-r-ş kökünden olup lügatta bir şeyi yaymak anlamına gelir. Ayrıca bir kimsenin toprağı altına sermesi, elbiseyi altına yayması, aslan ve kurdun ön ayaklarını yere yayması gibi anlamlara da gelir.⁷³⁸

⁷¹² Hac, 22/25.

⁷¹³ Naml, 27/36.

⁷¹⁴ Sebe', 34/13.

⁷¹⁵ Mümin, 40/38.

⁷¹⁶ Şura, 42/32.

⁷¹⁷ Zuhruf, 43/61.

⁷¹⁸ Kaf, 50/41.

⁷¹⁹ Kamer, 54/6.

⁷²⁰ Damra, *Kırâatü 'l-Hasani 'l-Basrî*, s. 24.

⁷²¹ Ra'd, 13/9.

⁷²² İbrahim, 14/14; Kaf, 50/14, 45.

⁷²³ İbrahim, 14/40.

⁷²⁴ Hac, 22/44; Sebe', 34/45; Fatır, 35/26; Mülk, 67/18.

⁷²⁵ Kasas, 28/34.

⁷²⁶ Yaşîn, 36/23.

⁷²⁷ Sâffât, 37/56.

⁷²⁸ Mümin, 40/15.

⁷²⁹ Mümin, 40/32.

⁷³⁰ Duhan, 44/20.

⁷³¹ Duhan, 44/21.

⁷³² Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 37, 39.

⁷³³ Mülk, 67/17.

⁷³⁴ Fecr, 89/4.

⁷³⁵ Fecr, 89/9.

⁷³⁶ Fecr, 89/15.

⁷³⁷ Damra, *a.g.e.*, s. 24.

⁷³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-Arab*, “f-r-ş” md., V, 3383.

Kırâat ıstılahında ise ferş, belli bir kaideye dayanmayan Kur'ân'da dağınık olarak bulunan kırâat farklılıklarına denir.⁷³⁹

Burada ferş yönünden Hasan-ı Basrî kırâatine örnekler vererek anlamı nasıl etkilediğini incelemeye çalışalım. Öncelikle Fâtiha suresindeki farklılıkları görelim, sonra da sırasıyla diğer surelere göz atalım.

1- Hasan-ı Basrî, الْحَمْدُ لِلَّهِ⁷⁴⁰ terribini Kur'ân'ı Kerîm'in neresinde olursa olsun "dâl" harfinin kesresiyle الْحَمْدِ لِلَّهِ şeklinde okur.⁷⁴¹ Bu okuyuş tarzı anlamı etkilemez. "Dâl" harfinin kesreli okunması ise kendisinden sonraki "lâm" harfinin kesresine uygun düşmesi içindir ki, bu Temim ve Gatafan kabilelerinin lügatıdır. Onlar birinci harfin harekesini, aralarında bir uyum sağlansın diye ikinci harfin harekesine uydururlar. Bunu da tek kelimedede yaparlar. Burada ise bu iki kelime daima birlikte kullanıldığı için tek kelime gibi kabul edilmiştir.⁷⁴²

2- Hasan-ı Basrî, نَعْبُدُ⁷⁴³ kelimesini نَعْبُدُ şeklinde mechûl sîgasiyle okur.⁷⁴⁴ نَعْبُدُ okunduğunda anlam: "Biz ancak sana ibadet ederiz" iken, نَعْبُدُ okunduğunda: "Ancak sana ibadet edilir" şekline dönüşür. Sonraki kısmı ise diğer kırâat imamları gibi وإياك نستعين şeklinde mütekellim sîgasiyle okumakla gaibden mütekellime bir iltifat sanatı da göstermiş olur.

3- الصراط المستقيم⁷⁴⁵ terribini ise Kur'ân'ı Kerîm'in tamamında değil, sadece Fâtiha suresinde صراطاً مستقيماً şeklinde harfî tarifsiz, nekre ve mansub olarak okumuştur. Böyle okumakla Cenab-ı Hakk'a karşı bir tâat izharı ve tevazu göstermek istemiştir. Yani harfî tarifli okuyanların kırâatindeki mübalağalı ve herkes tarafından bilinen, doğruluğu insanlar arasında yaygın olan yolu kastetmiyoruz. Senin katında kendisine "doğru bir yol denebilecek şeye razıyız, bizi ona ulaştır" şeklinde bir tevazu ve yakarış izhar etmeyi düşünmüştür.⁷⁴⁶

⁷³⁹ Mesûl, *Mustalahâtu'l-Kırâat*, s. 261.

⁷⁴⁰ Fâtiha, 1/1.

⁷⁴¹ Ahvâzî, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 199; Dimyâtî, *İthâf*, I, 363; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî'l-Kurân*, s. 9; Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 24; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 29.

⁷⁴² Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 363.

⁷⁴³ Fâtiha, 1/4.

⁷⁴⁴ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 199; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 364; İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 9; Kâdî, *a.g.e.*, s. 24; Damra, *a.g.e.*, s. 29.

⁷⁴⁵ Fâtiha, 1/5.

⁷⁴⁶ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 199; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 365; Kâdî, *a.g.e.*, s. 25; Damra, *a.g.e.*, s. 29; İbn Cinni, *el-Mühteseb*, I, 41.

4- ٤٣٧ غشاوة kelimesini Hasan-ı Basrî nerede olursa olsun “ğayn” harfinin fethasıyla غشاوة ve zammesiyle غشاوة tarzında okur ki, anlam pek değişmez. Diğer kırâat imamlarının okuyuşunda olduğu gibi “örtü ve perde” anlamındadır. Hasan-ı Basrî diğer imamlardan farklı olarak bu kelimeyi bir de dammeli “ayn” harfiyle غشاوة şeklinde okur. Aynı kökten gelen ve “ayn” harfinin fethasıyla telaffuz edilen غشاوة kelimesi, görme zayıflığı ve gece körlüğü anlamına gelmektedir. Lügat kitaplarında Hasan-ı Basrî’nin üçüncü vecih olarak okuduğu غشاوة tarzına rastlanmamıştır. Ama onun da aynı kökten gelen ve fethalı “ayn” harfiyle telaffuz edilen غشاوة gibi görme zayıflığı anlamına gelmesi muhtemeldir.⁷⁴⁸ Nitekim el-Kabâkîbî’nin “İzahu’r-Rumuz” adlı eserini tahkik eden Ahmed Halid Şükri bu anlama işaret etmiştir.⁷⁴⁹

5- Hasan-ı Basrî, “yıldırımlar” anlamına gelen الصواعق⁷⁵⁰ kelimesinin “kaf” harfini “ayn” harfinden önce zikrederek الصواعق şeklinde okur. Bu da Benî Temim ile Benî Rebîa’nın bir kısmının lügatıdır ki, yine yukarıdaki gibi onların dilinde “yıldırımlar” anlamına gelmektedir.⁷⁵¹

6- وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا “Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti”⁷⁵² ayetini وَعَلَّمَ آدَمَ kelimesini وَعَلَّمَ fiili ve آدَمَ şeklinde meçûl yapıp آدَمَ kelimesini de ona naibi fail kılar. Çünkü burada gizlenmiş olsa da asıl fail belli olup cümlenin gelişinden kolayca anlaşılmaktadır. Buna göre anlam, diğer kırâat imamlarının okuyuşlarından farklı olarak: “**Âdem’e bütün isimler öğretildi**” şekline dönüşür.⁷⁵³

7- ان البقر تشابه علينا⁷⁵⁴ ayetindeki تشابه kelimesini Hasan-ı Basrî, ismi fail sîgasiyle مُتَشَابِهَةً şeklinde okur.⁷⁵⁵ Cumhuriyet kırâatine göre anlam: “Gerçekten bu sığırlar bize birbirine benzer görünüyor (veya birbirine benziyor)” demektir. Hasan-ı Basrî’nin kırâatine göre ise biraz farklı olarak: “**Bu sığırlar birbirine benzemektedir**” şekline dönüşür.

⁷⁴⁷ Bakara, 2/7.

⁷⁴⁸ Ahvâzî, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 200; Dimyâtî, *İthâf*, I, 377; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kurân*, s. 10; Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 27; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 30.

⁷⁴⁹ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumuz*, s. 263.

⁷⁵⁰ Bakara, 2/19.

⁷⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 206; Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 201; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 380; Kâdî, *a.g.e.*, s. 28; İbn Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 11; Abdulgafûr, *el-Kur'an'u ve'l-Kırâatu ve'l-Ahrufü's-Seb'a*, II, 666.

⁷⁵² Bakara, 2/31.

⁷⁵³ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 201; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 384; Kâdî, *a.g.e.*, s. 28; Damra, *a.g.e.*, s. 32; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 267.

⁷⁵⁴ Bakara, 2/70.

⁷⁵⁵ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 202; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 398; Kâdî, *a.g.e.*, s. 30; Damra, *a.g.e.*, s. 33; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 276; Abdulgafûr, *a.g.e.*, II, 666.

8- أوكلما عاهدوا عهدا نبذه فريق منهم⁷⁵⁶ ayetindeki *عاهدوا* kelimesini *mechûl sîgasiyle* *عُوهِدُوا* şeklinde okur. Cumhuriyetin kırâatine göre anlam: “*Onlar her ne zaman bir ahid üzerine anlaşma yapsalar...*” şeklinde iken Hasan-ı Basrî kırâatine göre: “*Onlarla her ne zaman bir ahid üzerine anlaşma yapılsa...*” anlamına dönüşür ki, birincide fail kendileri olduğu halde ikinci kırâate göre fail başkaları olup onlarla bir anlaşmaya varmış olurlar.⁷⁵⁷

9- تَنْسَهَا⁷⁵⁸ ayetindeki *تَنْسَهَا* kelimesini Hasan-ı Basrî *تَنْسَهَا* diye muhatap sîgasiyle okur. Mütevatir kırâat imamlarından İbn Kesîr ile Ebû Amr, *النَّسَا* kökünden *تَنْسَأَهَا* diye “nun” ve “sin” harfinin fethası ile okurlar, bir de hemze ilave ederler. O zaman kelime te’hir anlamı ifade eder. Diğer kırâat imamları ise “nun” harfinin dammesiyle *تَنْسِيهَا* şeklinde okurlar ki, bu da bir ayetin indirilmesini terk etme anlamı taşır. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise kelime *النَّسِيَان* kökünden olup Hz. Peygamber’e hitaptır. Buna göre anlam: “*Eğer sen unutursan...*” şeklinde olur.⁷⁵⁹

10- وَيُشْهَدُ اللهُ⁷⁶⁰ ayetindeki *وَيُشْهَدُ اللهُ* terkiğini Hasan-ı Basrî ile İbn Muhaysin *وَيُشْهَدُ اللهُ* şeklinde sülâsi fiil kalıbıyla okur ve *الله* lafza-i celâlini de merfu yapar. Cumhuriyetin kırâatine göre anlam: “*O münafık kalbindekine (yani doğru söylediğine) Allah’ı şahit tutar*” şeklinde anlaşılır. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: “*Onun kalbindeki küfre Allah şahitlik eder, bilir*” anlamında olur. Buna bağlı olarak müteâkıb ayet-i kerimedeki *وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ* “*Ekini ve nesli yok eder*” ifadesini de sülâsi babdan *وَيُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ* şeklinde okur ki, buna göre anlam: “*(Onun sebebiyle, onun eliyle) ekin ve nesil helak olur, yok olur*” şekline dönüşür.⁷⁶¹

11- يَرَوْنَهُمْ⁷⁶² ayet-i kerimesindeki *يَرَوْنَهُمْ* fiilini Hasan-ı Basrî, mütevatir kırâat imamlarından Nâfi’, Ebû Ca’fer ve Ya’kub ile birlikte muhatap sîgasiyle *تَرَوْنَهُمْ* şeklinde okur.⁷⁶³ Gaib sîgasiyle okunduğunda ayet-i kerime:

⁷⁵⁶ Bakara, 2/100.

⁷⁵⁷ Ahvâzî, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 204; Dimyâtî, *İthâf*, I, 410; Kâdî, *el-Kırâatü'ş-Şâzze*, s. 32; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî'l-Kurân*, s. 16; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 35.

⁷⁵⁸ Bakara, 106.

⁷⁵⁹ Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 411; Kâdî, *a.g.e.*, s. 32; Damra, *a.g.e.*, s. 35; Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 283; Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, I, 352.

⁷⁶⁰ Bakara, 2/204.

⁷⁶¹ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 207; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 434; Kâdî, *a.g.e.*, s. 35; Damra, *a.g.e.*, s. 38; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 297; Şevkânî, Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts., I, 208.

⁷⁶² Âl-i İmran, 3/13.

⁷⁶³ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 210; Dimyâtî, *a.g.e.*, I, 470; Damra, *a.g.e.*, s. 42; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 317.

“Müşrikler, müminleri gözleriyle kendi ordularının iki misli görüyorlardı” şeklinde anlaşılır ki, bu da müşrikleri zaafa düşürüp yenilgiye uğramalarına sebep olur. Muhatap sîgasiyle okunduğu zaman ise hitap Yahudilere yöneltilmiş olup: **“Ey Yahudiler! Siz müşrikleri müminlerin iki misli görüyordunuz (müşriklerin galip geleceğini sanmıştınız)”** anlamına gelir.⁷⁶⁴

12- ⁷⁶⁵إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ayet-i kerimesindeki يَعْمَلُونَ fiilini Hasan-ı Basrî, muhatap sîgasiyle تَعْمَلُونَ şeklinde okur. Dolayısıyla gaibden muhataba bir iltifat sanatı göstermiş olur. Cumhuriyetin kırâatine göre ayet-i kerimenin anlamı: *“Allah onların yaptıklarını en ince ayrıntılarıyla bilmektedir”* şeklinde olur. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: **“Allah sizin yaptıklarınızı en ince ayrıntılarıyla bilmektedir”** anlamına gelir ve müminlere hitap olur. Yahut da başına (قُلْ لَهُمْ) “Ey Habibim! Sen onlara de ki...” takdiri ile yine hitap kâfirlere yöneltilmiş olur.⁷⁶⁶

13- ⁷⁶⁷يُدْخِلُهُ جَنَّاتٍ ayet-i kerimesindeki يُدْخِلُهُ fiilini Hasan-ı Basrî, mütevatir kırâat imamlarından Nâfi’, İbn Âmir ve Ebû Cafer’e muvafakatle mütekellim sîgasiyle نُدْخِلُهُ şeklinde okur. Gaib sîgasiyle okunduğu takdirde: *“Allah onu cennetlere koyar”* anlamı ifade ederken, mütekellim sîgasiyle okunduğunda: **“Biz onu cennetlere koyarız”** şeklinde olur. Yukarıda zikredilen kırâat imamları, bu ayet-i kerimedeki okuyuş tarzlarına bağlı olarak müteâkıb ayet-i kerimedeki يُدْخِلُهُ ifadesindeki يُدْخِلُهُ fiilini de mütekellim sîgasiyle okurlar ve anlam da ona göre değişiklik arz eder.⁷⁶⁸

14- ⁷⁶⁹لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ayet-i kerimesindeki مِنْ ظَلَمَ fiilini Hasan-ı Basrî, malum sîgasiyle ظَلَمَ مِنْ diye okur. Cumhuriyetin kırâatine göre ayet-i kerime: *“Allah zulme uğrayan kimseden başkasının kötü sözü açıkça söylemesini istemez”* anlamına gelir. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise ayet-i kerimedeki istisna munkatı’ olup, anlam üç türlü takdir edilebilir:

a) Birinci cümleye raci olup, anlam: **“Fakat zalim kötü sözü açıkça söylemek ister ve öyle de yapar”** demektir.

⁷⁶⁴ Dimyâtî, *İthaf*, I, 470; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’ân’ı Kerîm’in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yay., ts., I, 330.

⁷⁶⁵ Âl-i İmran, 3/120.

⁷⁶⁶ Ahvâzî, *Müfredetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 211; Dimyâtî, *a.g.e*, I, 487; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kurân*, s. 28; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 45.

⁷⁶⁷ Nisâ, 4/13.

⁷⁶⁸ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 341; Dimyâtî, *a.g.e*, I, 505; Damra, *a.g.e*, s. 48.

⁷⁶⁹ Nisâ, 4/148.

b) “Cehr” lafzının failine raci olup, anlam: **“Allah hiç kimsenin kötü sözü açığa vurmasını istemez fakat zalim açığa vurur”** şeklinde ortaya çıkar.

c) “Cehr” lafzının mahzuf olan müteallakına raci olup, anlam: **“Hiç biriniz diğer bir kimseye karşı açıkça kötü söz söylemesin fakat zulmeden kimseye karşı kötü söz söyleyebilirsiniz”** şeklinde olur. Buna izin verilmesinde, zalimi yaptığından dolayı kınamak ve böyle davranışlardan vazgeçirmek amacı gözetilmiştir.⁷⁷⁰

15- وأرجلكم الي الكعبين⁷⁷¹ ayet-i kerimesindeki وأرجلكم kelimesini Hasan-ı Basrî, merfu olarak وأرجلكم şeklinde okur. Mütevatir kırâat imamlarından Nâfi’, İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Ya’kub أيديكم kelimesine atfederek mansub okurlar. Bu takdirde abdest alırken ayakların durumu yukarıdaki yıkama hükmüne dâhil olur. Arada kalan وامسحوا برؤسكم “başlarınızı meshedin” ifadesi ise cümle-i mu’teriza olur ki, böyle mu’teriza cümleleri Kur’ân’ı Kerîm’de çoktur. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise وأرجلكم kelimesi mübteda olup haberi mahzuftur. Bu da اغسلوها veya مغسولة diye takdir edilir ve yıkama hükmüne bağlanır.

Diğer kırâat imamları da وأرجلكم kelimesine atfederek وأرجلكم şeklinde mecrur okurlar. Bu takdirde ayakların durumu meshetme hükmüne dâhil olur ki, bunu da âlimler bazı hallerle kayıtlamışlardır. Yani ayaklarınızda mest ayakkabısı bulunduğu zaman “ayaklarınızı da meshedin” demektir. Yahut da mecazi anlamda ayaklarınızı yıkarken suyu israf etmeyin, yeterince kullanın şeklinde yorumlanmaktadır. Şia’da olduğu gibi ayaklarda farz olan sadece mesihtir diyenler varsa da ehl-i sünnet bunu reddetmektedir. Zaten maksat mesh olsaydı وارجلكم de olduğu gibi sadece وأرجلكم demek yeterli olur, الي الكعبين “topuklara kadar...” kaydına hiç de lüzum kalmazdı.⁷⁷²

16- أو فسادٍ في الأرض⁷⁷³ ayet-i kerimesindeki فسادٍ kelimesini Hasan-ı Basrî، فساداً şeklinde mansub olarak okur. Cumhurun kırâatine göre ayet-i kerimenin cümle olarak anlamı şöyle olur: **“Kim, bir kimseyi öldürmeyen veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir şahsı öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur.”**

⁷⁷⁰ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 353; Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 42; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 52.

⁷⁷¹ Maide, 5/6.

⁷⁷² Dimyâtî, *İthaf*, I, 530-531; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kurân*, s. 37; Damra, *a.g.e.*, s. 53; Kâdî, *a.g.e.*, s. 42; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Emir Yay., 1999, III, 1585.

⁷⁷³ Mâide, 5/32.

Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise bir fiil takdiri ile mansub okunmuş olacağından şöyle anlamlandırılabilir: **“Kim, bir kimseyi öldürmeyen bir şahsı öldürürse veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarırsa, bütün insanları öldürmüş gibi olur.”**⁷⁷⁴

17- وَلَا يَطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ⁷⁷⁵ ve هو يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ⁷⁷⁵ ayet-i kerimesindeki وَلَا يَطْعَمُ fiilini Hasan-ı Basrî, وَلَا يَطْعَمُ şeklinde sülâsî kökünden malum kalıbıyla okur. Cumhurun kırâatine göre anlam: *“Allah kullarını yedirip besleyen, rızık veren, fakat kendisi başkaları tarafından yedirilip beslenmeyen...”* demektir.

Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise ayet-i kerime: **“Allah kullarını yedirip besleyen, fakat kendisi yemeye, gıdaya ihtiyaç duymayan...”** anlamına gelir.⁷⁷⁶

18- تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّكُمْ⁷⁷⁷ ayet-i kerimesindeki تُرْهِبُونَ fiilini Hasan-ı Basrî, gaib sîgasiyle يُرْهِبُونَ şeklinde okur. Bu takdirde zamir yukarıda geçen “لهم” deki zamirin merciine râcidir ki, maksat kâfirlerdir. Cumhurun kırâatine göre: *“Bununla Allah’ın düşmanını da sizin düşmanınızı da korkutursunuz”* demektir.

Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: **“O kâfirler, sizin savaş hazırlığınızı bildikleri zaman, arkalarında bulunan kendileri gibi diğer kâfirleri de (sizin gücünüzü anlatarak) korkuturlar”** anlamı ortaya çıkar. Bu da onların korkularının büyüklüğünden kaynaklanır.⁷⁷⁸

18- يُضِلُّوا⁷⁷⁹ ayet-i kerimesindeki يُضِلُّ fiilini Hasan-ı Basrî ve mütevatir kırâat imamlarından Ya’kub rubai babdan malum sîgasiyle يُضِلُّ şeklinde okurlar. Cumhurun kırâatine göre anlam: *“İnkâr edenler onunla saptırılırlar”* şeklinde olur. Ya’kub ile Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise يُضِلُّ fiilinin faili daha önce zikri geçen Allah-ü Teâlâ’ya raci zamirdir. Buna göre ise anlam şöyle olur: **“Allah onunla inkâr edenleri sapıklığa düşürür.”**

⁷⁷⁴ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 360; Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 43; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 54; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî Şevâzî'l-Kurân*, s. 38; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 429.

⁷⁷⁵ En'am, 6/14.

⁷⁷⁶ Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 370; Kâdî, *a.g.e.*, s. 44; Damra, *a.g.e.*, s. 58.

⁷⁷⁷ Enfal, 8/60.

⁷⁷⁸ Ahvâzî, *Müfredetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 229; Dimyâtî, *İthaf*, II, 82; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 418; Kâdî, *a.g.e.*, s. 51; Damra, *a.g.e.*, s. 73.

⁷⁷⁹ Tevbe, 9/37.

Diğer bir görüşe göre ise fail الذين كفروا olur. Mefulü ise mahzuftur, أتباعهم diye takdir edilir. Buna göre ayet-i kerime: “*İnkâr edenler onunla diğer insanları sapıklığa düşürür*” şeklinde anlaşılır.⁷⁸⁰

19- هو الذي يُسيركم في البر والبحر⁷⁸¹ ayet-i kerimesindeki يُسيركم fiilini Hasan-ı Basrî ve mütevatir kırâat imamlarından İbn Âmir ile Ebû Cafer النشر kökünden يَنْشُرُكُمْ şeklinde okurlar. Cumhuriyet kırâatine göre ayet-i kerime: “*Sizi karada ve denizde yürütüp gezdiren Allah’tır*” anlamını ifade eder. يَنْشُرُكُمْ kırâatine göre ise: “*Sizi karaya ve denize yayıp dağıtan Allah’tır*” anlamına gelir. Bu kırâat tarzı şâmî mushafın hattına da uygun düşmektedir. Çünkü şâmî mushafta bu kelime “nûn ve şîn” harfleriyle yazılmış, diğerlerinde ise “sîn ve yâ” harfleriyle yazılmıştır.⁷⁸²

20- بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا⁷⁸³ ayet-i kerimesindeki مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا kelimelerini rubâî babdan ism-i fail sîgasiyle مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا şeklinde okur. Bu durumda her ikisi de kendilerinden önceki الله ism-i celâlinden bedel veya sıfat olur. Cumhuriyet kırâatine göre ayet-i kerime: “*O geminin yürümesi de durması da Allah’ın adıyla olur, (korkmayın)*” anlamını ifade eder. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: “*O gemiyi yürüten ve durduran Allah’ın adını anarak ona binin*” şeklinde olur. Diğer bir görüşe göre de مَجْرِيهَا وَمُرْسَاهَا ifadesi mahzup bir mübtedanın haberi olur ve هو diye takdir edilir. Buna göre de ayet-i kerime: “*Allah’ın adını anarak o gemiye binin, onu yürüten de durduran da O’dur*” şeklinde anlaşılır.⁷⁸⁴

21- أَنَا أَنبِئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ⁷⁸⁵ ayet-i kerimesindeki أَنبِئُكُمْ kelimesini Hasan-ı Basrî أتى kökünden mütekellim sîgasiyle أَنبِئُكُمْ diye okur. Cumhuriyet kırâatine göre ayet-i kerime: “*Ben size o rüyanın tabirini haber vereceğim*” anlamına gelir. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: “*Ben size o rüyanın yorumunu getireceğim*” şeklinde olur.⁷⁸⁶

⁷⁸⁰ Ahvâzî, *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 231; Dimyâtî, *İthaf*, II, 91; Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 423; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 74; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 205; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 359; İbn Atıyye, Abdülhak b. Gâlib, *Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdü's-Şâfi Muhammed), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, III, 32.

⁷⁸¹ Yunus, 10/22.

⁷⁸² Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 232; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 107; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 435; Damra, *a.g.e.*, s. 77; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 282; İbn Atıyye, *a.g.e.*, III, 113.

⁷⁸³ Hud, 11/41.

⁷⁸⁴ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 234; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 126; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 445; Damra, *a.g.e.*, s. 81; Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 54; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 64.

⁷⁸⁵ Yusuf, 12/45.

⁷⁸⁶ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 237; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 148; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 460; Kâdî, *a.g.e.*, s. 57; Damra, *a.g.e.*, s. 85.

22- انما يؤخرهم ليوم تشخص فيه الابصار-22⁷⁸⁷ ayet-i kerimesindeki يؤخرهم fiilini Hasan-ı Basrî mütekellim sîgasiyle ve azamet nûnu ile يؤخرهم şeklinde okur.⁷⁸⁸ Cumhurun kırâatine göre ayet-i kerime: “Allah onların cezasını ancak gözlerin dehşetten donup kalacağı bir güne erteliyor” anlamını ifade eder. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: “Biz onların cezasını ancak gözlerin dehşetten donup kalacağı bir güne erteliyoruz” şeklinde olur ki, gaibden mütekellime iltifatla buradaki azap tehdidinin şiddetine delalet eder.⁷⁸⁹

23- ولا يسمعُ الدعاءَ⁷⁹⁰ ayet-i kerimesindeki ولا يسمعُ fiilini Hasan-ı Basrî ve mütevatir kırâat imamlarından İbn Âmir rubai babdan ولا تُسمعُ şeklinde muhatab sîgasiyle okur. الصُّمُّ ve الدعاءُ kelimelerini de birinci ve ikinci meful olmak üzere mansub okur.⁷⁹¹ Bu durumda hitap Hz. Peygamberdir. Yani: “Sen sağırlara çağırıyor işittiremezsin” demektir. Cumhurun kırâatine göre ise malum olduğu üzere ayet-i kerime: “Sağırlar çağırıyor duymazlar” anlamını ifade eder.

24- حتى إذا فزع عن قلوبهم⁷⁹² ayet-i kerimesindeki فزعُ fiilini Hasan-ı Basrî, “râ” ve “ğayn” harfiyle فزعُ şeklinde okur.⁷⁹³ Buna göre ayet-i kerime: “Nihayet korku kalplerinden çıkarılıp endişeleri ortadan kaldırılınca...” şeklinde olur. Cumhurun kırâatine göre ise: “Nihayet kalplerinden korku giderilince...” anlamına gelir. Her ne kadar anlam birbirine yakın ise de Hasan-ı Basrî kırâatine göre kalbin korku ve endişelerden boşaltılması konusu daha açık ifade edilmiş olur.⁷⁹⁴

İbn Âmir ile Ya’kub da “fâ” ve “zây” harflerinin fethasiyle ve malum sîgasiyle فزعُ şeklinde okurlar. Buna göre fail Allah olacağından ayeti kerime: “Allah onların kalplerinden korkuyu giderince...” anlamını ifade eder.⁷⁹⁵

25- فهل يُهلكُ الا القومُ الفاسقون-25⁷⁹⁶ ayet-i kerimesindeki يُهلكُ fiilini Hasan-ı Basrî rubai babdan malum sîgasiyle يُهلكُ şeklinde okur.⁷⁹⁷ Bu durumda zamir Allah-ü Teâlâ’ya raci olur. القومُ kelimesi meful olmak üzere mansub, الفاسقين kelimesi de ona sıfat

⁷⁸⁷ İbrahim, 14/42.

⁷⁸⁸ İbn Atıyye, *Muharraru'l-Vecîz*, III, 344.

⁷⁸⁹ Ahvâzî, *Müfredetü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 240; Dimyâtî, *İthaf*, II, 171; Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 475; Kâdî, *el-Kırâatü's-Şâzze*, s. 59; Damra, *Kırâatü'l-Hasani'l-Basrî*, s. 91.

⁷⁹⁰ Enbiya, 21/45.

⁷⁹¹ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 252; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 264.

⁷⁹² Sebe', 34/23.

⁷⁹³ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 265; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 387; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 604; Kâdî, *a.g.e.*, s. 75.

⁷⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, X, 375; İbn Atıyye, *a.g.e.*, IV, 419.

⁷⁹⁵ Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 387.

⁷⁹⁶ Ahkaf, 46/35.

⁷⁹⁷ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 274; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 474; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 661; Kâdî, *a.g.e.*, s. 82; Damra, *a.g.e.*, s. 158.

olur.⁷⁹⁸ Cumhurun kırâatine göre ayet-i kerime: “*Yoldan çıkmış fasıklar topluluğundan başkası mı helak edilecek?*” anlamına gelir. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: “*Allah yoldan çıkmış fasıklar topluluğundan başkasını mı helak edecek?*” şeklinde olur.

26- Hasan-ı Basrî, وَلَا تَجَسَّسُوا⁷⁹⁹ kelimesini “hâ” harfiyle وَلَا تَحَسَّسُوا şeklinde okur.⁸⁰⁰ Bu iki kelimenin anlamının aynı olup olmayacağı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Aynı anlama gelir diyenler olmuştur. Buna göre anlamları haber araştırıp öğrenmektir. Birbirine yakın anlam ifade ettiği de söylenmiştir ki, buna göre التجسس kişinin kendisinden gizlenen durumları araştırması, التحسس ise mutlak anlamda haber araştırması demektir. Bir başka görüşe göre ise التجسس zahiri durumları araştırmak, التحسس ise batını durumları araştırmaktır. Netice itibarıyla bu iki kelimenin anlamları birbirine çok yakın olup, ayet-i kerime Müslümanların gizli ve açık hallerinin araştırılmasını yasaklamaktadır.⁸⁰¹

27- وَلَا ادني من ذلك ولا اكثر الا هو معهم⁸⁰² ayet-i kerimesindeki اكثر kelimesini Hasan-ı Basrî اكبر diye “sâ” yerine “bâ” harfiyle okur ve yukarıda geçen نحوي kelimesinin mahalline atfederek sonunu merfu kılar. Çünkü نحوي kelimesi, يكون tam fiilinin faili durumundadır.⁸⁰³ Cumhurun kırâatine göre ayet-i kerime: “*Bundan az da olsalar çok da olsalar Allah onlarla beraberdir*” anlamına gelir. Hasan-ı Basrî kırâatine göre ise: “*Bundan az da olsalar, sayıca daha büyük de olsalar Allah onlarla beraberdir*” şeklinde olur.

2. 3. Hasan-ı Basrî Kırâatî'nin Ravileri

Hasan-ı Basrî'nin her alanda birçok talebesi olmuştur. Kırâat ilminde de birçok râvi kendisinden kırâat rivâyet etmiştir. Bu râvilerden meşhur olanlarından Şüca' b. Nasr el-Belhî ve Hafs b. Ömer Ebû Amr ed-Dûrî'dir. Burada önde gelen bu iki râvinin hayatı hakkında bilgi vereceğiz.

⁷⁹⁸ Kâdî, *el-Kırâatü 'ş-Şâzze*, s. 82.

⁷⁹⁹ Hucurat, 49/12.

⁸⁰⁰ Ahvâzî, *Müfradetü 'l-Hasani'l-Basrî*, s. 276; Dimyâtî, *İthaf*, II, 486; Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 670; İbn Atıyye, *Muharraru'l-Vecîz*, V, 151.

⁸⁰¹ Kâdî, *a.g.e.*, s. 83; Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, XXVIII, 25.

⁸⁰² Mücadele, 58/7.

⁸⁰³ Ahvâzî, *a.g.e.*, s. 280; Dimyâtî, *a.g.e.*, II, 526; Kabâkîbî, *a.g.e.*, s. 692; Kâdî, *a.g.e.*, s. 87.

2. 3. 1. Şüca' b. Nasr el-Belhî

Tam adı, Şüca' b. Ebi Nasr Ebû Nuaym el-Belhi el-Bağdadi'dir.⁸⁰⁴ Hicri 120 yılında Belh'te dünyaya gelmiştir. Döneminin meşhur kurrallarından kırâat okumuştur. Bunların başında kurranın önde gelenlerinden ve meşhur kurra imamlarının üçüncüsü olan Ebû Amr b. el-A'la el-Basrî gelir. Şüca' ayrıca İsa b. Amr (ö.156/772) ve Salih el-Merri de (ö.172/788) kırâat aldığı hocaları arasında zikredilir.⁸⁰⁵

Zehebî onu beşinci tabaka kurrası arasında sayar. Cezerî de onu kırâat bilginleri zümresinden sayar. Kırâatin yanında A'meş gibi döneminin seçkin âlimlerinden hadis okumuştur.⁸⁰⁶

Kendisinden kırâat eğitimi alan birçok kimse vardır. Bunların başında meşhur lügat âlimi ve aynı zamanda kırâat ile ilgili ilk eseri kaleme alan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve Muhammed b. Galib (ö.254/868), Ebû Nasr el-Kasım b. Ali (ö.190/805), Ebû Ömer ed-Dûri, Hasen b. Urfe (ö.257/871), Süreyc b. Yunus (ö.235/849), Harun el-Hammal (ö.243/857) gelir. Hicri 190 yılında yetmiş yaşında iken Bağdat'ta vefat etmiştir. Ebû Ubeyd onu hadiste güvenilir (sika) arasında sayar. Ahmed b. Hanbel ondan övgüyle bahseder.⁸⁰⁷

2. 3. 2. Hafs b. Ömer Ebû Amr ed-Dûrî

Tam adı Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdülaziz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. (150/767) yılından sonra Bağdat'ın doğusunda bir mahalle olan Dûr'da doğdu. Daha sonra Sâmerra'ya göç etti ve orada yaşadı. Kaynaklarda kırâat ilmini öğrenmek üzere muhitinin dışına çıktığından söz edildiğine ve faydalandığı hocalar daha çok Küfe, Basra ve Bağdat kurrası olduğuna göre özellikle bu yerlere seyahatler yapmış olabileceği muhtemeldir.⁸⁰⁸

Dûrî kırâat ilmini en eski kaynaklarından öğrenebilmek için hiçbir fedakârlıktan çekinmemiş, ulaşabildiği kadar devrinin tanınmış kurrasından yedi kırâatin tamamını tahsil etmiş, şâz kırâatleri de öğrenmeyi ihmal etmemiştir. Dûrî,

⁸⁰⁴ Kabâkîbî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 69.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 293.

⁸⁰⁶ Muhaysın, *Mu'cemü Huffazi'l-Kur'an Abre't-Tarih*, I, 292.

⁸⁰⁷ Muhaysın, *a.g.e*, I, 292.

⁸⁰⁸ Zehebî, *Siyer-i A'lamî'n-Nübela*, XI, 541.

meşhur kırâat-i seb'a imamlarından Kisâî'nin kırâatini bizzat kendisinden,⁸⁰⁹ Ebû Amr b. Ala'nın kırâatini bu kırâatin Ebû Amr'dan sonra ilk kaynaklarından olan Yahya el-Yezîdî'den, Hamza ez-Zeyyat'ın kırâatini yine ilk kaynaklardan sayılan Süleym b. İsa'dan, Nafi'nin kırâatini ise İsmail b. Ca'fer el-Medenî (ö.180/796)'den aldı. Âsım'ın ravisi Ebû Bekir Şu'be b. Ayyaş'tan da faydalandı.⁸¹⁰

Ayrıca aslen Belh'li olup Bağdat'a yerleştiği anlaşılan Şüca' b. Nasr el-Horasanî de bu ilimdeki hocalarındandır. Yakut el-Hamevi, Dûrî'nin kırâat hocaları arasında Ebu Amr b. A'la'yı zikretmekteyse de Dûrî, Ebu Amr'ın vefat ettiği (154/771) yılı dolaylarında doğduğuna göre onun kırâatini bizzat kendisinden almış olması mümkün değildir. Nitekim Dûrî, Ebû Amr'ın kırâatini talebesi Yahya el-Yezîdî'den almıştır. Dûrî, Ebû Amr b. A'lâ'dan bizzat kırâat öğrenmemiş olmasına rağmen Amr b. Ala'nın iki ravisinden biri olarak tercih edilmesinin sebebi, hiç şüphesiz onun genel anlamda bu ilimdeki üstünlüğünden kaynaklanmaktadır.⁸¹¹

Dûrî, kırâatteki senedinin yedi imama doğrudan veya en kısa yoldan ulaşması sebebiyle, kendi çevresi dışındaki kırâat âlimleri tarafından da başvurulan bir kaynak haline gelmiş, etrafında kırâat uzmanlarının toplandığı bir üstad olarak şöhret yapmıştır. Ebü'l-Hasan Ahmed b. Yezid el-Hulvani (ö.250/864), Ebü'z-Za'ra Abdurrahman b. Abdûs (ö.280/781), Ahmed b. Ferah (ö.303/915), Hasan b. Beşşar (ö.318/930), Ömer b. Muhammed el-Kağîdi (ö.305/917), Kasım b. Zekerriyya el-Mutarriz (ö.315/927) ve daha pek çok kişi kendisinden faydalanmıştır. Kırâatleri ilk defa toplayıp bunlarla ilgili bir eser telif edenin Dûrî olduğu ileri sürülmüşse de bu iddiayı doğrulamak mümkün olmadığı gibi böyle bir eseri hakkında bilgi de yoktur. İbn Sa'd onun Kur'ân ve tefsir âlimi olduğunu açıklamaktadır.⁸¹²

Bunun yanında Dûrî, başta kırâat ilmindeki hocalarından İsmail b. Ca'fer olmak üzere Ebû İsmail el-Müeddib (ö.183/799), Mervan b. Muaviye el-Darîr (ö.196/811), Yahya b. Ebî Kesir, Süfyan b. Uyeyne ve Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden ve oğlu Ebû Ca'fer Muhammed'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de

⁸⁰⁹ Dûrî kırâat kitaplarında yedinci kırâat imamı olan Kisâî'nin iki râvisinden biri olarak yer almaktadır. Bkz: Dâni, *et-Teyzîr*, s. 177; Kabâkübî, *İzahü'r-Rumûz*, s. 67; İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 16; Pâluvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân fî Vucûhi'l-Kur'ân*, İstanbul: Asitane, ty., s. 5.

⁸¹⁰ Zehebî, *Siyer-i A'lamî'n-Nübela*, XI, 541; Altıkulaç, "Dûrî", X, 5.

⁸¹¹ Altıkulaç, "Dûrî", X, 5.

⁸¹² Altıkulaç, "Dûrî", X, 5.

akranı sayılan Ahmed b. Hanbel, Ebû Hatim er Razî, Ebü Zür'a er-Razî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. İbn Mace onun rivayetlerine es-Sünen'inde yer vermiştir.⁸¹³

Bazı kaynaklarda Dûrî'nin h. 248-250 dolaylarında öldüğü belirtilmekle beraber İbnü'l-Cezerî bu tarihin h. 246 olduğunu daha isabetli bulmaktadır.⁸¹⁴ Dûrî'nin günümüze ulaştığı bilinen tek eseri Kırâatü'n-Nebî'dir. Kur'ân'daki bazı kelimeleri bizzat Hz. Peygamber'in nasıl okuduğunu bildiren rivayetleri toplayan risale, sûre sırasına göre tertip edilmiştir. Eserde bir veya birkaç örnekle de olsa 114 sûrenin kırk dokuzuna yer verilmiştir. Bilinen iki yazma nüshasından biri Şam'da (Zahiriyye Ktp., nr. 348, vr. 129- 148), sondan birkaç varak eksik olan diğeri ise İstanbul'da (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 506/ 9, vr. 126-1 39) bulunmaktadır. Dûrî'nin ayrıca fıkha dair es-Sünen'i ile Me'ttefekat elfâzuhû ve me'ânîhi mine'l-Kur'ân, Ecza'ü'l-Kur'ân ve Fezâilü'l-Kur'ân adlı eserlerinin mevcut olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁸¹⁵

---

⁸¹³ Zehebî, *Siyer-i A'lami'n-Nübela*, XI, 541; Muhaysın, *Mu'cemü Huffazi'l-Kur'ân Abre't-Tarih*, I, 468.

⁸¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tahbîr*, s. 15.

⁸¹⁵ Altıkulaç, "Dûrî", X, 6.

SONUÇ

Hasan-ı Basrî'nin kırâat alanında şâz kırâat imamlarının önde gelen simalarından birisi olduğu ilim erbabı tarafından kabul edilmiştir. Âlimler Hasan-ı Basrî'nin öncülüğünü yaptığı şâz kırâatlerin bazı ilim dalları açısından pekçok katkısının ve faydasının olduğunu belirtmişlerdir.

Öncelikle tefsirciler eserlerinde mütevatir kırâatlerle beraber şâz kırâatlere de yer vermişler ve ayetlerin izahında onlardan da faydalanmışlardır. Çünkü mütevatir kırâatlerin ortaya koymadığı fakat sahih olan başka bir anlamı bazen şâz kırâatler ifade edebilmektedir. Bazen de mütevatir kırâatlerden murad edilen manayı daha da açmaktadır. Ayrıca İslam hukuku konusunda hüküm ortaya koymada önemli katkılar sağlamaktadır.

Şâz kırâatlerin Arap gramer kitaplarında istişhad (delil) için kullanıldığını da görmekteyiz. Bu da şâz kırâatlerin Arap dilinde etkin bir yerinin olduğunu gösterir. Her ne kadar sened itibariyle sahih bir dayanağı yoksa da birtakım kabile lehçelerinde kullanıldığı ilim adamları tarafından ifade edilmektedir.

Kur'ân'ı Kerîm, mütevatir olan ve olmayan bütün kırâatleriyle şer'î ilimlerde olduğu gibi Arap dilinde de ana kaynak ve delil kabul edilmiştir. Tevatür şartını taşımayan şâz kırâat, önem açısından en güvenilir yollarla nakledilen Arap dili lafızlarından ve kullanım tarzlarından aşağı değildir. Dil bilginleri, dil kurallarının nakli konusunda âhad rivayetlerin yeterliliğinde ittifak etmişlerdir.

Şâz kırâatler mütevatir kırâatler kadar olmasa da bulunmuş olduğu konum itibariyle tefsir, fıkıh ve diğer şer'î ilimlerde bazı konulara ışık tutarak katkılar sunar. Özellikle tefsir kitapları şâz kırâatlere önem vermiş, ayetlerin yorumunda, bazı garib kelimelerin anlaşılmasında ve görüşler arasında tercih yapmada delil olarak kullanmıştır.

Kur'ân lafızlarının irabını ve manalarını inceleyen kitaplar da şâz kırâatlere büyük önem vermiştir. Şâz kırâatler âlimler tarafından her ne kadar Kur'ân olarak görülme de âhad haberler ve mütevatir kırâatlerin tefsiri olarak kabul edilmiştir.

Kırâat âlimleri eserlerinde, mütevatir ve şâz kırâatlere özel bölümler açarak şâz kırâatlerden makbul olanlarla olmayanları birbirinden ayırıp o kırâatlerle ilgili

hükümleri beyan etmişlerdir. Meselâ, mütevatir kırâatin namazda ve namaz dışında okunmasıyla ibadet edilirken, şâz kırâatin tercih edilen görüşe göre ne namaz içinde ne de namaz dışında okunmasını caiz görmemişlerdir.

Bunların dışında şâz kırâat, üzerinde ittifak edilmiş bir hükmü izah etmede yardımcı olur ve ihtilafı hükümleri açıklayabilir. Mütevatir kırâatlerin zahiri manasından anlaşılacak yanlışlıkları ortadan kaldırır, ona bir çözüm yolu bulur. Mütevatir kırâatlerin manasını tamamlayıcı olarak gelebilir. Allah'ın Kur'ân'ı nasıl koruduğu konusunda bir delil olabilir. Çünkü Kur'ân mütevatiriyle, şâziyle bütün kırâatleri birbirinden ayrılmış vaziyette ilim adamları tarafından bilinmekte ve muhafaza edilmektedir.

Kırâat imamları kırâatlerini icra ederken konuları itibariyle ferş-i hurûf ve usûl farklılıkları olmak üzere iki grupta değerlendirirler. Usûl farklılıkları manaya herhangi bir etkide bulunmazken ferş-i farklılıkların ise anlam değişikliğine neden olduğu bilinmektedir. Bu farklılıkların manaya etkisi bazen çok az olurken bazen de farklı farklı hükümleri meydana getirecek kadar çok olduğunu görmekteyiz. Şunu da ifade edelim ki, usûl farklılıkları manaya her ne kadar etki etmese de fonetik/ses açısından etkisi olduğu gizlenemez. Kırâat yönüyle Kur'ân'ın geneline bakıldığında usûl yönünün ferş-i hurufa oranla çok daha fazla olduğu kabul edilmektedir. Bu yönüyle Hasan-ı Basrî kırâatına bakıldığında ona nisbet edilen kırâat farklılıklarının genel olarak ferş-i hurûftan ziyade usûl farklılıklarında kaynaklanan okuyuş farklılıkları olduğu anlaşılmaktadır.

Hasan-ı Basrî kırâatine bütüncül bir yaklaşımla bakıldığında mütevatir kırâatlarla ittifak eden okuyuş vecihlerinin bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun da Hasan-ı Basrî kırâatinin tümünün şâz kırâat kategorisinde değerlendirilmesinin doğru olmayacağı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

İslam âlimleri Kur'ân'ı Kerîm'in kırâatleri üzerinde tarih boyunca durmuşlar ve çok çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Bugün bizler belli seviyede Kur'ân ve onun kırâatleri hakkında bilgi sahibi olabiliyorsak geçmiş âlimlerin çalışıp bize bıraktıkları ilim hazineleri sayesinde oluyoruz. Bu bakımdan sözümüzü bitirirken onları da rahmetle anıyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdulgafûr, Mahmud Mustafa Cafer, *el-Kur'ân'u ve'l-Kirâatu ve'l-Ahrufu's-Seb'a*, Kahire: Daru's-Selam, 2008.
- Ahmed b. Hanbel, (241/855), *el-Müsned*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire: Dâru'l-Hadis, 1995.
- Ahvâzî, Ebi Ali el-Hasan b. Ali (446/1054), *Müfradetü'l-Hasani'l-Basrî*, (thk. Ammar Emîn ed-Düdû), Medine: Mucemmu'l-Melik-Fahd, 2006.
- Akgündüz, Ahmet, "Eyyûb b. es-Sahtiyânî", *DİA*, İstanbul: TDV, XII, 1995.
- Algül, Hüseyin, "Ebû Eyyûb el-Ensârî", *DİA*, İstanbul: TDV, X, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar "Halef b. Hişâm" *DİA*, İstanbul: TDV, XV, 1997.
- ; "Bezzî", *DİA*, İstanbul: TDV, VI, 1992.
- ; "Dûrî", *DİA*, İstanbul: TDV, X, 1994.
- ; "Ebû Ca'fer el-Kârî", *DİA*, İstanbul: TDV, X, 1994.
- ; "Ebû Amr b. A'lâ", *DİA*, İstanbul: TDV, X, 1994.
- ; "Ebû Şâme el-Makdisî", *DİA*, İstanbul: TDV, X, 1994.
- ; "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul: TDV, XX, 1999.
- ; "İbn Mücâhid", *DİA*, İstanbul: TDV, XX, 1999.
- ; "İbn Muhaysın", *DİA*, İstanbul: TDV, XX, 1999.
- ; "İbn Şenebûz", *DİA*, İstanbul: TDV, XX, 1999.
- ; "Kisâî, Ali b. Hamza" *DİA*, Ankara: TDV, XXVI, 2002.
- ; "Mekkî b. Ebî Talib", *DİA*, İstanbul: TDV, XXVIII, 2003.
- ; "Şenebûzî", *DİA*, İstanbul: TDV, XXXVIII, 2010.
- ; "Ya'kub el-Hadremî", *DİA*, İstanbul: TDV, XLIII, 2013.
- Âlûsî, Ebû'l Fadl Şihâbuddîn Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru'l -Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Aruçî, Muhammed, "Vâsıl b. Atâ", *DİA*, İstanbul: TDV, XLII, 2012.
- Aycan, İrfan, "Mühelleb b. Ebû Sufre", *DİA*, İstanbul: TDV, XXXI, 2006.
- Aydemir, Abdullah, "Ebû'l-Âliye er-Riyâhî", *DİA*, İstanbul: TDV, X, 1994.
- Bâcî, Süleyman b. Halef (474/1081), *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, Kahire, H. 1331.
- Bakırcı, Selami, "Ukberî", *DİA*, İstanbul: TDV, XLII, 2012.
- Bâzmûl, Muhammed b. Ömer, *el-Kirâat ve Eseruha fî't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*, Riyad, 1996.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân'ı Kerîm'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen, ts.
- Birişik, Abdülhamit, "Hasan-ı Basrî", *DİA*, İstanbul: TDV, XVI, 1997.
- ; "Katâde b. Diâme", *DİA*, Ankara: TDV, XXV, 2002.
- ; "Kırâat", *DİA*, Ankara: TDV, XXV, 2002.
- ; *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Bursa: Emin, 2014.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahih-i Buhari*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Atâ b. Ebû Rebâh", *DİA*, İstanbul: TDV, IV, 1991.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd (400/1007), *es-Sihâh*, Beyrut: Dârü'l-Mârifetü, 2008.
- Cürcânî, Seyyid Şerif (816/1413), *Kitabü't-Tâ'rîfât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- Cüveynî, Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf (478/1085), *el-Burhân fî Usulî'l-fikh*, (thk. Abdülazim ed-Dib), Kahire, H. 1400.
- Çetin, Abdurrahman, *Yedi Harf ve Kırâatlar*, İstanbul: Ensar, 2013.
- ; *Kırâatların Tefsire Etkisi*, İstanbul: Ensar, 2012.
- ; "Kırâat ve Tecvid İlimleri Bibliyografyası", *UÜİF Dergisi*, 2/2, 1987, ss. 309-317.
- ; *Ku'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin, 2011.
- Çimen, Abdullah Emin, *Hafızlık Tarihi ve Türkiye'de Hafızlık Kurumunun İşlevselliği*, Sayfa Dijital, İstanbul, 2010.
- Dağ, Mehmet, *İhticâc Bağlamında Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İstanbul: İSAM Yay., 2011.
- Damra, Tefvik İbrahim, *Celâü Basarî fî Kırâati'l-Hasani'l-Basrî*, Ürdün: Daru Ammar, 2010.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd (444/1053), *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, (thk. Ferit Muhammed b. Azzuz), Beyrut: Dâru İbni'l- Kesîr, 2013.
- ; *Camîu'l-Beyan fî'l Kırâati's-Seba'l-Meşhûre*, (thk. Muhammed Kamil Atîk), Ankara, 1999.
- Demirci, Mehmet, "Mâlik b. Dînâr", *DİA*, Ankara: TDV, XXVII, 2003.
- Demircigil, Bayram, "Hasan-ı Basrî Kırâati ve Kur'ân Tefsirine Katkısı", (Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2016).
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed (1117/1705), *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâati'l-Erbaate Aşer*, (thk. Şaban Muhammed İsmail), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as (275/889), *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Suriye: Dârü'l-Hadis, 1970.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelûsî (745/1344), *Bahru'l-Muhît*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Asfiya*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Ebû Şâme, Şihâbüddîn Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî (665/1267), *el-Mürşidü'l-Vecîz*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Efendioğlu, Mehmet, "Saîd b. Cübeyr", *DİA*, İstanbul: TDV, XXXV, 2008.
- Efendizâde, Yusuf (1167/1754), *Risâletü'l Meddât*, (thk. İbrahim Muhammed el-Cürmî), Amman: Daru Ammar, 2000.
- Eroğlu, Ali, "İbn Mihrân en-Nisabûrî", *DİA*, İstanbul: TDV, XX, 1999.
- Erul, Bünyamin, "Übey b. Kâb", *DİA*, İstanbul: TDV, XLII, 2012.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî (370/981), *Me'âni'l-Kirâât*, Riyad: Merkezu'l-Buhûs fî Külliyyeti'l-Âdâb, 1991.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed (817/1415), *Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Fütûhî, Ali b. Süleyman, *Şerhü'l-Kevkebi'l-Münîr*, (thk. Nezîh Hamâd Muhammed Zühaylî), Dimaşk, H. 1400.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed (505/1111), *el-Menhûl min Ta'likati'l-Usûl*, (thk. Muhammed Hasan Heyto), Beyrut, H. 1400.
- ; *el-Müstesfa*, Beyrut, ts.
- Görgün, Tahsin, "Hasan-ı Basri", *DİA*, İstanbul: TDV, XVI, 1997.
- Hamid Muhammed, İdris, *el-Kirâetü's-Şâzze Ahkâmuha ve Âsârüha*, Riyad: Camiatü Melik, Suud Merkezi Buhusi Külliyyeti't-Terbiye, 2003.
- el-Hân, Mustafa Said, *el-Hasan b. Yesâr el-Basrî*, Şam: Dârü'l-Kalem, 1995.
- Hârûf, Muhammed Fehd, *el-Müyesser fi'l-Kirâat-i Erbe'a Aşer*, Dimaşk: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 2000.
- Itr, Hasan Ziyeddin, *el-Ahrufü's-Seb'a ve Menziletü'l-Kirââti Minha*, Beyrut: Darü'l-Beşâiri'il-İslamiyye, 1988.
- İbn Abidîn, Muhammed Emin (1252/1836), *Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar*, Beyrut, ts.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), *et-Temhid lima fi'l-Muvatta Mine'l-Me'ani ve'l-Esanid*, (thk. Muhammed el-Felah), Mağrib, H. 1402.

- İbn Atıyye, Abdülhak b. Gâlib (541/1146), *Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (thk. Abdüsselâm Abdü's-Şafî Muhammed), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Ezdî (392/1002), *el-Muhteseb fî Tebyin-i Vücûhi Şevâzi'l-Kirâat*, (thk. Ali en-Necdi), Kahire, 1994.
- İbn Esir, İzzüddîn (630/1233), *el-Lübab fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Zekerıyya (395/1004), *Mu'cemu Mekayisi'l-Lüğa*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), y.y., Daru'l-Fıkr, ts.
- İbn Hacer Ahmed b. Ali Askalânî (852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâki), Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- ; *Tehzibü't-Tehzib*, (thk. İbrahim Zeybak - Adil Murşit), Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed (370/980), *Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'âni min Kitâbi'l-Bedi'*, Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbi, ts.
- İbn Hallikan, Ebû'l Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâiz'z-Zamân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru's-Sadr, 1969.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mısır, H. 1371.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah (620/1223), *Ravdatü'n-Nazır ve Cennetü'l-Münazır*, Riyad, y.y., 1984.
- İbn Kuteybe, Abdullah (276/889), *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, (thk. Seyid Ahmed Sakr), Kahire: Dâru't-Turâs, 1973.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali Kebîr, M. Ahmed Haseballah, H. Muhammed eş-Şâzelî), Kahire: Dâru'l-Muârif, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Mücâhid (324/936), *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kirâat*, (thk. Şevki Dayf), Kahire: 1980.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed (595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Beyrut, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed Ebû Abdillâh el-Basri (230/844), *et-Tabakatu'l-Kebir*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.
- İbn Sübkî, Tacuddîn (771/1370), *Cemu'l Cevâmi'*, Kahire, 1937.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir (543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvi), Beyrut, ts.

- İbnü'l-Cezerî, Muhamed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf (833/1429), *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, (nşr. G. Bergstraesser), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- ; *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*, (thk. Ali b. Muhammed el-İmrân), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.
- ; *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- ; *Tahbîrû't-Teysîr fî Kırâati'l-Eimmeti'l-Aşer*, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- ; *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, (thk. Muhammed Temim ez-Zu'bî), Medine: Dâru İbni'l-Cezerî, 2012.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemalüddin, *Adabü'l-Hasani'l-Basri ve Zühdhü ve Mevaizuhu*, (thk. Süleyman el-Haraş), Beyrut: Daru's-Sıddik, 2005.
- İlhan, Avni, "Amr b. Ubeyd", *DİA*, İstanbul: TDV, III, 1991.
- İşcan, Mehmet Zekî, *Tarihten Günümüze Ehl-i Sünnet*, İstanbul: Ensar, 2006.
- Kabâkîbî, Şemseddin Muhammed el-Halil (849/1443), *İzahü'r-Rumûz ve Miftahü'l-Künûz*, (thk. Ahmed Halit Şükri), Daru Ammar, 2003.
- Kâdî, Abdülfettâh, *el-Büdûru'z-Zâhira fî'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, Kahire: Daru's-Selâm, 2009.
- ; *el-Kırâatü's-Şâzze ve Tevcihuha min Lügati'l-Arab*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1981.
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, İstanbul, 1974.
- ; *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, İstanbul: İFAV Yay., 2011.
- ; *Kırâat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, İstanbul, 2013.
- Karahan, Abdullah, "Yûnus b. Ubeyd", *DİA*, İstanbul: TDV, XLIII, 2013.
- Karakılıç, Celâleddin, *Tecvid İlmi (Kur'an-ı Kerîm Okuma Kâideleri)*, Ankara: 1972.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddin (587/1191), *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut, 1982.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin (1332/1914), *Mehâsinü't-Te'vîl* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), y.y., Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.
- Kaysî, Mekkî b. Ebî Talib (437/1045), *el-İbane an Meâni'l-Kırâat*, (thk. Abdül Fettah Şelebi), y.y., Mektebetü'l-Faysaliyye, H. 1405.
- Kefevî, Ebû'l-Beka Eyyüb b. Musa (1095/1684), *el-Külliyat*, (nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri), Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.

- Kesler, Muhammet Fatih, “Mücâhid b. Cebr”, *DİA*, İstanbul: TDV, XXXI, 2006.
- Kırca, Celal, “İbn Ya’mer”, *DİA*, İstanbul: TDV, XX, 1999.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usulü*, Ankara: TDV, 2006.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (671/1272), *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, Beyrut: Risâle, 2006.
- Melâhi, Abdullah, *Tefsiru'l-Kur’ân-i bi'l-Kirâati'l-Kur’âniyeti'l-Aşer*, Gazze: el-Camiatü'l-İslamiyye, 2002.
- Mer’âşî, Saçaklızâde Muhammed (1145/1732); *Cuhdu'l-Mukîl*, thk. Salim Gaddûrî el-Hamed, Amman: Dâru Ammar, 2008.
- Mertoğlu, Mehmet Suat, “Yezîdî, Yahyâ b. Mübârek”, *DİA*, İstanbul: TDV, XLIII, 2013.
- Mesûl, Abdu'l-Ali, *Mu'cemu Mustalahâti'l-İlmi'l-Kirâati'l-Kur’âniyye*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007.
- ; *el-Kirâatü's-Şâzze Davâbituhâ ve'l-İhticâcü biha fil-Fikhi ve'l-Arabiyye*, Mısır: Dâru İbni'l-Kayyim, 2008.
- Mizzî, Cemalüddîn Ebi'l-Haccâc Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemal fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvâr Mar'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Muhaysın, Muhammed Salim, *el-Mühezzeb fî'l-Kıraeti'l-Aşr*, Mısır, 1978.
- ; *Mu'cemü Huffazi'l-Kur’ân Abre't-Tarih*, Beyrut, 1992.
- ; *el-İrşâdâtü'l-Celiyye fî'l-Kirâati's-Seb' min Târîki's-Şâtibiyye*, Kâhire: Dâr-u Muhaysın, 2005.
- Mustafa, İbrâhim - Abdülkadir, Hâmid - Ziyâd, Ahmed Hasan - Neccâr, Muhammed Ali, *Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul: Çağrı, 1989.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875), thk. Muhammed el-Fâryabî, *Sahîh-i Müslim*, Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1426/2006.
- Nasr, Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbağ, Mısır: Matbaatü'l Halebi, H. 1349.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (303/915), *Sünen-ü Nesâî*, thk. Muhammed Nasiruddîn el-Bânî, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullah (710/1310), *Keşfü'l-Esrâr Şerhü'l-Menâr*, Beyrut, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (676/1277), *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, y.y., Matbaatü'l Mısriyye, 1347/1929.
- Nisaburî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Mihran el-İsbahânî (381/992), *el-Ğaye fî'l-Kirâati'l-Aşr*, (thk. Muhammed Feyyaz el-Cambaz), Riyad: Dâru's-Şevâd, 1985.

- Ömer, Ahmet Muhtar-Mükrim, Abdülâl, *Mu'cemü'l-Kıraeti'l-Kur'âniyye*, Beyrut, 1997.
- Önder, Muharrem, “Şâz Kırâatler ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, *İHAD*, sy: 13, 2009, ss. 163-194.
- Özel, Ahmet, “İbn Dakîkul'id”, *DİA*, İstanbul: TDV, XIX, 1999.
- Öztoprak, Siraceddin, *Kur'ân Kırâatı*, İstanbul: Beyân Yay., 2005.
- Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kırâat*, İstanbul: İFAV Yay., 2013.
- Pâluvî, Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân fi Vucûhi'l-Kur'ân*, İstanbul: Asitâne, ty.
- Râfî, Mustafa Sadık, *İ'cazü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbil-Arabî, 1973.
- Râgıb el-İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (502/1108), *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 2001.
- Safvet, Ahmed Zekî, *Cemheretü'r-Resâili'l-Arab*, Beyrut, ts.
- Sağîr, Mahmud Ahmed, *el-Kıraetü's-Şâzze ve Tevcîhuha en-Nahvi*, Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1999.
- Salih, Subhi, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-İlmi Lilmelayin, 1977.
- Sarı, Mehmet Ali, “Âsım Bin Behdele”, *DİA*, İstanbul: TDV, III, 1991.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed (483/1090), *Usûl*, (thk. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman (911/1505), *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru't-Turâs, Kahire, ts.
- Şâfî, Muhammed b. İdris (204/819), *el-Ümm*, Beyrut, H. 1400.
- Şatbî, el-Kasim b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed (590/1194), *Hirzü'l-Ermânî ve Vechü't-Terhânî*, Medine: Daru'l-Matbuati'l-Hadise, 1990.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed (310/923), *Cami'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.
- Tahhan, Mahmud, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadis*, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1987.
- Taşköprüzâde, Ahmet Efendi (968/1561), *Mevzûatü'l-Ulûm*, (terc. Kemalüddin Mehmet Efendi), İstanbul: Dersaadet, 1313/1895.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî (1158/1745), *Kitabu Keşşafî Istilahati'l-fünun*, Kalküta: y.y., 1984.
- Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvid Istilahları*, İstanbul: İFAV Yay., 2009.
- Tirmizî, Muhammed İbn İsâ (279/892), *Sünenu't-Tirmizî*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

- Tural, Hüseyin, “İbn Hâleveyh”, *DİA*, İstanbul: TDV, XX, 1999.
- Turan, Abdulkaki, “Ahruḫ’u Seb’a”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, I, 2000.
- Tüccar, Zülfikar, “Ebû Ubeyd Kasım b. Sellam”, *DİA*, İstanbul: TDV, X, 1994.
- ; “Sicistânî, Ebû Hâtîm”, *DİA*, İstanbul: TDV, XXXVII, 2009.
- Uğur, Mücteba, “A’meş”, *DİA*, İstanbul: TDV, III, 1991.
- Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul: TDV, XVI, 1997.
- Ünal, Mehmet, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Ankara: Fecr Yay., 2005.
- ; “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şia’nın Buna Bakışı”, *Milel ve Nihal-İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 8, sy: 3, 2011.
- Yavuz, Mehmet, “İbn Cinnî”, *DİA*, İstanbul: TDV, XIX, 1999.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Taşköprüzâde Ahmed Efendi”, *DİA*, İstanbul: TDV, XL, 2011.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1361/1942), *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul: Emir Yay., 1999.
- Yerinde, Adem, “Mütevellî, Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, İstanbul: TDV, XXXII, 2006.
- Yücel, Abdullah, “Mütevatir Kırâatlerin Tefsir İlmindeki Yeri”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989).
- Yücel, Ahmet, “İbn Avn, Abdullah”, *DİA*, İstanbul: TDV, XIX, 1999.
- ; “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul: TDV, XVI, 1997.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (748/1347), *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr ale’t-Tabakâti ve’l-Âsâr* (thk. Tayyar Altıkulaç), İstanbul: İSAM, 1995.
- ; *Siyer-i A’lami’n-Nübela*, (thk. Şuayb el-Arnâvût), Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1981.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîli fî Vücûhi’t-Te’vîl*, (thk. Adil Ahmed Abdü’l Mevcûd - Ali Muhammed Muavvid), Riyad, 1998.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm (1367/1948), *Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh (794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân* (nşr. Yusuf Abdurrahman Mar’aşî), Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1994.
- ; *el-Bahru’l-Muhît*, (nşr. Abdulkâdir el-Ânî), Kuveyt, 1992.

ÖZGEÇMİŞ

1971 yılında Trabzon ili Şalpazarı ilçesinde doğdu. İlkokulu Trabzon'da hafızlığını Samsun'da tamamladı. 1990 yılında Bursa Gemlik İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Lisans öğrenimini Medine İslam Üniversitesi Kırâat Fakültesin'de 1995 yılında tamamladı. 2003 yılında İmam-Hatip olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nda göreve başladı. Aynı yıl Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde kursiyer olarak başladığı eğitimini 2005 yılında tamamladı. Bir müddet vaizlik yaptı. 2008-2011 yılları arasında Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde Aşere-Takrib-Tayyibe kursunu bitirdi. Halen Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine devam etmekte olup 2012 yılından bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde Eğitim Görevlisi olarak görevini sürdürmektedir. İyi derecede Arapça bilen Mehmet Kılıç evli ve 3 çocuk babasıdır.